

ŞİFAHİ VƏ YAZILI
ƏDƏBİYYATIMIZIN
GÖRKƏMLİ TƏDQIQATÇISI

**AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
FOLKLOR İNSTİTUTU**

**PROFESSOR KAMRAN MƏMMƏDOVUN
ANADAN OLMASININ 100 İLLİYİ MÜNASİBƏTİLƏ**

**“ŞİFAHİ VƏ YAZILI ƏDƏBİYYATIMIZIN
GÖRKƏMLİ TƏDQİQATÇISI”
MÖVZUSUNDA KEÇİRİLMİŞ**

**ELMİ KONFRANSIN
MATERİALLARI**

**“Elm və təhsil”
BAKİ – 2023**

**AMEA Folklor İnstitutunun Elmi Şurasının
qərarı ilə nəşr olunur.**

ELMİ REDAKTORU: **Muxtar KAZIMOĞLU-İMANOV**
AMEA-nın həqiqi üzvü

TƏRTİBÇİLƏR: **Leyla MƏMMƏDOVA**
filologiya elmləri doktoru, dosent

Gülzar OSMANOVA
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

**Kamran Məmmədov – 100. Şifahi və yazılı ədəbiyyatımızın
görkəmli tədqiqatçısı.** Bakı, “Elm və təhsil”, 2023, 184 səh.

Kitabda professor Kamran Məmmədovun anadan olmasının 100 illiyi münasibətilə AMEA Folklor İnstitutunda keçirilən “Şifahi və yazılı ədəbiyyatımızın görkəmli tədqiqatçısı” mövzusunda elmi konfransın materialları toplanmışdır.

4603000000
N-98-2023 qrifli nəşr

© Folklor İnstitutu, 2023

KONFRANSIN TƏŞKİLAT KOMİTƏSİ

Sədr:

Akad. Muxtar Kazımoğlu-İmanov
AMEA Folklor İnstitutunun direktoru

Elmi heyət (əlifba sırası ilə):

Afaq Ramazanova – *Fil.ü.f.d., dos., AMEA Folklor İnstitutunun icraçı direktoru*

Ağaverdi Xəlil – *Fil.ü.f.d., dos., AMEA Folklor İnstitutunun şöbə müdiri*

Elçin Abbasov – *Fil.ü.f.d., dos., AMEA Folklor İnstitutunun elmi katibi*

Elxan Məmmədli – *Fil.ü.f.d., AMEA Folklor İnstitutunun şöbə müdiri*

Əfzələddin Əsgərov – *Fil.e.d., prof., AMEA Folklor İnstitutunun şöbə müdiri*

Əli Şamil – *AMEA Folklor İnstitutu direktorunun xarici əlaqələr üzrə müşaviri*

Əziz Ələkbərli – *Fil.ü.f.d., dos. AMEA Folklor İnstitutunun şöbə müdiri*

Fidan Qasımova – *Fil.ü.f.d., dos., AMEA Folklor İnstitutunun şöbə müdiri*

Füzuli Bayat – *Fil.e.d., prof., AMEA Folklor İnstitutunun şöbə müdiri*

İlkin Rüstənzadə – *Fil.ü.f.d., dos., AMEA Folklor İnstitutunun şöbə müdiri*

Leyla Məmmədova – *Fil.e.d., dos., AMEA Folklor İnstitutunun şöbə müdiri*

Ləman Süleymanova – *Fil.ü.f.d., dos., AMEA Folklor İnstitutunun şöbə müdiri*

Mətanət Abbasova – *Fil.e.d., dos., AMEA Folklor İnstitutunun şöbə müdiri*

Oruc Əliyev – *Fil.ü.f.d., dos., AMEA Folklor İnstitutunun şöbə müdiri*

Ramazan Qafarlı – *Fil.e.d., prof. AMEA Folklor İnstitutunun şöbə müdiri*

Rza Xəlilov – *Fil.ü.f.d., dos., AMEA Folklor İnstitutunun şöbə müdiri*

Seyfəddin Rzasoy – *Fil.e.d., prof., AMEA Folklor İnstitutunun şöbə müdiri*

Katib:

Gülnar Osmanova – *Fil.ü.f.d., AMEA Folklor İnstitutunun aparıcı elmi işçisi*

KONFRANSIN AÇILIŞ MƏRUZƏLƏRİ

Muxtar KAZIMOĞLU-İMANOV

Akademik, AMEA Folklor İnstitutunun direktoru

ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ TARİXİMİZDƏ XÜSUSİ YERİ OLAN ALİM

Hörmətli konfrans iştirakçıları!

Bu il görkəmli ədəbiyyatşünas alim, Əməkdar elm xadimi, AMEA-nın müxbir üzvü, professor Kamran Məmmədovun 100 illiyi tamam olur. Bu münasibətlə silsilə yubiley tədbirləri, elmi konfranslar, seminarlar təşkil olunur. Bizim bugünkü konfransımız həmin tədbirlərdən biridir. Bu konfransda Kamran Məmmədovun elmi və bədii irsi ətrafında fikir mübadiləsi aparmaq başlıca məqsəd kimi nəzərdə tutulub.

Professor Kamran Məmmədov XIX-XX əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatını öyrənərkən şifahi xalq ədəbiyyatına söykənən, onu müqayisəli şəkildə tədqiqatə cəlb edən nadir ədəbiyyatşünaslarımızdan biridir. Şəxsiyyəti və yaradıcılığı birini tamamlayan alim, həm də yazıçı, publisist və pedaqoq kimi tanınıb. Kamran Məmmədov Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı tarixində iki məşhur metodun əsas nümayəndələrindən biri sayılır. Bu metodlardan biri bioqrafik, digəri isə mədəni-tarixi metoddur. Bu iki metodun vəhdətdə təzahürünü biz Kamran Məmmədovun müxtəlif yönlü monoqrafiyalarında görmüşük. Alimin “Qasım bəy Zakir”, “Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev”, “Nəcəf bəy Nəzirov”, “Yusif Vəzir Cəmənzəminli” kimi fundamental monoqrafiyaları birinci növbədə həmin sənətkarların həyatı ilə bağlı faktların tədqiq olunması baxımından diqqətə cəlb edir. Bu monoqrafiyalarda yazıçıla-

rın tərcümeyi-halı ilə bağlı faktlar onların yaradıcılığı ilə bağlı faktlarla, eləcə də yaşayıb-yaratdıqları dövrlə üzvi vəhdətdə təqdim və təhlil olunub.

Bəs mədəni-tarixi metod Kamran Məmmədovun yaradıcılığında harada boy verir? Kamran Məmmədov yazıçıların həyat və yaradıcılıq faktlarını onların yaşayıb-yaratdığı dövrlə son dərəcə üzvi şəkildə vəhdətdə götürürdü. XIX əsrdə Azərbaycanda hansı ictimai-siyasi proseslər baş verib? Rusiya ilə əlaqələr bizim ədəbiyyatımıza hansı yeni meyillərin gəlməsinə səbəb olub? Bu kontekst, məsələn, Qasım bəy Zakir yaradıcılığını dərk etmək baxımından mədəni-tarixi metod şəklində Kamran Məmmədovun monoqrafiyasında öz əksini qabarıq şəkildə tapıb. Kamran Məmmədov Nəcəf bəy Vəzirovdan yazanda da onun mühitini, sovet dönməindən əvvəlki və sovet dönməindəki fəaliyyətini ictimai-siyasi hadisələr kontekstində təhlilə cəlb edib. Kamran Məmmədov hər hansı bir sənətkarın ömür yolunun faktlarını onun yaradıcılıq faktları ilə vəhdətdə götürərək, həm də xalqın həmin mərhələdəki tarixini yazıb.

Kamran Məmmədov ədəbiyyatımızda görkəmli sənətkarların həyatı seriyasından nümunəvi əsərlər müəllifidir. Onun yuxarıda adlarını çəkdiyim monoqrafiyalarından sonra ədəbiyyatşünaslığımızda bu seriyanın davamını görürük: Abbas Zamanovun “Sabir və müasirləri”, Əflatun Məmmədovun “Abdulla Şaiqin həyat və yaradıcılığı”, bir az sonrakı dönmələrdə İsa Həbibbəylinin “Cəlil Məmmədquluzadə: həyatı, mühiti, müasirləri” əsərlərini nümunə göstərə bilərik. Bu ənənə sonralar da davam etdirildi.

Biz niyə konfransın adında “şifahi və yazılı ədəbiyyatımızın görkəmli tədqiqatçısı” yazmağa ehtiyac duyduq? Ona görə ki, Kamran Məmmədov, qeyd etdiyim kimi, XIX-XX əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatının ayrı-ayrı görkəmli nümayən-

dələrinin yaradıcılığını təhlil edərkən istər-istəməz şifahi xalq ədəbiyyatına da müraciət edirdi, çünki o, çox yaxşı bilirdi ki, XIX-XX əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatının, xüsusən realist təmayülün formalaşmasında başqa mənbələrlə yanaşı, Azərbaycan şifahi söz sənətinin də mühüm rolu var. Konkret belə bir faktı nəzərinizə çatdırmaq istəyirəm ki, Kamran Məmmədov XIX-XX əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatında gülüş problemini qaldıran ilk tədqiqatçılardan biridir. XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında gülüşdən yazarkən o, yazılı ədəbiyyatdakı gülüşü şifahi xalq ədəbiyyatındakı gülüşlə müqayisə edir. Məsələn, o, Qasım bəy Zakirin satiralarını nəzərdən keçirir və deyir ki, Qasım bəy Zakirin satiralarında, o cümlədən XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının satirik şeir yazan digər nümayəndələrinin əsərlərində belə bir meyil var: satirik hədəf yalnız mənfi tiptən ibarət ola bilər. Yəni satirik hədəf başdan ayağa tənqid olunan bir hədəf kimi təqdim oluna bilər, o hədəfdə müsbət bir cəhət tapmaq çox çətindir. Bəs yazılı ədəbiyyatla müqayisə etdikdə gülüş şifahi xalq ədəbiyyatında özünü necə göstərir? Alim qeyd edir ki, biz fərqli bir mənzərə ilə rastlaşırıq. O fərqli mənzərə ondan ibarətdir ki, hər hansı bir komik nağılda xalqın idealını ifadə edən bir qəhrəmana da yer verilir. Keçəl bunun ən bariz nümunələrindən biridir. Yazılı ədəbiyyatla müqayisədə şifahi xalq ədəbiyyatındakı gülüşün bu özünəməxsus cəhətini ədəbiyyatşünaslığımızda ilk dəfə xüsusi olaraq araşdıran, diqqətə çatdıran Kamran Məmmədov olub. Bu nə deməkdir? Bu o deməkdir ki, Kamran Məmmədov şifahi xalq ədəbiyyatındakı qanunauyğunluqları nəzərə almağı hesabına o fərqi görə bilirdi. Çox təəssüf ki, bizim bir sıra ədəbiyyatşünaslar ağına-bozuna baxmadan şifahi ədəbiyyatla yazılı ədəbiyyatın meyarlarını qətiyyənlə fərqləndirmirlər. Yəni Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin hekayəsi necə təhlil olunursa,

hər hansı bir komik nağıl da o cür təhlil olunur, nağılla heka-yənin təhlilinə heç bir fərq qoyulmur. O səhvi ilk dəfə aradan qaldıran ədəbiyyatşünaslarımızdan biri məhz Kamran Məmmədovdur.

Kamran Məmmədovun idarəçilik üsulu da üstünlüyü ilə seçilirdi. Onun rəhbərlik etdiyi şöbə o dövrdə Ədəbiyyat İnstitutunun ən nümunəvi, ən mehriban şöbələrindən biri idi. Kamran müəllimin obyektiv və kəsərli sözünün qarşısında heç kim duruş gətirə bilməzdi. Kamran müəllim cavan tədqiqatçıları müdafiə edəndə də obyektivcəsinə müdafiə edirdi. Obyektivliyinə, cəsarətli fikirlərinə görə həmişə Kamran Məmmədovla hesablaşırdılar. Bax bu mənada Kamran Məmmədov şəxsiyyəti ilə yaradıcılığı bir-birini tamamlayan ədəbiyyatşünaslarımızdan idi.

Ailəsindəki nizam-intizam, təlim-tərbiyə baxımından da Kamran müəllimi nümunəvi valideyn kimi tanıyışıq. Kamran müəllimin bədii əsərlərində ailə ilə, uşaq aləmi ilə bağlı çox maraqlı lövhələr var.

Allah Kamran müəllimə rəhmət eləsin!

Hörmətli konfrans iştirakçıları!

Belə hesab edirəm ki, bizim bugünkü konfrans görkəmli ədəbiyyatşünas, nasir, həm də gözəl insan olan Kamran Dadaş oğlu Məmmədovun elmi və bədii yaradıcılığına müxtəlif aspektlərdə işıq salacaq, şifahi və yazılı ədəbiyyatımızın unudulmaz tədqiqatçısı haqqında edilən məruzələr gələcək araşdırmalar üçün də əhəmiyyətli olacaqdır.

Leyla MƏMMƏDOVA

Filologiya elmləri doktoru, dosent

AMEA Folklor İnstitutu

leyla.kamranqizi@gmail.com

KAMRAN DADAŞOĞLU (MƏMMƏDOV) NƏSRİNDƏ MÜHARİBƏ MÖVZUSU

Xülasə

Görkəmli ədəbiyyatşünas Kamran Məmmədov Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının əsas yaradıcılarından, görkəmli nümayəndələrindən biri idi. K.Məmmədov yazıçı kimi də qələmini sınamış, “Kamran Dadaşoğlu” imzası ilə oxucuların qəlbinə yol tapmışdır. Böyük Vətən müharibəsinin ilk anından sonuna qədərki bir dövrü əhatə edən “Yuxusuz illər” xatirəpovestində K.Dadaşoğlu şəxsən iştirak etdiyi və şahidi olduğu hadisələri, cəbhə xatirələrini qələmə almışdır.

Cəbhə xatirələri Kamran Dadaşoğluya hekayə yaradıcılığında da bələdçilik etmişdir. Ədib “Bağlı qapı”, “Qələbə günü”, “Ana”, “Cib saati”, “Qızıl üzük”, “Şəkil” və s. hekayələrində müharibənin nəinki ön cəbhədə döyüşənləri məhv etməsini, eyni zamanda əzizlərini əsgərliyə yola salanların arzularının nakamlığını da ürək yangısı ilə bədiiləşdirmişdir.

Açar sözlər: K.Dadaşoğlu, bədii nəsr, müharibə mövzusu, obrazlar aləmi

ТЕМА ВОЙНЫ В ПРОЗЕ КАМРАНА ДАДАШОГЛУ (МАМЕДОВ)

Резюме

Выдающийся литературовед Камран Мамедов был одним из главных создателей, видных представителей

азербайджанского литературоведения. К.Мамедов пробовал себя в качестве писателя, покорила сердца читателей подписью «Камран Дадашоглу». В мемуар-повести «Бессонные годы», охватывающей период с первого момента Великой Отечественной войны до ее окончания, К.Дадашоглу описывает события в которых он участвовал лично и свидетелем которых был, а также свои фронтовые воспоминания.

Фронтовые воспоминания стали путеводителем в рассказном творчестве Камрана Дадашоглу. В своих рассказах «Закрытая дверь», «День Победы», «Мама», «Карманные часы», «Золотое кольцо», «Картина» и т.д. писатель с душевной болью описывает, в художественном стиле, не только уничтожение тех, кто сражался на передовой, но и разочарование тех, кто отправил своих близких в армию.

Ключевые слова: К.Дадашоглу, художественная проза, тема войны, мир образов

THE THEME OF WAR IN THE PROSE BY KAMRAN DADASHOGLU (MAMMADOV)

Summary

The outstanding literary critic Kamran Mammadov was one of the main creators, prominent representatives of Azerbaijani literary criticism. K.Mammadov tried himself as a writer, won the hearts of readers with the signature “Kamran Dadashoglu”. In the memoir story “Sleepless years”, covering the period from the first moment of the Great Patriotic War to its end, K.Dadashoglu describes the events in which he personally participated and witnessed, as well as his frontline memories.

Frontline memories also guided Kamran Dadashoglu's story creation. He fictionalizes not only the destruction of those who fight at the front in the war, but also the destruction of the dreams of those who send their loved ones to the army in his stories "Closed door", "Victory Day", "Mother", "Pocket watch", "Golden ring", "Picture" and etc.

Key words: K.Dadashoglu, fiction, the theme of war, the world of images

Görkəmli ədəbiyyatşünas Kamran Məmmədov fundamental monoqrafik tədqiqatları ilə elm aləmində tanınmışdır. O, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının əsas tədqiqatçılarından, görkəmli nümayəndələrindən biri idi. "Əbdürrəhimbəy Haqverdiyev", "Qasimbəy Zakir", "Nəcəfbəy Vəzirov", "Yusif Vəzir Çəmənəminli", "XIX əsr Azərbaycan şeirində satira", "XX əsr Azərbaycan gülüşü" monoqrafiyaları və iki yüzdən artıq elmi, publisist məqalələri müəllifin əsas araşdırmalarındandır.

K.Məmmədov yazıçı kimi də qələmini sınamış, "Kamran Dadaşoğlu" imzası ilə oxucuların qəlbinə yol tapmışdır. Onun iki hissədən ibarət "Yuxusuz illər" xatirə povesti, "Ömrün izi", "Dünyamız uşaq gözündə" adlı hekayələr kitabı bədii fəaliyyətinin nümunələridir. "Azərbaycan yazıçılarının həyatından dəqiqələr" kitabı da K.Məmmədovun Azərbaycan yazıçılarının həyat və yaradıcılığına yaxından bələdliyinin bariz göstəricisidir.

Yuxusuz gecələr hesabına yazılmış "Yuxusuz illər" xatirə-povesti, odlu-alovlu, məşəqqətli müharibə illərini (1941-1945) əks etdirir. "Yuxusuz illər"də bəşəriyyətin ən qorxulu kabusuna çevrilən müharibənin törətdiyi mənəvi və maddi fəsadlar qoca Daşdəmirin ailəsi timsalında ümumiləş-

dirilir. Prototipi müəllifin özü olan bu əsərdə müharibədə iştirak edən gənclərin yalnız layiqli bir əsgər kimi deyil, həm də mənəvi-əxlaqi dünyası ilə seçilən bir vətəndaş kimi formalaşması vurğulanır. İkinci dünya müharibəsinin ilk günündən sonuna qədərki bir dövrü əhatə edən “Yuxusuz illər” povestində K.Dadaşoğlu şəxsən iştirak etdiyi və şahidi olduğu hadisələri, cəbhə xatirələrini qələmə alır. Əsərin əsas məzmunu vətənpərvər tələbənin könüllü şəkildə cəbhəyə yollanması, döyüşlərdə göstərdiyi qəhrəmanlıqlar, yaralanıb qayıtdıqdan sonra ağır təhsil şəraiti, sevgi münasibətləri və s. mövzuları üzərində qurulub. Görkəmli ədəbiyyatşünas Yaşar Qarayev bu xüsusda belə yazır: “Bu memuar müharibənin başlanması haqqında xəbərlə başlayır və onun qurtarması xəbəri ilə başa çatır. Bu iki həyəcanlı xəbər arasındakı müddətdə isə müharibə ilə üzbəüz, təkbətək qalan bir cavanın öz həyəcanları, onun həyatından və taleyindən ayrı-ayrı səhnələr, sənədlər və düşüncələr bir-birini əvəz edir. Bu ayrı-ayrı fraqmentləri vahiddə birləşdirən bədii körpü əsgər yollarıdır” (3, 49).

Povestdə baş qəhrəman kimi təqdim edilən Firidun Dövlətyarlının prototipi elə müəllif özüdür. F.Dövlətyarlı müharibə xəbərini eşitcək bütün vətənpərvər Azərbaycan oğulları kimi cəbhəyə yollanmağı mənəvi borc sayır. Bu məqam bizə bəzi hallarda dastan qəhrəmanlarını da xatırladır. Dastanlarımızda buta verilən şəxsin bütün naz-nemətlərdən bir andaca imtina edib, tərk-i vətən olduğu məqamları göz önünə gəlir. Bəli, Firidun dastan qəhrəmanlarını xatırlatsa da, qəlbindəki ən böyük sevgi vətən olsa da, əslində real bir obrazdır. Hadisələrə münasibətdə cəldliyi, ən kiçik detallara qədər düşünüb addım atma bacarığı, mənəvi saflığı və ən əsası səmimiyyəti ilə seçilən Firidun digər cəbhə yoldaşlarından bir addım irəlidədir. Əsərin süjet xəttində qəhrəmanımızın yorulub,

ruhdan düşməsinin deyil, əksinə sınaqlar, çətinliklər içərisində daha da möhkəmlənib var gücü ilə irəli getmə bacarığının və eyni zamanda da həyat eşqi ilə aşib-daşdığının şahidi oluruq. Firidun obrazını təhlil edən akademik Bəkir Nəbiyev belə yazır: “Povestdəki hadisələrin bütün əsas həlqəsi (orduya çağırış, cəbhə, vuruşlar, dəstədən ayrı düşmək, düşməyə qarşı təxribatda iştirak etmək, yeni cəbhə, Azov sahili, Maksim puлемyotunun atıcısı, yaralanma və s.) Firidunla bağlı, onun taleyi ilə sıx əlaqədar verilir. Avtomatçılar rotasında bölmə komandiri olan Firidun öz igidliyi ilə başqalarına nümunədir... qəlbində baş qaldıran ziddiyyətli duyğular selinin qarşısına Firidun aqlının, iradəsinin gücü ilə sədd çəkir. “Mən yaşamaq üçün doğulmuşam. Yaşamaq üçün də mübarizə aparacam. Lənət ölümə!” qənaətinə gəlir (3, 33).

Əsərdə bütün sınaqlardan ayıq-sayıqlığı ilə keçmək bacarığı, ən çətin məqamlarda da bezməyib düşmənin üzərinə yürüyə bilmək gücü Firidun və cəbhə yoldaşlarının ən sevilən xüsusiyyətlərindən biridir. Professor Zaman Əsgərli bu məqamı belə şərh edir: “Hitlerçilərin mühasirəyə aldıkları Çikala kəndindəki gizli fəaliyyət, kəndlilərlə əsgərlərin yaxın ünsiyyəti, mühasirə olunmuş ərazinin özündə yenidən dustaq edilib nəzarət altında qalmaq hadisələrinin təsviri döyüşçülərin qarşısına çıxan çətinliklərin və mürəkkəb vəziyyətin idrakı üçün aydın imkan yaradır. Almanların əhatəsinə düşmüş bu gənclər fəaliyyət formalarını tez-tez dəyişir, bütün imkanlardan optimal dərəcədə istifadə etməyə çalışırlar” (3, 113).

“Yuxusuz illər” povesti zamanında şöhrət qazanmış, redaksiyaya hətta ölkədən kənar əsgər məktublarının gəlməsi ilə nəticələnmişdir. Bu qəbildən olan məktubların biri də Latviyada hərbi dəniz donanmasında xidmət edən həmyerlilərimizdən idi. İnqilab Xəlilov, Köçəri İsmayılov və Vilayət Xiri-

dov tərəfindən yazıya alınan məktub “Azərbaycan gəncləri” qəzetinin 2 mart 1966-cı il, 26-cı sayında çap edilmişdir. Məktubda 1965-ci ildə “Azərbaycan” jurnalının 7-8-ci nömrələrində dərc edilmiş “Yuxusuz illər” in təəssüratları ən səmimi, ən duyğusal şəkildə əksini tapır: “Əsəri birnəfəsə oxuduq və bir neçə gün onun təsiri altına düşdük. Burada təsvir olunan hadisələr, insanlar hər bir əsgər üçün doğma və əzizdir. Yazıçı elə bil ki, cəbhədə olarkən gördüyü, şahidi olduğu hadisələri, yuxusuz gecələrini kino kadrları kimi bizə göstərmək istəyir” (3, 138).

Cəbhə xatirələri Kamran Dadaşoğluya hekayə yaradıcılığında da bələdçilik etmişdir. “Ömrün izi” silsiləsindən olan hekayələrdə də real həyat faktları və obrazların canlılığı diqqət çəkir. Burada əksər hekayələr yazıçının yaddaşında silinməz izlər qoyan Böyük Vətən müharibəsinə (1941-1945) həsr olunmuşdur. Ədib “Bağlı qapı”, “Qələbə günü”, “Ana”, “Cib saati”, “Qızıl üzük”, “Şəkil” və s. hekayələrdə müharibənin nəinki ön cəbhədə döyüşənləri məhv etməsini, eyni zamanda əzizlərini əsgərliyə yola salanların arzularının nakamlığını da ürək yangısı ilə bədiiləşdirir.

Bu qəbildən olan “Bağlı qapı” hekayəsində Qədir kimi yüzlərlə cavanın həyatdan nakam getməsinin səbəbkarı olan qanlı müharibələr, aradan illər ötməsinə baxmayaraq onların qoyduğu izlər real boyalarla əks olunur:

“Bakıda, Yuxarı Dağlıq küçəsində rəngi qızarıb-bozarmış, təklaylı bir qapı var. Bir ilə yaxındır o qapı bağlıdır, ağzına balaca qara qıfıl vurulmuşdur. Soruşacaqsınız: axı niyə təklaylı qapı bağlıdır? Əgər desəm müqəssiri müharibədir, inanın. Yenə xəbər alacaqsınız: müharibənin qurtarmasından bir cavanın ömrü qədər illər keçib, yenə də müqəssiri olub-ötmüş müharibədir? Mən də təkrar cavab verəcəyəm: bəli, Yu-

xarı Dağlıq küçəsində, solub rəngini dəyişmiş balaca qapının bağlı qalmasının günahkarı müharibədir ” (2, 5).

Hekayədə Böyük Vətən müharibəsinin illər öncə başa çatmasına baxmayaraq, hələ də gözləri yolda qalan, ümidlərini itirməyən anaların fəryadı Qəmərxala obrazında ümumiləşdirilir. Xəyallarla danışan, gözü yolda, qulağı səsdə olan biçərə ana hər dəfə küçədə bir balaca səs olanda və ya qapı döyüləndə oğlu Qədirin qayıtdığını bilib, hövlnək yerindən atılır və qapıya cumur. O düşünür ki, oğlu bir gün gələcək, onu və bacılarını sevindirəcək. Ümidlə yaşayan Qəmərxalanın daxili aləmi, çəkdiyi iztirablar olduqca real çalarlarla canlandırılır:

“Ana inanırdı: Qədir gələcək, mütləq gələcək, hətta bir çox boylu-buxunlu, şümşad bədənli, ağ əndamlı, ceyran gözlü gözəl-göyçək qızları da ürəyində Qədirə nişanlamış, illər ötmüş, qızlar gəlin köçmüş, amma...” (2, 7).

Başqa bir əsgər anasının faciəsi isə “Ana” hekayəsində təsirli şəkildə nəql olunur. Oğlunu 1943-cü ilin qışında əsgərliyə yola salan Telli xala bütün meylini övladının bircəcik yadigarı olan, onun adını daşıyan nəvəsi Qədimə salır. İllər ötür nəvəsi böyüyür, amma oğul intizarı bitmir. Yazıçı ananın mənen yaşadıklarını pafoslu ifadələrlə deyil, təbii şəkildə əks etdirir. Hekayə qürurverici bir sonluqla bitir. Uzaq ellərdən gələn bir məktub zavallı ananın nisgilinə son qoysa da, onun göz yaşlarını qurutmur:

“Məktub Çexoslovakiyadan, kiçik bir kəndin cavanlarından gəlmişdi: “Əzizimiz Telli ana! Siz fəxr edin ki, oğlunuz Qədim Qədimov bizim kəndin sevimlisidir, o, əsl qəhrəmandır. Kəndimizi faşizm əsarətindən xilas edən cəngavərlərin, o cümlədən sizin oğlunuz Qədimin xatirəsinə ucaltığımız əzəmətli abidənin açılışına gəlmənizi xahiş edirik...” (2, 32).

“Bağlı qapı”, “Ana” hekayələrində əsgər analarının faciəsi qələmə alınırsa, “Qələbə günü”ndə oğul dərdindən yorğan-döşəyə düşən bir atanın əhvalatı nəql olunur. Hekayə maraqlı bir epizodla başlayır. Müəllim tələbələrə indiyə qədər həyatlarında ən əlamətdar, unudulmayan, ömürlük iz qoyan bir hadisəni yazıya almalarını tapşırır. Tələbələrin müraciət etdikləri mövzuların içində bir yazı müəllimin diqqətini cəlb edir və onu çox qəhərləndirir. Yazıda bir ailədə 1945-ci il mayın 9-da, Qələbə günündə kədərlə sevincin bir-birinə qarışdığı anlar təbii şəkildə, real boyalarla canlandırılmışdır. Belə ki, oğlunu müharibəyə yollayan atanın dünyada iki arzusu vardır: biri dəhşətli müharibənin sona çatması, digəri isə yeganə oğlu Heydərin sağ-salamat geri dönməsi. Ata hər iki arzusuna çat-sa da, doyunca sevinə bilmir. Ata ilə oğulun görüş səhnəsi müəllif tərəfindən çox təsirli şəkildə əks olunur:

“Darvazaya çatıb, cəftəni qaldıranda əsgər qardaşım ilə rastlaşdım. Gözlərimə inanmadım. Qucaqlaşdıq. Onun birinci sözü:

– Atam necədir? – oldu.

Səhərdən yolunu gözləyir.

Qardaşım qapıdan otağa girəndə atam bircə dəfə:

– Oğul!.. – deyə bildi. Qarşısında diz çökmüş Heydəri qucaqladı və beləcə də qaldı.

Kişi əziz balasının qucağında canını tapşırırdı...

Əsgər qardaşım bircə dəqiqə gec gəlsəydi, atamı sağ görməzdi...” – Tələbə yazısını belə bitirdi” (2, 22).

“Cib saati” hekayəsində isə müharibənin vəhşilikləri, od-alovu içərisində həlak olan gənc bir atanın faciəsi ürək sarsıdır. Hekayənin qəhrəmanı Səfər heç vaxt oğlunun üzünü görməmişdi. O, cəbhəyə yollandıqdan 9 ay sonra, evdən aldığı bir məktubda oğlunun dünyaya gəldiyini bilir. Səfər dostları ilə bu xəbərə çox sevinir. Onların sevinci uzun sürmür. Na-

gahani bir qəlpənin Səfərin kürəyinə sancılması onu bu dünyadan nakam, oğlunun üzünə həsrət aparır. Ən ülvî arzusuna çata bilməyən qəhrəmanın ölüm səhnəsi, dostuna vəsiyyəti olduqca təbii çalarlarla əks olunur:

“Al, qardaşım, sözümlün yiyəsi ola bilmədim. Kaş oğlumu görəydim. Bu saatı, Abdulla, oğlumu tapıb ona hədiyyə verərsən, deyərsən atanın başqa şeyə gücü çatmadı...” (2, 50).

Hekayə nikbin notlarla, Səfərin oğlu Cavanşirin toyu ilə bitir. Toyda Abdulla Səfərin son arzusunu həyata keçirir, əziz dostunun əmanətini oğluna çatdırır. Yazıçı bu səhnədə Səfərin mənən sağ olduğunu, dostu Abdullanın maraqlı və təsirli bir bənzətməsi ilə vurğulayır:

“Səfər cismən burada yoxdursa da mənən, ruhən buradadır, bizimlədir. O da yeganə balasının bu şad gününə öz hədiyyəsini göndərmişdir, – Abdulla vaxtilə Səfərin səngərdə ona verib, tapşırdığı iri, qara cib saatını qoltuq cibindən çıxardı, başı üstə yuxarı qaldırdı, – baxın, budur Səfərin oğlu Cavanşirə hədiyyəsi. Mən bilə-bilə onu saxlamışdım, bu günü gözləyirdim, indi bu toy günündə sizin şahidliyinizlə Səfərin saatı təzədən, ata ürəyinin gücü ilə işləyəcək. – Abdulla saatı qurdu və qulağına tutdu: – İşləyir, – gülümsədi, – Bu çıxqıltılar ata ürəyinin müqəddəs döyüntüsüdür” (2, 50).

“Qızıl üzük” hekayəsində də maraqlı bir epizod nəql olunur. Hekayə qəhrəmanı Böyük Vətən müharibəsi sona çatdıqdan illər sonra qərribə bir hadisənin şahidi olur. Azərbaycan Tarixi Muzeyində gəzişərkən şüşə vitrində, üzərində ərəb əlifbası ilə adının yazıldığı üzüyü görür. Üzüyə diqqət yetirdikdə “Keçmiş alman soldatının sülh və dostluq rəmzi kimi muzeyə hədiyyəsi” sözlərini oxuyur. Üzüklə maraqlandıqdan sonra məlum olur ki, üzük müharibədə iştirak etmiş, əsir düşmüş Əli adlı azərbaycanlı balasıdır. Qəhrəmanın müharibədə itirdiyi üzüyünün xalqların dostluq, sülh, qanlı müharibələrə nifrət kimi muzeyə qoyulması rəmzi mənə daşıyır.

Müəllifin prototipi olduğu “Şəkil” hekayəsi qəhrəmanın ömrün acılı-şirinli günlərinin yadigarı, əziz tarixçələri özündə əbədləşdirən şəkil albomunun vərəqləməsilə başlanır. Köhnə, solğun şəkillərin arasında biri hekayə qəhrəmanının nəzərini cəlb edir. Diqqəti özünə çəkən, cib dəftəri ölçüsündə, rəngi saralmış şəkil 1942-ci ildə çəkilmişdir. 19-20 yaşlı səkkiz nəfərin əks olunduğu bu şəkildə yeganə iki nəfər sağ qalmış, qalanları isə əbədiyyətə qovuşmuşlar. Kamran Dadaşoğlu şəkildəki məsum çöhrələri ilə ona baxıb gülümsəyən cəbhə yoldaşlarının, onlarla birgə keçirdiyi ağırılı-acılı günlərin xatirəsini sözügedən hekayəsində qələmə almışdır.

“Şəkil” hekayəsi müəllifin təsirli sözləri ilə başa çatır:

“Bəli, baxıram şəkllə... Gözəl xasiyyətli, arzulu cavanlar yada gəlir. Heyfslənirsən. Xatirələr də kasıbdır. Axı canlarını azadlıq yolunda fəda etmiş dostlar nə yaş yaşamışlar ki, xatirələr də zəngin olsun. Dünyaya gəldilər, onuncu sinfə qədər oxudular, silaha sarıldılar, ana yurdu müdafiəyə getdilər və qayıtmadılar...

Öz-özümə deyirəm: yaxşı ki, şəkilləri qalmışdır...” (2, 104).

K.Dadaşoğlunun hekayələrinin dili sadə və təsirlidir. Burada təm-təraqlı ifadələrin əksinə, mənalı və təbii təsvir səciyyəvidir. Müəllif cəbhə xatirələrini yazıçı qələmi ilə cilalayaraq əbədləşdirməyi bacarmışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Dadaşoğlu K. Yuxusuz illər. Xatirə povest. Bakı: Gənclik, 1980, 288 s.
2. Məmmədov K. Ömrün izi (hekayələr). Bakı: Gənclik, 1976, 118 s.
3. Ruhum da Şuşadan nigaran qalıb. Bakı: Elm, 2010, 292 s.

Mətanət ABBASOVA

Filologiya elmləri doktoru, dosent

AMEA Folklor İnstitutu

metanetabbasova@mail.ru

KAMRAN MƏMMƏDOV VƏ KLASSİK AZƏRBAYCAN DRAMATURGİYASI (N.VƏZİROVUN YARADICILIĞI ƏSASINDA)

Xülasə

Tanınmış tənqidçi alim K.Məmmədov sovet siyasi rejiminin sənəti silaha çevirdiyi bir zamanda milli mədəniyyət kodlarından istifadə edərək klassik irsimizin qayğısına qalmış, Sovetlərin mütərəqqi ədəbiyyat adlandırıdığı əənənlər sırasında Azərbaycan dramaturgiyası və tənqidi realizmi üçün yeni bir səhifə açmışdır. Professor K.Məmmədov Azərbaycan dramaturgiyasının inkişaf perspektivləri, mövzu, motiv, obrazlar sistemi haqqında tənqidi mülahizələrini N.Vəzirovun yaradıcılığı əsasında tədqiq etmişdir. O, N.Vəzirov yaradıcılığından dramaturji əsərlərin təhlilini ideya-mövzu, forma-kompozisiya, konfliktlər, dramaturji hadisələrin mətn oyunu, dil xüsusiyyətləri əsasında geniş tədqiq etmişdir. Ədəbiyyatşünas alim əsərlərin ideya-mövzu axtarışlarını müəllif və ictimai-siyasi mühit, ədibin həyat və yaradıcılığı, mövzu modelləri, ideya əsasları, əsərlərin adlandırılmasında mövzunun əks olunması istiqamətləri və s. kateqoriyalar əsasında araşdırmışdır. N.Vəzirovun dramaturji irsini komediyalarda baş verən hadisələr üzərindən geniş təhlilini verən K.Məmmədov fakt, hadisələrin konkret epoxa içərisində zaman və məkana uyğun reallaşdırılması ardıcılığını da diqqət mərkəzində saxlamışdır. Bütün hallarda tənqidçi tarixi, siyasi, sosial kontekst üzər-

rində dramaturji əsərlərin təhlilini aparmışdır. Xüsusilə, qəhrəmanların əhatə olunduğu mühit, orijinal, əsas, mərkəzi, final hadisələrinin fərqləndirilməsi, müəllifin müasirlik və aktualıq mövqeyinin qiymətləndirilməsi ayrıca diqqət mərkəzində saxlanılmışdır. Klassik Azərbaycan dramaturgiyasının folklor qaynaqları, bədii dili, eləcə də dramaturji əsərlər əsasında sələf-xələf münasibətləri də tənqidçi alim tərəfindən elmi-nəzəri istiqamətdə tədqiq edilmişdir.

Açar sözlər: klassik, dramaturgiya, tənqid, K.Məmmədov, siyasi, konflikt, mövzu, model, ideya, folklor

КАМРАН МАМЕДОВ И АЗЕРБАЙДЖАНСКАЯ КЛАССИЧЕСКАЯ ДРАМАТУРГИЯ (НА ОСНОВЕ ТВОРЧЕСТВА Н. ВЕЗИРОВА)

Резюме

В то время, когда советский политический режим превратил искусство в оружие, известный ученый критик К.Мамедов позаботился о нашем классическом наследии, используя коды национальной культуры, открыл новую страницу для Азербайджанской драматургии и критического реализма среди традиций, которые Советы называли передовой литературой. Профессор К.Мамедов на основе творчества Н.Везирова изучил перспективы развития Азербайджанской драматургии, критические соображения о теме, мотиве, системе образов. На основе идеи-темы, формы-композиции, конфликтов, текстовой игры драматургических событий, языковых особенностей он широко исследовал анализы драматургических произведений из творчества Н.Везирова. Авторская и общественно-политическая среда, жизнь и творчество писателя, те-

матические модели, основы идеи, направления отражение темы в именовании произведений и на основе др. кАтегории ученый литературовед исследовал поиск идей и тем произведений. К.Мамедов, давший обширный анализ драматургического наследия Н.Везирова через событий, происходящие в комедиях, также сохранил в центре внимания последовательности реализации фактов, события согласно по времени и месту внутри конкретной эпохи. Во всех случаях критик проводил анализ драматургических произведений на историческом, политическом и социальном контексте. Особенно отдельно сохранено в центре внимания среда окруженная героями, дифференциация подлинных, главных, центральных, финальных событий и оценка авторской позиции современности и актуальности. На основе фольклорных источников, художественного языка Азербайджанской классической драматургии, а также драматургических произведений ученым-критиком исследован даже отношения между предшественниками и преемниками в научно-теоретическом направлении.

Ключевые слова: классический, драматургия, критика, К.Мамедов, политический, конфликт, тема, модель, идея, фольклор

KAMRAN MAMMADOV AND CLASSICAL AZERBAIJANI DRAMATURGY (BASED ON N.VAZIROV'S WORKS)

Summary

At a time when the Soviet political regime turned art into a weapon, the well-known critic K.Mammadov took care of our classical heritage by using national cultural codes, and

opened a new page for Azerbaijani dramaturgy and critical realism among the traditions that the Soviets called progressive literature. Professor K.Mammadov studied the development perspectives of Azerbaijani dramaturgy, the theme, motif, system of images, based on N.Vazirov's works. He extensively studied the analysis of the drama of N.Vazirov's works based on idea-theme, form-composition, conflicts, textual play of dramaturgical events, language features. The literary scholar examined the searches for ideas and themes of the works based on the categories, such as the author and socio-political environment, the writer's life and creativity, theme models, idea bases, directions of reflection of the theme in the titling of the works. K.Mammadov, who gave a broad analysis of N.Vazirov's dramaturgical heritage based on the events in comedies, focused on the sequence of realization of facts and events according to time and space within a specific epoch. In all cases, the critic analyzed the dramaturgical works based on the historical, political and social context. In particular, the environment in which the heroes were surrounded, the differentiation of the original, main, central, and final events, and the assessment of the author's position of modernity and topicality were separately spotlighted. The folklore sources, literary language, as well as predecessor-successor relations based on dramaturgical works of classical Azerbaijani drama were also studied scientifically and theoretically by the critic.

Key words: classical, dramaturgy, criticism, K.Mammadov, political, conflict, theme, model, idea, folklore

Tanınmış alim, ədəbiyyatşünas, tənqidçi professor Kamran Məmmədov bütün yaradıcılığı boyu Azərbaycan ədəbiyyatının zəngin irsinin tədqiqi üzərində çalışmış, zamana

dayanan ədəbi proseslərin tarixi yolunu, keçidlərini, əhəmiyyətini, xüsusiyyətlərinin geniş elmi tənqidini aparmışdır. Alimin XIX əsr, eləcə də XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində ədəbiyyatımızın ayrı-ayrı tanınmış ədəbi simaları haqqında apardığı tədqiqatları – “Ə.Haqqverdiyev” (Bakı, 1955), “Qasım bəy Zakir” (Bakı, 1957), “Əbdürrəhim bəy Haqqverdiyev” (Bakı, 1970), “XIX əsr Azərbaycan şeirində satira” (Bakı, 1975), “Yusif Vəzir Cəmənzəminli” (Bakı, 1981), “XX əsr Azərbaycan gülüşü” (Bakı, 1989) və s. bu dövrlərlə bağlı öyrənilən ilkin, zəngin araşdırmalardandır. “Azərbaycan yazıçılarının həyatından dəqiqələr” kitabı K.Məmmədovun Azərbaycan yazıçılarının həyat və yaradıcılığına yaxından bələd olmasının bariz nümunəsi idi. O, yazıçılarımızın həyatına dair ən diqqətçəkən məqamları, onlar haqqında olan maraqlı rəvayətləri, müdrik kəlamları toplayaraq oxucularına bəxş edib. K.Məmmədov bədii yaradıcılıqla da ardıcıl məşğul olmuş və “Kamran Dadaşoğlu” imzası ilə tanınmışdır. “Ömrün izi”, “Dünyamız uşaq gözündə” adlı hekayələr kitabı və iki hissədən ibarət “Yuxusuz illər” xatirə povesti onun bədii fəaliyyətinin nümunələridir” (4, 17).

Professor K.Məmmədov klassik Azərbaycan hekayəçiliyi, bütövlükdə nəsrin xüsusiyyətləri, təkamül istiqamətlərini diqqət mərkəzində saxlamaqla yanaşı, dramaturgiyanın inkişaf perspektivləri, mövzu, motiv, obrazlar sistemi haqqında tənqidi mülahizələrini də N.Vəzirovun yaradıcılığı əsasında tədqiq etmişdir. “Həm tənqidi-realist ədəbiyyatımızın qüdrətli nümayəndələrindən, həm də satirik irsin tarixindən bəhs edən elmi əsərlər aradan uzun illər keçsə də, ideologiya dəyişsə də qətiyyənlə köhnəlməmiş, öz aktualıq və müasirliyini qoruyub saxlamışdır (1, 40). K.Məmmədovun Azərbaycan ədəbiyyatının məhz XIX əsr, eləcə də XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəlləri kimi mürəkkəb, keçməkeşli bir tarixinə müraciət etməsi heç də təsadüfi deyildir. Çünki bu dövr ədəbiyyatımızın klassik şeir ənənələrindən uzaqlaşdırıldığı, maarifçi ideyaların yayıl-

dığı, ictimai idealların ədəbiyyata təsirinin gücləndiyi bir tarixi dövrə təsadüf edir. Məhz bu dövrdə N.Vəzirov, C.Məmmədquluzadə, Y.V.Çəmənzəminli, Ə.Haqqverdiyev, N.Nərimanov, S.M.Qənizadə, S.S.Axundov, A.Şaiq, M.Ə.Sabir və başqa görkəmli qələm ustalarının bədii yaradıcılıq axtarışları, elmi-publisistik əsərləri, klassik ədəbi ənənələri davam etdirməklə yanaşı, ədəbi prosesin yeni inkişaf dövrünə qədəm qoymasına real zəmin yaratmışdır. Sözüün əsl mənasında böyük ədəbiyyatın təsiri və ziyalılarımızın yorulmaz fədakarlığı sayəsində xalqın manqurtlaşmasının qarşısı alınmış, düşünməyə, ən başlıcası isə insan və millət kimi haqq uğrunda mübarizə aparmağa qadir nəsil formalaşdırılmışdır. Senzura, ədəbiyyatın bəzən məqsədli şəkildə yönəldilməsi və s. şəraitində sənətkarların zamana qarşı dayanması, əsərlərin daha çox simvolik-mətnaltı düşüncədə yazılması tənqidçidən xüsusi dəqiqlik, məharət tələb edirdi ki, bu irsin xalqa, millətə xidmət missiyasını göstərə bilsin. Məlumdur ki, hələ 20-30-cu illər tənqidində XIX əsr, eləcə də XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan ədəbiyyatının araşdırılmasına sosial məzmununda yanaşılmış, ədəbiyyatın ideoloji təbliğat vasitəsinə çevrilməsi əsas götürülmüşdür. Lakin ədəbiyyatın sinfi, partiyalı üsulla öyrənilməsi tələbinə baxmayaraq, bir çox Azərbaycan ziyalıları, tənqidçilərinin ədəbi təhlilləri geniş çevrədə, müasir günümüzlə səsleşən problemlər əsasında aparılmışdır. Eyni şəraitdə rejimin ədəbiyyata yanaşma prinsiplərinin birtərəfliliyinə baxmayaraq, K.Məmmədov kimi açıqfikirli ziyalı, ədəbiyyatşünaslar qoyulan problemlərə daha geniş, fərqli düşüncədə yanaşmağa maraqlı idilər. Necə ki, vaxtilə klassik irsin Lenincəsinə öyrənilməsi devizi altında Azərbaycan tənqidçiləri daha böyük işlər görməyə müvəffəq olmuşdular.

Professor K.Məmmədovun Azərbaycan ədəbiyyatının ən mühüm tarixi dövrü, mərhələsi üzərində araşdırma aparması, eləcə də dövrün, siyasi rejimin tənqid qarşısında qoyduğu tələblər şəraitində apardığı tədqiqat üsulları da ayrıca ma-

raq doğurur. Qeyd etdiyimiz kimi, sovet siyasi rejimi bu dövrdə ədəbiyyatı, bütövlükdə sənəti silaha çevirir, xüsusilə klassik ədəbiyyat motivləri genetik baxımdan heç bir əlaqəsi olmayan məqsədlər üçün istifadə olunurdu. Nəticədə ədəbiyyata bu tərzdə yanaşma məlum formaların mahiyyətinin tamamilə dağıdılması, dəyişdirilməsi demək idi. Hansı ədəbi problemin üzərində dayanılırdısa, keçmiş təcrübədən öyrənmənin yolu açıq idi: yunan klassikləri, italyan intibahı, rus tənqidi realizmi. Professor K.Məmmədov bu təcrübə trayektoriyasının üzərinə Azərbaycan tənqidi realizminin də zəngin ənənəsini əlavə edir, sovetlərin adlandırıdığı “mütərəqqi ənənələr” sırasında ədəbiyyatımızın klassik dramaturji irsinin də qiymətləndirilməsi tələbini qoyurdu. Ədəbiyyatşünas alim K.Məmmədov uzaqgörənliklə başa düşürdü ki, sosializmin gücü kütlənin dilidir, lakin bu dil heç zaman öz kodlarını yarada bilmir, əksinə mədəniyyətin inkişaf etdirdiyi kodlardan istifadə edərək onları yenidən bərpa edir.

Məhz K.Məmmədovun N.Vəzirovun dramaturji irsi üzərində apardığı tədqiqatı bu xüsusda diqqəti cəlb edir. Professor K.Məmmədov “Nəcəf bəy Vəzirov” adlı tədqiqatında ədibin ilk qələm təcrübəsinə bağlı “Ev tərbiyəsinin bir şəkli”, ailə-məişət dramlarından “Daldan atılan daş topuğa dəyər”, “Sonrakı peşmançılıq fayda verməz”, “Adı var, özü yox”, ədəbiyyatımızın ilk faciəsi “Müsibəti-Fəxrəddin”, N.Vəzirovun sovet dövrü yaradıcılığına aid “Təzə əsrin ibtidası”, “Pul düşkününü Hacı Fərəc” və s. əsərlərinin geniş elmi təhlilini verməklə bütövlükdə dramaturgiyanın ədəbi növ və janrlarına ədəbiyyatşünas mövqeyindən yanaşmışdır. Bu baxımdan N.Vəzirov irsindən dramaturji əsərlərin tədqiqi həm də ədəbi növ kimi dramaturgiyanın nəzəri əsaslarının öyrənilməsinə bağlıdır.

K.Məmmədov N.Vəzirov yaradıcılığından dramaturji əsərlərin təhlilini ideya-mövzu, forma-kompozisiya, konfliktlər, dramaturji hadisələrin mətn oyunu, dil xüsusiyyətləri əsa-

sında geniş tədqiq etmişdir. Ədəbiyyatşünas alim əsərlərin ideya-mövzu axtarıqlarını müəllif və ictimai-siyasi mühit, ədibin həyat və yaradıcılığı, mövzu modelləri, ideya əsasları, əsərlərin adlandırılmasında mövzunun əks olunması istiqamətləri və s. kateqoriyalar əsasında araşdırmışdır.

N.Vəzirovun dramaturji irsini diqqət mərkəzində saxlayan alim ilk olaraq Nəcəf bəy Vəzirovun yaşadığı tarixi mühitin xüsusiyyətlərini göz önünə gətirir. XIX əsrin ikinci yarısında görkəmli ədib, filosof M.F.Axundzadə tərəfindən Azərbaycan dramaturgiyasının əsası qoyulur. Bu tarixi-mədəni hadisə Azərbaycan ədəbiyyatında dramaturji sahədə bir canlanma yaradaraq bir çox ədiblərin yaradıcılığına təkan verir. Ardıcıl olaraq tamaşaya qoyulan M.F.Axundzadə komediyalarına maraq tezliklə rus dramaturqlarının da pyeslərini Azərbaycan səhnəsinə gətirir. Professor K.Məmmədovun qeyd etdiyi kimi, “1880-1890-cı illərdə Azərbaycan dramaturgiyasının ikinci dövrü başlanır. Əgər dramaturgiyamızın birinci dövrü təkcə M.F.Axundovun adı ilə bağlı idisə, ikinci dövrü N.Vəzirov, Ə.Haqqverdiyev, N.Nərimanov, S.S.Axundov, H.Vəzirov, Əsgərbəy Adıgözəlov, E.Sultanov, R.Əfəndiyev kimi dramaturqların adı ilə əlaqədardır” (2, 42).

Tənqidçi N.Vəzirovun Moskva mühiti, müəllimi Həsən bəy Zərdabi ilə müntəzəm görüşləri, bir çox ziyalı demokratlarla fikir mübadiləsi aparması, “Əkinçi”, “Ziyayi-Qafqaziyyə” qəzetlərində publisistik məqalələrlə çıxışı, 1878-ci ildə Petrovski Razumovski Kənd Təsərrüfatı Akademiyasını bitirdikdən sonra meşəbəyi ixtisasına yiyələnməsi, Gəncə quberniyasının Tərtər nahiyəsində işə qəbul edilməsi, müşavir Abbas bəy Haqqverdiyevin qızı ilə ailə həyatı qurması və s. haqqında qiymətli məlumatlar toplayaraq ədibin yaradıcılığında mühüm rol oynadığını əsaslandırmışdır.

K.Məmmədov N.Vəzirovun “Müsibəti-Fəxrəddin” faciəsinin adlandırılmasında ədibin Ə.Haqverdiyevlə olan tanışlığının xüsusi rol oynadığını diqqətə çatdıraraq qeyd edir ki, o, Ə.Haqverdiyevlə görüşərkən “Çəkmə, çəkə bilməzsən, bərkdir fələyin yayı” sərlövhəsini məhz onun təkidilə dəyişib “Müsibəti-Fəxrəddin” adlandırmışdır. Yaxud N.Vəzirovun “Pəhləvani-zəmanə” pyesinin N.Vəzirovun başına gələn hadisələrdən qaynaqlandığını qeyd etmişdir. Tədqiqatdan məlum olur ki, N.Vəzirov vaxtilə Bakıda neft yataqlarının alqı-satqısında çalışan Fərrux bəy Vəzirovun yanında işləmiş, onun hiyləgərliyi, yalanlarının şahidi olmuşdur. Fərrux bəyin özbaşınalığına göz yuma bilməyən, haqsızlığa dözməyən N.Vəzirov tezliklə işdən uzaqlaşdırılmışdır. Beləliklə, “Pəhləvani-zəmanə” əsərində “Həyat həqiqətləri Vəzirovun sənətkar qələmində bədii həqiqətə çevrilmiş, pyesin baş qəhrəmanı Aslan bəyin prototipi olan Fərrux bəyin rəng və boyaları daha da tündləşdirilmiş və o, bir tip kimi daha dolğun və məzmunlu olmuşdur. Başqa sözlə desək, dramaturq yenicə inkişafa qədəm qoyan neft sənaye burjuaziyasının ümumiləşdirilmiş tipik nümayəndəsini yaratmışdır” (2, 115).

N.Vəzirovun dramaturji irsi həyat hadisələrindən qaynaqlanmaqla fərqli mövzu və motivlərdə işlədilmişdir. Ailəməişət mövzusu (“Ev tərbiyəsinin bir şəkli”, “Daldan atılan daş topuğa dəyər”, “Sonrakı peşmançılıq fayda verməz”), neft sənayesi sahiblərinin ifşası (“Pəhləvani-zəmanə”), çar üsulidarəsinin özbaşınalığının tənqidi (“Keçmişdə qaçaqlar”) və s. N.Vəzirov tərəfindən Azərbaycan dramaturgiyasında başlıca mövzuya çevrilmişdir.

N.Vəzirovun əsərlərinin ideya-məzmun xüsusiyyətləri üzərində geniş araşdırma aparan alim ayrı-ayrı dramaturji əsərlərin adlandırılmasında simvolik işarə, təyinatlarla da ayrı-

ca toxunmuşdur. Ədəbiyyat nəzəriyyəçisi kimi K.Məmmədov sərlövhələrin əsərin mövzusunu tamamlaması, bütün hallarda mətnin ümumi bədii təşkilində mühüm rol oynadığını da qeyd etmişdir. N.Vəzirovun “Yağışdan çıxdıq, yağmura düşdük” komediyasının bu xüsusda təhlilini aparan K.Məmmədov yazır: “Ədibin komediya üçün seçdiyi sərlövhə, demək olar ki, əsərin məzmununu tamamilə əhatə edir. Bildiyimiz kimi yağmur yağışdan sonra başlayır və bu zaman selin-suyun qarşısı alınmaz olur. Təhlükədə olanları xilas üçün bütün vasitələrdən istifadə edilir. Vəzirov da komediyada belə bir qayəni izləmişdir” (2, 117). Ardıcıl olaraq ədib “...yağışdan çıxan Hacı Qəmbər islanırsa, iki sonuncu pərdədə – yağmurla bütün ailə qudurmuş coşğun selin doğurduğu dəhşət qarşısında” qaldığını bildirir.

N.Vəzirovun dramaturji irsinin komediyalarda baş verən hadisələr üzərindən geniş təhlilini verən K.Məmmədov fakt, hadisələrin konkret epoxa içərisində zaman və məkana uyğun reallaşdırılması ardıcılığını da diqqət mərkəzində saxlamışdır. Bütün hallarda tənqidçi tarixi, siyasi, sosial kontekst üzərində dramaturji əsərlərin təhlilini aparmışdır. Xüsusilə, qəhrəmanların əhatə olunduğu mühit, orijinal, əsas, mərkəzi, final hadisələrinin fərqləndirilməsi, müəllifin müasirlik və aktualıq mövqeyinin qiymətləndirilməsi və s. ayrıca tədqiqata cəlb edilmişdir.

N.Vəzirov pyeslərinin forma-kompozisiya strukturunun araşdırılması tənqidçi tərəfindən müəllifin əsərdə nə dərəcədə görünməsi, iştirakı, seçilən mövzunun təqdimat üsulu, personajların fərqləndirilməsi üzərindən diqqət mərkəzində saxlanılmışdır. Eyni zamanda dramaturji əsərdə ayrıca götürülmüş mətnin araşdırılması konkret dialoq, monoloq, dil xüsusiyyətləri istiqamətində tədqiq edilmişdir.

Hər bir dramaturji əsərin mərkəzində dayanan konfliktlərin N.Vəzirovun yaradıcılığında geniş təhlilini verən Kamran Məmmədov həm də Azərbaycan dramaturgiyasında bədii münaqişənin mahiyyətini aydınlaşdırmaqdadır. Ümumilikdə, tənqidçi bu konfliktləri ideoloji, sosial, mənəvi, dini, siyasi, ailə-məişət münaqişələri üzərindən ümumiləşdirmişdir.

N.Vəzirovun dramaturji irsini geniş şəkildə tədqiq edən Kamran Məmmədov xüsusi olaraq əsərlərin obraz, personajlarının folklor qaynaqlarını da diqqət mərkəzində saxlamışdır. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, Azərbaycan folkloru, onun zəngin irsinin öyrənilməsi və təbliği həmişə Kamran Məmmədovun diqqət mərkəzində olmuşdur. Təsadüfi deyildir ki, tədqiqatlarının hər birində görkəmli alim ayrı-ayrı ədiblərin yaradıcılıq irsindən folklor motiv, obraz və süjetlərinin işlədilməsinə ayrıca diqqət yetirmişdir. Vaxtilə Y.V.Çəmənzəminlinin yaradıcılığında şifahi xalq ədəbiyyatının zəngin təcrübəsini axtaran tənqidçi ədibin bu sahədəki məqalələri üzərində də xüsusi araşdırma apararaq yazırdı: “Ədib-alim Azərbaycan xalq ədəbiyyatını dünya xalq ədəbiyyatının ən zəngin qollarından biri hesab edir və onun hərtərəfli, dərinlən öyrənilməsinin təkcə bizim üçün deyil, dünya folklorşünaslığı üçün də yeni səhifə açacağına şübhə etmirdi” (3, 225).

N.Vəzirovun “Sonrakı peşmançılıq fayda verməz” komediyasından çıxış edən tənqidçi Fatma xanım obrazını Azərbaycan xalq nağıllarında təsadüf edilən məlum obraza yönəlir. Komediya Fatma xanım ailədə başlıca qüvvə kimi yeniliklə barışa bilmir, qayınana olaraq bütün hadisələrin mərkəzində dayanır, bu işə ailənin dayaqlarına zərbə vurur. “Çox vaxt bədxah arvadları sifətləndirmək üçün həmin nağılla əlaqədar olan və geniş yayılmış çoxmənalı bir ifadə işlədilir: “İlanı quyudan qaçıran Fatma xala!” Eləcə də həmin ifadədən

müxtəlif formalarda istifadə olunur: “Flankəs ilanı quyudan qaçırandır!”, “Flankəsə ilanı quyudan qaçıran flankəs deyərlər ha...” və s. (2, 46). Əlavə olaraq tənqidçi folklorumuzda gəlin-qayınana münasibətlərini yumor dili ilə ifadə edən şeir nümunələrinə də toxunur.

K.Məmmədov eyni zamanda N.Vəzirovun dramaturji irsini tənqid edən ədəbiyyatşünasların da fikirlərinə münasibət bildirmiş, bir çox hallarda irəli sürülən müddəaların əsassızlığına qarşı çıxmışdır. Vaxtilə Əli Nazim Nəcəf bəyin komediyalarından çıxış edərək bu əsərlərin ictimai ideallardan uzaq düşdüyü, vodevilçilik, komik xarakterlərin zəifliyini tənqid etmişdir. K.Məmmədov Nəcəf bəy Vəzirovun komediyalarında bəzən yumordan kənar “hırıltının” mövcudluğunu təsdiq etsə də, bu əsərlərin ictimai və siyasi mövzudan kənar yazılmadığını konkret nəzəri müddəalar üzərində əsaslandırırmışdır. Bundan başqa professor Kamran Məmmədov Mustafa Quliyevin N.Vəzirov irsindən “Pəhləvani-zəmanə”də mülkədarlığın burjuaziyaya uyğun dəyişilməsi məsələsi, əsərlərində tərbiyəvi rolun azlığı fikirlərinə də eyni tərzdə tənqidçi mövqeyini bildirmişdir. Vaxtilə akademik F.Qasımzadə “Təzə əsrin ibtidası” pyesində Cavad bəyin simasında bu insanların bir sinif kimi məhv olması labüdlüyünü irəli sürərkən K.Məmmədov yazırdı: “Liberal görüşlü bir ziyalı olan Cavad bəy surəti Fəxrəddinlərin, Əşrəf bəylərin sovet dövrünə gəlib çatmış və nisbətən qocalmış nümayəndəsidir. Sovet dövründə bunlar heç də bir sinif kimi məhv olmadılar. Əksinə bütün fəaliyyətləri ilə sovet dövlətinin möhkəmlənməsinə xidmət etdilər” (2, 213). Dövrün tənqiddə gətirdiyi təzyiqlər şəraitində dramaturgiyada kommunist obrazının, surətinin axtarılması məsələsi də K.Məmmədovun nəzərindən kənarda qalmamışdır. Eyni əsərdən çıxış edən tənqidçilərin əsərin əsas qəhrəmanı Mika-

yılın bir kommunist nümunəsində qəhrəman kimi canlandırılması məsələsi də professorun tənqid obyektinə çevrilmişdir.

Görkəmli alim dramaturgiyada olduğu kimi tənqidi düşüncədə də mövcud ideologiyanın qoyduğu sərt qayda-qanunlara qarşı öz vətəndaş münasibətini bildirmişdir. Vaxtilə “Təzə əsrin ibtidası” əsərinin Hüseynəli xan obrazının “bəlkə də qaytardılar” düşüncəsi ilə yaşaması faktı F.Qasımzadə, Ə.Sultanlı, M.A.Bağırov, M.Vəliyev tərəfindən tədqiqatlarda geniş müzakirə mövzusunə çevrilmişdir. Professor K.Məmmədov Hüseynəli xan obrazına belə bir yanaşmanı qəbul etməmiş, mövcud quruluşun geriyə qayıtmamaq üçün bütün sərt tədbirlərə əl atmasına işarə edərək Hüseynəli xanın yeni hakimiyyətin gücünü görüb, yalnız keçmişdən təsəlli almasını bildirmişdir.

Qeyd etdiyimiz kimi, K.Məmmədov N.Vəzirov yaradıcılığından dramaturji əsərlərin təhlilini aparmaqla həm də ədəbi növün mahiyyəti, yaranması, janr xüsusiyyətlərində nəzəri birləşmələri də bir araya gətirmişdir. Ədib M.Rəfilinin N.Vəzirovun “Müsibəti-Fəxrəddin” əsərini faciə deyil, dram adlandırılmasına qarşı çıxaraq bu kontekstdə janrın dünya ədəbiyyatında yaranması tarixiliyi və ədəbiyyatşünaslıq nəzəriyyələrində janra verilən tələbləri araşdıraraq ümumi nəzəri yekunlaşdırma aparmışdır. K.Məmmədov dünya ədəbiyyatında faciənin yaranma tarixinə qədim yunan faciələri, renessans dövrü İngiltərə ədəbiyyatı, İspaniya mədəniyyəti, XVII-XVIII əsrlər klassizmi, XIX əsr rus ədəbiyyatı təcrübəsində aydınlıq gətirmişdir.

Professor Kamran Məmmədov klassik Azərbaycan dramaturgiyasının öyrənilməsi istiqamətində sələf-xələf münasibətlərini də diqqət mərkəzində saxlamaqla müqayisələr aparmışdır. Onun tənqidçi qələmində “Yağışdan çıxdıq yağmura düşdük” komediyasının qəhrəmanı M.F.Axundzadənin “Hacı Qara” komediyasının eyniadlı qəhrəmanı, eləcə də Əs-

gər ağa Goraninin “Qocalıqda yorğalıq” “Pəhləvani-zamanə” əsəri A.Şirvanzadənin “Xaos” romanı, bundan başqa N.Vəzirovun komediyalarında yalançı dərvişlərin, mollaların sehr, caduya əl atması, əsərlərin onların ifşası üzərində qurulması M.F.Axundzadənin “Hekayəti-Molla İbrahimxəlil kimyagər” əsəri ilə əlaqəli şəkildə tədqiq edilmişdir.

Beləliklə, K.Məmmədov bir ədəbiyyat tarixçisi, nəzəriyyəçi alim, tənqidçi olaraq klassik Azərbaycan dramaturgiyasının yaranması, inkişaf təmayülləri, başlıca ədəbi simaları, dramaturji əsərlərin janr imkanları və s. bağlı N.Vəzirovun dramaturji irsi üzərində geniş araşdırma aparmışdır. Bu tədqiqatlarda K.Məmmədov ilk olaraq dövrün dramaturqlarının həyatı, yaradıcılığı, ədəbi mühitdə fərqləndirilməsi, ziyalılarla əlaqəsi və s. arxiv materialları üzərində araşdırmış, N.Vəzirovun simasında onların sələf və xələf münasibətlərinə aydınlıq gətirməklə ciddi təhlillər aparmış, nəticədə klassik Azərbaycan dramaturgiyası haqqında zəngin bir araşdırma təqdim etmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Həbibbəyli İ. Kamran Dadaşoğlunun dünyası. Ruhum da Şuşadan nigaran qalıb. Bakı: Elm, 2010, s. 40-44
2. Məmmədov K. Nəcəf bəy Vəzirov. Azərb. SSR.EA. Bakı: 1963, 326 s.
3. Məmmədov K. Y.V.Çəmənzəminli. Bakı: Elm, 1981, 262 s.
4. Məmmədova L. Nəsrdə də uğurla sınıanan alim qələmi. “525-ci qəzet”. 2020, 6 may, s. 17

Gülzar OSMANOVA

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Folklor İnstitutu

gulnar.osmanova05@gmail.com

**PROFESSOR KAMRAN MƏMMƏDOVUN
TƏDQIQATINDA ƏBDÜRRƏHİM BƏY
HAQVERDİYEV İRSİNƏ FOLKLOR
PRİZMASINDAN BAXIŞ**

Xülasə

Məqalədə Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin tanınmış tədqiqatçısı, Əməkdar elm xadimi, professor Kamran Məmmədovun elmi yaradıcılığı araşdırılır. Alimin realist Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevə həsr etdiyi monoqrafik tədqiqatları, o cümlədən ədibin yaradıcılığına folklor kontekstində yanaşması təhlil edilir. Belə nəticəyə gəlinir ki, prof. K.Məmmədov Ə.Haqverdiyevin bədii irsində şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrindən bəhrələnmə məsələsinin araşdırılmasına xüsusi önəm verib. O, ədibin bütün əsərlərində folklordan öz yaradıcılıq xüsusiyyətlərinə görə ustalıqla istifadə edərək, orijinal, mükəmməl bədii əsərlər yaratdığını əsaslandırır.

Açar sözlər: K.Məmmədov, ədəbiyyat tarixi, tədqiqat, Ə.Haqverdiyev, xalq yaradıcılığı, bədii əsər

ВЗГЛЯД НА НАСЛЕДСТВО АБДУРРАГИМ БЕКА АХВЕРДОВА, С ФОЛЬКЛОРНОЙ ПРИЗМЫ, В ИССЛЕДОВАНИИ ПРОФЕССОРА КАМРАНА МАМЕДОВА

Резюме

В статье рассматривается научное творчество известного исследователя истории азербайджанской литературы, заслуженного деятеля науки, профессора Камрана Мамедова. Анализируются монографические исследования ученого, которые были посвящены выдающемуся представителю реалистической азербайджанской литературы Абдуррагим беку Ахвердову, в том числе, его подход к творчеству писателя в контексте фольклора. Приходится к такому выводу, что профессор К.Мамедов придал особое значение на исследование вопроса обогащения от образцов устного народного творчества в наследии А.Ахвердова. Он обосновал, что во всех своих произведениях писатель, мастерски используя фольклор в соответствии со своими творческими особенностями, создал оригинальные, совершенные художественные произведения.

Ключевые слова: К.Мамедов, история литературы, исследование, А.Ахвердов, научное творчество, художественное произведение

A VIEW ON THE HERITAGE OF ABDURRAHIM BEK HAGVERDIYEV, FROM THE PRISM OF FOLKLOR IN THE STUDY OF PROFESSOR KAMRAN MAMEDOV

Summary

The article deals with the scientific work of the well-known researcher of the history of Azerbaijani literature, Honored Scientist, Professor Kamran Mammadov. The monog-

raphic studies of the scientist, which were devoted to the outstanding representative of realistic Azerbaijani literature Abdurrahim bey Hagverdiyev, are analyzed, including his approach to the writer's work in the context of folklore. We come to the conclusion that Professor K.Mammadov attached particular importance to the study of the issue of enrichment from samples of oral folk art in the heritage of A.Hagverdiyev. He substantiated that in all his works the writer, skillfully using folklore in accordance with his creative features, created original, perfect works of art.

Key words: K.Mammadov, history of literature, research, A.Hagverdiyev, scientific creativity, work of art

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin görkəmli tədqiqatçısı, tanınmış ədəbiyyatşünas alim Kamran Dadaş oğlu Məmmədov XIX-XX əsrlər ədəbiyyatımızın aktual problemlərinə dair çoxsaylı tədqiqat əsərlərinin, monoqrafiyaların, iki yüzdən artıq elmi, publisistik məqalənin müəllifi olmuşdur. 100 illik yubileyi qeyd olunan alim bildiyimiz kimi, bədii yaradıcılıqla da məşğul olmuş, “Kamran Dadaşoğlu” imzası ilə maraqlı hekayələr və “Yuxusuz illər” adlı xatirə povestini yazmışdır.

Kamran Məmmədovun elmi yaradıcılıq arsenalına “Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev”, “Qasım bəy Zakir”, “Nəcəf bəy Vəzirov”, “Yusif Vəzir Cəmənzəminli”, “XIX əsr Azərbaycan şeirində satira”, “XX əsr Azərbaycan gülüşü” və s. monoqrafiyalar daxildir.

Realist Azərbaycan dramaturgiyasının və bədii nəsrinin görkəmli nümayəndələrindən olan, o vaxta qədər həyat və yaradıcılığı haqqında geniş məlumat verilməyən Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin bədii irsi ilk dəfə məhz prof. K.Məmmədovun araşdırmasında öz elmi təhlilini tapıb. O, namizədlik dissertasiyasını da “Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin bədii irsi” mövzusunda müdafiə etmişdir. Qeyd edək ki, alimin

Ə.Haqqverdiyevə həsr olunmuş monoqrafik tədqiqatları 1950, 1955, 1970-ci illərdə işıq üzü görüb. Ə.Haqqverdiyevin “Seçilmiş əsərləri” də 2 cilddə məhz K.Məmmədovun tərtibçiliyi və yazdığı Ön sözü ilə 1971-ci ildə nəşr olunub. Kitabda ədibin həyat və yaradıcılığının bütün mərhələləri, Şuşa, Sankt-Peterburq, Bakı şəhərlərindəki fəaliyyəti işıqlandırılmış, arxivlərdən əldə etdiyi şəkilləri də verilmişdir.

Alim Ə.Haqqverdiyevin yaradıcılığını 2 dövrə bölmüşdür. Ədib bədii irsinin 1892-1905-ci illəri əhatə edən I dövründə “Yeyərsən qaz ətini, görərsən ləzzətini” (1892), “Dağılan tifaq” (1896), “Bəxtsiz cavan” (1900) pyeslərini yazaraq istedadlı dramaturq kimi tanınmışdır.

Yaradıcılığının I dövründən fərqli olaraq, II dövründə – 1905-1920-ci illərdə Haqqverdiyev Azərbaycan ədəbiyyatına istedadlı hekayə ustası kimi daxil olmuş, lakin bu dövrdə o, “Millət dostları” (1905), “Ağa Məhəmməd şah Qacar” (1907), “Xəyalat” (1911), “Ac həriflər” (1911) kimi bir sıra səhnə əsərləri də qələmə almışdır.

Ə.Haqqverdiyev maarifçi-realist kimi xalqını avamlıq, cəhalət və mədəni gerilikdən xilas etməyə çalışırdı. Ədib teatrın inkişafında misilsiz xidmətlər göstərmişdi. Sankt-Peterburqda oxuduğu illərdə Aleksandrinski teatri onun dünyagörüşünün formalaşmasına, sənətə, teatrına marağının artmasına səbəb olmuşdu. Odur ki, 1896-cı ildə “Dağılan tifaq” faciəsinin, 1900-ci ildə isə “Bəxtsiz cavan” pyesinin ilk tamaşası Şuşada səhnəyə qoyulmuşdu. O, ilk Azərbaycan dirijoru kimi, 1908-ci ildə Hacı Zeynalabdin teatrında tamaşaya qoyulan ilk operamız “Leyli və Məcnun” operasının dirijoru olmuşdur.

Bədii ədəbiyyat həmişə konkret ictimai-tarixi və siyasi-sosial şəraitdə yaranır və təşəkkül tapır. Xalqın tarixi onun yazılı ədəbiyyat nümunələrində də ciddi şəkildə əks olunur. Xalq həyatı, cəmiyyətin keçdiyi ziddiyyətli yollar bədii yara-

dıcılığa da təsirsiz ötürüşmür. Realist sənətkar Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin əsərlərini də bu qəbilə aid etmək olar. Onun yaradıcılıq irsi mövzu, ideya-sənətkarlıq, üslub, obrazlar qalereyası baxımından geniş və çoxçeşidlidir. Belə ki, Ə.Haqverdiyev ədəbiyyatımızı təkcə dolğun məzmunlu dram əsərləri ilə deyil, bir çox orijinal hekayələri ilə də zənginləşdirmiş, onun məzmunca və formaca kamilləşməsinə yardımçı olmuşdur.

Kamran Məmmədov Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevə həsr etdiyi monoqrafiyasında yazır: “Balıq sudan kənarda yaşaya bilmədiyi kimi həqiqi sənətkarlar da xalq yaradıcılığı ilə bahəm nəfəs alır, onun bitməz-tükənməz xəzinəsindən heç cürə ayrılı bilmir, istədikləri daş-qaşı seçib öz səliqələrinə uyğun cilalayrlar. Haqverdiyev də xalq yaradıcılığına məhəbbətlə bağlanan söz ustalarındandır. O, əlinə qələm aldığı gündən son nəfəsinə qədər şifahi xalq ədəbiyyatına bağlanmış, özünün bir sıra əsərlərinin mövzu və məzmununu nağıl, dastan və lətifələrdən almış, onu öz yaradıcılıq xüsusiyyətlərinə görə yaradıcı surətdə işləyib orijinal, mükəmməl bədii əsərlər yaratmışdır” (3, 105).

Kamran Məmmədovun da vurğuladığı kimi, yazıcının bir neçə hekayəsinin məzmun və süjeti nağıl və lətifələrdən alınıb. Lakin ədib onları öz yaradıcılıq xüsusiyyətlərinə uyğun işləyərək orijinal, mükəmməl bədii əsər formasına salmışdır. “Pir”, “Şəbih”, “Dəccalabad” kimi hekayələri buna nümunə göstərə bilərik. Bu hekayələrdə nağıl və lətifələrin quruluşundan, başlama tərzindən məharətlə istifadə olunub.

“Xortdanın cəhənnəm məktubları” povestində də nağılların təsiri özünü göstərir. Bu əsərdə nağılların təsirini povestin başlanğıcında verilən nağıl formuluna bənzəyən cümlədən görmək olur: “Əmma raviyani-əxbar və naqilani-asar və tutiyani-şəkkər-şikəni şirin gövtar camülhekayatda kimdən ərz eləsinlər? Bəndədən”.

Prof. K.Məmmədov bildirir ki, nağıllarımızın formal xüsusiyyətlərindən və dilindən isitifadə “Molla Nəsrəddin” jurnalının səciyyəsi ilə bağlı idi. Nağılları maraqla oxuyan xalq, məcmuəni də maraqla oxumalı idi. Buna görə də Ceyranəli, Xortdan, Lağlağı, Mozalan, Həkim-nuni-Səgir, Süpürgəsaqqal və başqa İmzalarla sözügedən məcmuədə iştirak edən yazıçı bu ənənəyə sadıq qalaraq nəsr əsərlərini nağıllarımızın söyləmə tərzinə uyğun şəkildə qələmə alırdı.

Ümumiyyətlə, folklor Haqverdiyev nəsrinin nəinki məzmununa, quruluşuna, eləcə də onun poetikasına təsir etmişdir. Alim qeyd edir ki, Haqverdiyev bir neçə əsərində dastanlarımızın şəkli xüsusiyyətlərindən də məharətlə istifadə edib. “Odabaşının hekayəsi” əsərində müəllif məhəbbət dastanlarına xas olan bir sıra xüsusiyyətləri bu əsərə də gətirib. Məsələn, baş qəhrəmanın ailədə tək övlad olması, onun vətəninə uzaq düşərək çətinliklərlə üzləşməsi, sonda vətənə qayıda bilməsi, aşıqın şair olub gözəl şeirlər yazması və s. dastan qəhrəmanlarına məxsus xüsusiyyətlər Haqverdiyevin qəhrəmanı Fərmana da aiddir.

Professor K.Məmmədov Ə.Haqverdiyevin atalar sözü və məsəllərdən də çox istifadə etdiyini vurğulayır. O yazır ki, realist bir yazıçının dram əsərlərində məsəllər və atalar sözlərini çox işlətməsi təbii haldır. Çünki dramda hadisələr dialoqlar əsasında qurulduğu üçün burada canlı xalq dilinin təsiri daha güclüdür. “Dağılan tifaq”da 100-dən çox, “Ağa Məhəmməd şah Qacar”da 40-a qədər, “Köhnə dudman”da 100-ə qədər atalar sözü və məsələ rast gəlinir. Bu folklor nümunələri obrazların hadisələrə münasibətini aşkarlayır, onların mənəviyyatının göstəricisi kimi üzə çıxır.

Professor Seyfəddin Rzasoyun da vurğuladığı kimi, “atalar sözləri istənilən etnik mədəniyyət tipində bütün zamanlar boyunca vahid və dəyişməz funksiya kimi kollektiv

təcrübə və biliyin ötürülmə və yaşama vasitəsi olmaq vəzifəsini yerinə yetirmişdir” (5, 3).

Məhz bu baxımdan Ə.Haqverdiyev də xalq dilinin zəngin lüğət ehtiyatına, atalar sözü və məsəllərə yüksək qiymət vermiş, tez-tez bu xəzinəyə müraciət etmişdir. Ədibin hekayələrində də müxtəlif şəkillərdə: həm müəllif nitqində, həm də tiplərin dilində “Doşab almışq bal çıxıb”, “Çıraq dibinə işıq salmaz”, “Yorğanına bax, ayağını uzat”, “Yıxılan ağaca balta vuran çox olar”, “Dost yolunda çovğun olar, qar olar” və s. atalar sözü və məsəllər işlədilmişdir.

Bundan başqa mahnı, bayatı, oxşama, layla və b. folklor janrları da Ə.Haqverdiyevin bəhrələndiyi janrlar idi. Məsələn, mövzusu və süjeti xalq yaradıcılığından alınmış, əsasən ailə-məişət məsələsi həll edilən “Pəri cadu” pyesində əsərin ən mürəkkəb, psixoloji surətlərdən biri olan Qurbanın arvadı Səlimənin dilindən verilən

Laylay dedim yatasan,

Qızıl gülə batasan,

Qızıl gülün içində

Şirin yuxu tapasan.

Laylay, balam, laylay –

laylası rəmzi məna daşıyır. Səlimənin yolunu azaraq ailəsini atan Qurbanı doğma yuvasına qayıtmağa səslədiyini, qızılgül içində şirin yuxu tapmağın yalnız öz ailən, öz ocağıyla bağlı olması fikrini aşılıyır.

K.Məmmədov məlumat verir ki, bu əsəri Haqverdiyev həyat yoldaşı Tükəzban xanımın ona danışdığı “Qızıl don” (“Dan ulduzu”) adlı nağılın məzmunu əsasında yazıb.

Folklorun Ə.Haqverdiyevin hekayələrinə təsiri məsələsinə gəldikdə bu hekayələrin demək olar ki, əksəriyyətində biz folklor düşüncəsinin şahidi oluruq. Ədib hekayələrində folklor nümunələrindən demək olar ki, açıq-aşkar şəkildə az

istifadə edir. Lakin hər bir hekayəni oxuyub bitirdikdə biz bu hekayənin mütləq bir folklor nümunəsinin məzmunu ilə səs-ləşdiyini görürük.

K.Məmmədov qeyd edir ki, “Ayın şahidliyi” hekayə-sində daha çox kədərli və kəskin daxili drammatizmə əsaslanan hadisələr təsvir olunur, lirik ricətlərə geniş yer verilir. Belə ki, bu hekayədə Səlmən adlı bir sövdəgəri yolda bir quldur amansızcasına qətlə yetirir. İllər keçir, onun kiçik qardaşı Sü-leyman təsadüfən həmin quldurun dəstəsinə qoşulur və qarda-şının qatilinin kim olduğu aşkarlanır. Süleyman qardaşının qi-sasını alır. Bu hekayənin məzmunundan belə bir fikir aydınla-şır: “Nahaq qan yerdə qalmaz”.

Müəllif “Ayın şahidliyi” hekayəsində ayın dilindən öz əsas məqsədini – bütün müsəlman aləmi üçün narahat oduğu-nu da açıqlayır: “Amma indi bu millətin əhvalına nəzər etdik-cə deyirəm ki, lal olub danışmamaq məsləhətdir. Mənim üzümdə siz bir qara görüb onu ləkə hesab edirsiniz. Xeyr! O, qara ləkə deyil, belə mənim ahımın tüstüsüdür ki, əqvami-is-lamiyyətin hər cəhətdən cəmi millətdən geri qalmağını görüb ciyərimdən çıxardıram!..” (2, 25).

“Ata və oğul” hekayəsində isə Hacı Xəlil və onun oğlu Əkbərdən bəhs olunur. Əkbərin dostu Rüstəm onun yolunu azmasına və müflisləşməsinə səbəb olur. Bu hekayənin məz-munundan çıxan fikir isə belədir: “Dostdan özünü qoru, düş-mənlə hesablaşmağa nə var”; “Dostam səninlə, pulun qurtara-nacan”. Bundan başqa hekayədən o da aydınlaşır ki, Hacı Xə-lilin ömrü halallıq üzərində qərar tutmuşdur, lakin oğlu Əkbə-rin uçuruma yuvarlanan ömrünü səciyyələndirən amillər məhz yalan və günahdır. Alimin qənaətinə görə bu hekayədə Haq-verdiyevin ictimai və əxlaqi fikirləri daha qabarıq şəkildədir.

Ə.Haqqverdiyevin diqqəti cəlb edən hekayələrindən biri də “Koroğlu” hekayəsidir. Əsəri oxuyanda görürük ki, yazıçı bu hekayəni məhz “Koroğlu” dastanının təsiri ilə qələmə alıb. Əsərdə kor İsrafilin oğlu Nərimandan bəhs olunur. Dumanlı kəndində İsrafil adlı bir kişi yaşayırdı. O, on iki yaşında ikən çiçək xəstəliyinə tutularaq gözləri kor olmuşdu. Onun 2 oğlu var idi: böyük oğlu Nəriman, kiçiyi Qəhrəman. Nəriman qonşu kənddə Hacı Bayram adlı bir bəy üçün nökr işləyir. Ağası onun adını Koroğlu qoyur. Qısa bir müddətdə Nəriman hamının hörmətini qazanır, elm, savad almağa meyl göstərir. Bir növ dastan qəhrəmanı Koroğlu kimi o da kasıbların, kəndlilərin ümidinə, pənahına çevrilir. Nəriman ağası Hacı Bayramın qızı Güldəstəni sevir. Güldəstə obrazı da Nərimanla həmfikir olmaqda Nigar xanım obrazına bənzəyir.

Ədibin “Mirzə Səfər” hekayəsinin kompozisiyası “yorğanına bax ayağını uzat”, “Qəndil” hekayəsi “hər yoxuşun bir eniş olar”, “Çeşmək” hekayəsi “mərdi qova-qova namərd etmək”, “Şeyx Şəban” hekayəsi isə “yıxılana balta vuran çox olar” kimi atalar sözlərinin məzmunu üzərində qurulmuşdur.

K.Məmmədov bu hekayələri qiymətləndirərkən yazır ki, yazıçı bir çox hekayələrində bir neçə parlaq və aydın cizgi ilə tipin daxili aləmini açır, xarici aləmlə əlaqəsini, insanlara münasibətini aydınlaşdırır. O, insanların əhvali-ruhiyyəsini onların hərəkətlərində, gördükləri işlərdə, nitqlərində, münasibətlərində və girdikləri cürbəcür sifətlərdə verir.

Yığcamlıq, təsvir və surətlərin reallığı, təbiiliyi, dilin oynaqılığı və lakoniklik Haqqverdiyev hekayələrinin əsas xüsusiyyətləridir. Burada nağıl və dastanlarda olduğu kimi səmimi deyim tərzində adi söhbət intonasiası güclüdür. Belə maraqlı söhbət tərzli rəvayətlər oxucunu nəql edilən hadisələrə daha çox cəlb edir, bu hadisələrin özünə də təbiilik və reallıq gətirir.

Ədibin bir neçə hekayəsinin məzmun və süjeti nağıl və lətifələrdən alınmışdır. Prof. Kamran Məmmədovun təbirincə desək: “onlar yazıçının öz yaradıcılıq xüsusiyyətlərinə görə işlənib, tamamilə orijinal, mükəmməl bədii əsərlər şəklinə düşmüşdür. “Cəhənnəm məktubları”, “Seyidlər ocağı”, “Pir”, “Şəbih”, “Dəccəlabad” kimi hekayələrdə nağıl və lətifələrdən, onların quruluşundan, başlama tərzindən, gözlənilməz nəticə ilə bitməsindən bacarıqla istifadə edilir. Bu, hər şeydən əvvəl, hekayəni formaca daha da mükəmməlləşdirir” (4, 21).

“Şəbih” hekayəsində camaatın avamlığından məharətlə istifadə edən fırlıdaqçı din nümayəndələri şəbih çıxardır və bu yolla ciblərini doldururlar. “Pir” hekayəsində camaatın sadələşməliyindən ustalıqla istifadə edən dələduzlar hiylə ilə pir düzəldib, oranı kef, əyyaşlıq xərcləri mənbəyinə çevirirlər. “Çəşmək” hekayəsində vəkil olan Mahmud bəy çəşmək zara-fatı ilə dostu Mirzə Əhməd çərləyib öldürür, bununla da insan haqlarını müdafiə etmək əvəzinə bu haqları pozur. “Qiraət” hekayəsində arvadının avamlığından və sadələşməliyindən istifadə edən Məşədi Qulam gecələr min cür hiylədən çıxır. “Diş ağrısı” hekayəsində ağrıyan bir diş çəkdirmək üçün əlli qəpiyə qıymayan Hacı Rüstəm bilə-bilə üç sağlam dişini çək-dirib əlli qəpik verir və həkimini aldatdığına sevinir. Bütün bu hadisələr gülməli və kiçik görünsə də, bir sıra acı həqiqətlərin ümumiləşdirilmiş tipik ifadəsidir.

“Marallarım” ümumi başlığı altında “Molla Nəsrəddin” jurnalında dərc olunan hekayələrdə kənd yüzbaşları, qorodovoylar, ikiüzlü ruhanilər, xəsis tacirlər “maral” adı altında ümumiləşdirilərək tənqid edilir. Ədib hekayələrində burjua-mülkədar cəmiyyətinin nöqsanlarını ifşa edərkən gülüşdən bacarıqla istifadə edir. Ümumiyyətlə, gülüş, istehza Ə.Haqqverdiyevin tənqid üsulunda mühüm yer tutur.

Beləliklə, ədəbiyyatımızda realizmin daha da dərinləşməsinə, yeni bədii keyfiyyətlərlə zənginləşməsinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmiş Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin yaradıcılığı və onun xalqımız maariflənməsi, o cümlədən teatrın inkişafı naminə gördüyü böyük işlər ilk dəfə professor Kamran Məmmədovun tədqiqatlarında işıqlandırılmışdır. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslıq elminin inkişafında misilsiz xidmətləri olan, xalqımızın mədəni tərəqqisi yolunda yorulmadan çalışmış, gənc alimlərin yetişməsinə həmişə xüsusi diqqət və qayğı ilə yanaşmış Kamran müəllimə Allahdan rəhmət diləyirəm. Ruhu şad olsun!

ƏDƏBİYYAT

1. Haqverdiyev Ə. Seçilmiş əsərləri. İki cild. I cild. Bakı: Lider nəşriyyat, 2005, 504 s.
2. Haqverdiyev Ə. Seçilmiş əsərləri. İki cild. II cild. Bakı: Lider nəşriyyat, 2005, 408 s.
3. Məmmədov K. Ə. Haqverdiyev. Bakı: Gənclik, 1970, 201 s.
4. Məmmədov K. Ön söz. Haqverdiyev Ə. Seçilmiş əsərləri. İki cild. I cild. Bakı: Lider nəşriyyat, 2005, səh. 6-25
5. Rzasoy S. Milli paremioloji fondun yeni təqdimat səviyyəsi (Ön söz). Atalar sözləri. Bakı: Nurlan, 2013, s. 3-7

MƏRUZƏLƏR

ATİF İSLAMZADƏ

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

AMEA Folklor İnstitutu

atif.islamzade@mail.ru

KAMRAN MƏMMƏDOVUN BƏDİİ İRSİNƏ FOLKLOR PRİZMASINDAN BAXIŞ

Xülasə

Bu araşdırmada görkəmli alim Kamran Məmmədovun bədii irsinə folklor prizmasından yanaşılmışdır. Onun yazıçılıq istedadı qiymətləndirilmiş, tədqiq üçün hekayələri nəzərdən keçirilmişdir. Bu hekayələrdə olan folklor janrları seçilərək diqqətə çatdırılmış, müəllifin nəsrində xalq ədəbiyyatının köklü izləri müşahidə olunmuşdur. Novruz mərasimi, alqışlar, qarğışlar, bayatılar, ağılar, atalar sözü və məsəllər, lətifələr və s. hekayələrdə araşdırılmışdır. Bundan əlavə xalq gülüşünün yazıçının bədii üslubunda xüsusi yer tutmasına da nəzər yetirilmişdir. Eyni zamanda alimin yazıçı olaraq da fəaliyyət göstərməsinin əsasında onun elminin əhəmiyyətli rol oynaması izah olunmuşdur. Tədqiqat elmi auditoriya üçün müəyyən yeniliklərlə zəngindir.

Açar sözlər: folklor, ədəbiyyat, hekayə, elm, süjet, janr, poetika

ВЗГЛЯД НА ХУДОЖЕСТВЕННОЕ НАСЛЕДИЕ КАМРАНА МАМЕДОВА ИЗ ПРИЗМЫ ФОЛЬКЛОРА

Резюме

В данном исследовании художественное наследие видного ученого Камрана Мамедова рассмотрено с точки

зрения фольклора. Был оценен его писательский талант, рассказы были рассмотрены для исследования. В этих рассказах подобраны и доведены до сведения фольклорные жанры, в прозе автора обнаружены глубокие следы народной литературы. В рассказах исследуются обряд Новруза, хвалы, проклятия, баяты, причитания, пословицы и поговорки, анекдоты и т.д. Кроме того, учитывалось и то, что особое место в художественном стиле писателя занимает народный смех. При этом разъяснялось, что на основе деятельности ученого как писателя играет важную роль его знания. Исследование богато определенными новшествами для научной аудитории.

Ключевые слова: фольклор, литература, рассказ, знание, сюжет, жанр, поэтика

VIEW TO KAMRAN MAMMADOV'S ARTISTIC HERITAGE THROUGH THE PRISM OF FOLKLORE

Summary

In this study the outstanding scientist Kamran Mammadov's artistic heritage is studied through the prism of folklore. His writing talent is estimated, his stories are reviewed for the study. The folklore genres in these stories are selected and brought to the attention, the deep traces of folk literature are observed in the author's prose. Novruz ceremony, applause, curses, quatrains, laments, proverbs and sayings, jokes, anecdotes, etc. are investigated in the stories. In addition, it is considered that folk laughter occupies a special place in the artistic style of the writer. At the same time, on the basis of the scientist's activity as a writer, the important role of his science is explained. The study is rich in certain innovations for the scientific audience.

Key words: folklore, literature, story, science, plot, genre, poetics

Kamran Məmmədov çox zəngin elmi yaradıcılığı ilə ədəbiyyatşünaslığın formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Onun Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Qasım bəy Zakir, Nəcəf bəy Vəzirov, Yusif Vəzir Cəmənzəminli kimi böyük şair və yazıçıların hər biri haqqında yazdığı ayrıca sanballı monoqrafiyalar bu aspektdə əhəmiyyətli şəkildə öyrənilir və ədəbiyyatşünaslıqda Kamran Məmmədovun elmi fəaliyyətinin dinamik inkişaf təşkil etdiyini bir daha təsdiq edir. Bundan əlavə K.Məmmədovun “XIX əsr Azərbaycan şeirində satira” , “XX əsr Azərbaycan gülüşü” kimi monumental əsərləri, “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi”. II cild (həmmüəllif), “XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı məsələləri”. III cild (həmmüəllif) və s. kitabları ədəbiyyatşünaslıq sahəsində geniş töhfə olaraq qəbul olunmuşdur.

K.Məmmədov yalnız ədəbiyyat sahəsində ağır çəkiyə malik tədqiqatları ilə kifayətlənməmiş, “Kamran Dadaşoğlu” imzası ilə də ədəbiyyatsevərlərə və kütləvi oxuculara dəyərli bədii irs yadigar qoymuşdur. Onun “Yuxusuz illər” (xatirə povest), “Azərbaycan yazıçılarının həyatından dəqiqələr”, “Ömrün izi” (hekayələr), “Yuxusuz illər, narahat gecələr”, “Dünyamız uşaq gözündə” kimi kitabları bədii fəaliyyətinin aşkara çıxan nümunələridir (13, 250, 251).

K.Məmmədovun folklor prizmasından öyrənilməsi bu tədqiqatın əsasını təşkil edir. Biz, müəllifin “Ömrün izi” hekayələr toplusunda folklor bilgilərini təqdim edib, araşdırmaq niyyətindəyik. Bizim gəldiyimiz qənaətə görə tədqiqatların dəyərinin bilinməsi ümumi yaradıcılıq əsasında deyil, konkret nümunələr vasitəsilə daha əhəmiyyətli olur. Çünki bütün əsərlərdən bəhs edərkən bu tədqiqatların və yaxud bədii əsərlərin spesifik məziyyətləri bütünlüklə öyrənilə bilmir. Konkret mətnlər isə zəngin elmi-fəlsəfi, bədii-ədəbi bazanı ortaya çıxara bilir. Bunun üçün həm ənənəvi-təsviri, tarixi-müqayisəli, həmçinin struktur-semiotik metodlar kilid açarı rolunda iştirak edir. Sənətkarın təfəkkürü, qavrayış və duyğuları ifadə

planında çox mühüm səviyyələri meydana çıxarır. Burada müxtəlif kontekstlərdə öyrənilən situasiyalar bədii cəhətdən ictimai-sosial məzmunu, dərin dünyabaxışını aydın şəkildə təzahür etdirir. Bu baxımdan bu kitabda folklor prizmasından öyrənilən hekayələrə nəzər yetirməyi münasib hesab edirik. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, şair və yazıçıların təfəkkür tərzinin spesifikliyi onların ixtisas və peşə yönümündə də əhəmiyyətli şəkildə diqqət çəkir. Müəllim, həkim, mühəndis, alim və s.-nin bədii fəaliyyəti onların sahələri ilə birbaşa bağlıdır. Məhz bu baxımdan K.Məmmədovun bədii irsində onun elmi erudisiyası, zəngin məlumat bazası və analitik istedadı özünü büruzə verir. Bu, K.Dadaşoğlu yaradıcılığında folklor prizmasından da izlənilə bilir. İlk olaraq mərasimlərin, mərasim faktoru olan bilgilərin bədii təzahürünə diqqət yetirək:

1. K.Dadaşoğlu yaradıcılığında Novruzaqədərki mərhələnin və Novruz mərasimlərinin təcəssümü;

K.Dadaşoğlunun hekayələrində Novruzun gəlişi semantik səviyyədə nəzərə çarpır. “Ana” hekayəsinin süjet fabulasında oğlu Qədimi gözləyən ananın meylini nəvəsinə salması, oğlunu onda görməsi bəhs olunur. Burada Qədimin ananın yaddaşında yaz aylarında daha çox canlanmasından bəhs olunur ki, bu da psixi-assosiativ kontekst olaraq işarələnir. Bu yerdə bu “yadadüşmə” səbəbi semantik olaraq Novruz ərəfəsini yaddaş təəssüratı olaraq nəzərə çatdırır: “Qədim yaz aylarında, təbiətin oyanıb, bəzəndiyi, ağacların çiçəkləndiyi, gül-çiçəklərin açıldığı, quşların oxuduğu, arı və böcəklərin vızıldadığı bir vaxtda daha tez-tez yada düşərdi. Axı Qədim sellisulu, ildırımlı-şimşəkli baharı daha çox sevərdi” (5, 38).

Göründüyü kimi, adı çəkilməsə də, biz bu peyzajda Novruz mərasimini aydın görə bilirik. Buna eyni zamanda mövsüm mərasimi də demək olar ki, məhz mərasim folklorunda mövsüm mərasimləri arasında yaz bayramı olaraq Novruz bayramı mühüm yer tutur (1; 8).

Burada Qədim obrazının ad semantemi ilə Novruzun qədimlik anlayışı assosiasiya olunaraq istər-istəməz Novruz mərasimi yaddaşa gəlir. Əlbəttə, müəllif bunu təsadüfi olaraq mətnə daxil etməmiş və ananın müharibədən gəlməyən oğlunun adını da təsadüfi olaraq Qədim qoymamışdır. Qədimlik, yazın gəlişi Novruz təəssüratını yaddaşa mexaniki-assosiativ səviyyədə canlandırır. Unutmaq olmaz ki, bu hekayənin çap olunduğu il 1966-cı il idi. Məhz bu illərdə Novruz bayramına qoyulan qadağaya qarşı mübarizə başlamışdı və bu məşəqqətli zəhmətin bəhrəsi olaraq 1967-ci ildə Novruz bayramı rəsmi bayram olaraq keçirildi. Bu barədə “Novruz ensiklopediyası”nda oxuyuruq ki, sovet rejiminin yasaq etdiyi adət-ənənələrimiz, mərasim-bayramlarımız olmuşdur. Rejimin hegemonluğuna, milli şüuru kütləşdirməsi siyasətinə baxmayaraq, Şıxəli Qurbanov 1967-ci ildə Novruz bayramının ümumxalq bayramı olmaqla dövlət səviyyəsində qeyd edilməsi təşəbbüsü ilə çıxış edir, bu mübarizədən çəkinmir və buna nail olur (15, 128). Elə bu səbəbdən də yazıçı semantik olaraq Novruz mərasimini semantik səviyyədə yaz təsviri ilə mətnə daxil edir və yasaq olunan xalq bayramının keçirilməsinin vacibliyini alim idrakı, keçiriləcəyini isə yazıçı intuisiyası ilə işarələmiş olur. Təsadüfi deyil ki, müəllif ad semantemi ilə Novruz adını da “Şəkil” hekayəsinə daxil edir, burada memuar süjetində sağ qalıb müəllif hafizəsində xatırlanan və soy aktı ilə işarələnin, yəni gələcəyi ifadə edənin Novruz olduğu aydın olur: “Sağ qalanımız Novruz və mənəm. Novruz xoşbəxtdir, çoxdan baba olmuş, nəvələri ilə oynayır...” (5, 117).

Əlbəttə, burada məzmun səviyyəsində başqa kontekst özünü göstərir, lakin semantik laylarda Novruz assosiasiyası yaz bayramını da eyni anda işarələyir. Buna mətn strukturunda anaxronluq deyilir.

2. K.Dadaşoğlu nəsrində alqışlar və qarğışlar;

Alqışlar və qarğışlar folklorun ən arxaik janrlarından olaraq xalqın inanc sisteminə yer tutur və praktik mətn ola-

raq xalq dilində iştirak edir. Alim olaraq bunu yaxşı dərk edən K.Məmmədov bədii nəsrə alqış və qarğışlardan mətn kontekstində imkan yetdikcə istifadə edir. Ancaq onu da qeyd etmək lazımdır ki, hekayələrdə işlənən alqış və qarğışlar dilimizdə işlək olan, əsas etibarilə islam inancının həyatımıza hopan düşüncə tərzindən, adət-ənələrimizdə aktiv olan nümunələrdən ibarətdir. “Bağlı qapı” hekayəsinin elə ilkin olaraq ad semantemi qarğış anlamını yaddaşda bərpa edir. “Qapın bağlansın”, “Qapın bağlı qalsın” kimi qarğışlar bu adda səciyyələnir. Hekayədə oğlu müharibədən qayıtmayan Qəmərxala onun yolunu gözləyir, “qapı tərəfdə bir balaca səs-küy olanda, ya qapı döyüləndə arvad hövlnək qalxıb yerinin içində oturur, bəzən də qapıya yüyürərdi: – Canınız yansın, elə bildim Qədirdi...” (5, 8).

“Can yandırmaq” ifadəsinin qədim variantlarını tapmaq təbiidir ki, mümkündür. Bu ifadə klişə olaraq daha arxaik inanclardan törəyib gəlir. Burada canın ruh anlamında işlənməsinə də diqqət yetirmək olar (18, 676). Ancaq M.Adilovun da qeyd etdiyi kimi, bu məfhumlar o qədər çox yayğınlaşmamış, əslində canın bədən anlamında işləkliyi daha çoxdur (2, 399). Məhz bu kontekstdə də “canınız yansın” ifadəsi “yüngül qarğış” anlamında özünü göstərir, cismani faktora işarə edilərək səs-küy salınması, qapı döyülməsində “canınız yansın, elə bildim gələn Qədir, qapını döyür, məni çaşdırdınız” deməklə əsəbi reaksiyada söylənilən canınız yansın qarğıışı əksinə oxunub “canınız yanmasın” mənasını verir. Yəni mətnə sevdiklərinə qarğış sözü işlədəndə belə onun məcaziyliyi ortaya çıxır ki, bu da psixi-affektiv reaksiyadan irəli gəlsə də, şüur gizlinində müdafiə instinkti olaraq qarğışı dondurur. Ümumiyyətlə, bu hekayədə maraqlıdır ki, qarğış spesifikasi ağır çəkisi ilə deyil, ehtiyatlı anlamı ilə diqqət çəkir. Bəd xəbəri anaya verən zabitə ana deyir: “Mən sənə demirəm dilin qurusun o sözü mənə deyən yerdə” (5, 13).

Mətnə “dilin qurusun” qarğıışı daha yumşaq şəkildə işlənir ki, bu da obraz xarakterindən irəli gəlir. Biz, “Qadın papağı” hekayəsində isə daha sərt qarğıış müşahidə edirik. Burada xəyanət situasiyası ehtimalında təbiidir ki, xəyanətə uğrayan tərəfin dilində sərt qarğıış üzə çıxır: “Şarlatanlar, oğrular, başqasının papağına girənlər! Sizi görüm, papağınız boş qalsın!” (5, 77).

Təbiidir ki, burada qarğıışın sərtliyi həm obraz xarakterindən, həm də situasiyanın ağırlığından irəli gəlir. Təsəvvür edin ki, oğlunun ölüm xəbərini alan ananın qarğıışı yumşaq, ərinin xəyanət şahidliyinin funksiyasını daşıyan qadının qarğıışı daha sərtidir. Çünki xəyanət ölümdən daha ağır əməl kimi eyni zamanda yazıçı təfəkkürünün alt qatında sabit məlumat yükü olaraq yerləşmişdir.

Hekayələrdə qarğıışlara aid nümunələr müəyyən qədər, alqışlara aid örnəklər isə daha çoxdur. Bu süjet, məzmun və motivdən irəli gəlməklə bərabər həmin süjet, məzmun və motiv seçən yazıçının təbiətinin progressivliyinin göstəricisidir. Yazıçı üslubunda folklor janrlarının yerləşməsi də müxtəlif situasiyalarda maraqlı nüanslarla diqqət çəkir. Kitaba ad seçimi olan “Ömrün izi” hekayəsində “Əhsən, atanın çörəyi sənə halal olsun!” alqışını almaq üçün Əbdüləli dayının imtahanından keçmək lazımdır. Bu da fabuladan aydın olur ki, kim Əbdüləli dayının dediyi atalar sözü və şeir kəlamını oxuyub, mənasını da açdı, bu alqış qazanmış olur (5, 18).

Biz bu kontekstdə alqış spesifikasiyasını dərk edə bilirik. Aydın olur ki, müxtəlif situasiyalarda alqışın qazanılması niyyət və hərəkətin bir-birini tamamlamasından doğur. “Hekayə barədə hekayət” hekayəsində isə alqış o zaman qazanılır ki, yazıçı iki qəzetdə çap olunmayan hekayəsinin yerini dəyişdirir və bu situasiyada “Sağ ol, əlin var olsun!” alqışını eşidir (5, 41). Demək olar ki, biz burada müəllif fərqi və alınan müsbət nəticədə alqışın ortaya çıxmasını görürük. Bu da onu göstərir ki, alqış yatar söz deyil, dinamik sözdür. Hərəkət amp-

luasında özünü göstərir. Bu da K.Dadaşoğlunun alqışa əslində bədii deyil, elmi münasibətini sərgiləyir. Alqışın arxaik anlayışda ritual prosedur kimi mövcudluğu, müsbət enerji törədici olması və hərəkət tələbatı mətndə dərin laylarda işarələnir.

K.Dadaşoğlunun bədii irsində yaygın folklor janrlarından olan bayatı nümunəsinə də rast gəlirik. Burada bayatı müstəqil janr və ədəbi forma kimi xalq mahnısı, ağı və s. olaraq müşahidə olunur. Bu barədə P.Əfəndiyevdən oxuyuruq ki, bayatı adı altında ağılar, oxşamalar, layla və holavarlar, sayacı sözləri və bəzən mahnılar da toplanır (7, 146).

P.Əfəndiyev bayatıların müstəqil janr olaraq da folklorumuzda ayrıca məzmun daşdığını da eyni yerdə qeyd etmişdir (7, 146).

Təsadüfi deyil ki, K.Dadaşoğlunun hekayələrində də bayatılar eyni xarakterdə iştirak edir. Xalq mahnısı və yaxud türkü olaraq bayatılara aid nümunəyə “Sarı köynək” hekayəsində diqqət yetirmək olar:

Ahular mələr gələr,
Dağları dələr, gələr.
Bivəfa yar əlindən,
Başıma nələr gələr.

Mən aşiqəm, sarı qız,
Sarı köynək, sarı qız.
Özüm ilə özünü,
Zülfün ilə sarı, qız! (5, 106).

Burada K.Dadaşoğlu hekayədə təqdim olunan bayatıların məhz xanəndə dilində oxunduğunu işarələməklə bayatı formalı xalq mahnılarını ayrıca olaraq nəzərə çatdırır: “Vəcdə gəlmiş xanəndə başqa bir aləmdə, xəyal aləmində idi. Oxuyur, güldən ayrı düşmüş bülbül həsrətiylə ötürdü (5, 106).

Müəllif “Bağlı qapı” hekayəsində isə bayatı formasından ağı olaraq istifadə edərək sanki ağıların bayatı üzərində çağırıldığına da diqqət yetirmiş olur:

Mələ, ceyranım, mələ,
Balanı vermə ələ.
Mən mələdim gəlmədi,
Sən mələ, bəlkə gələ.

Hekayə süjetinə uyğun olan bu bayatı oğulun mühari-bədən qayıtmaması qəlibinə uyğun olaraq mətndə yerləşirsə də məzmun etibarilə ağıdır və müəllif bunu yaxşı anladığı üçün oğulun ölüm xəbərini zabit nitqində məlum situasiyada təsvir edir. Elə burada ana artıq oğlunun ölümünə inandığını öz dili ilə təsdiq etmiş olur: “Mən də bilirəm, oğlum yoxdur. Başı əlində olsaydı bu iyirmi-iyirmi beş ildə səs-sədası eşidilərdi” (5, 13).

K.Dadaşoğlu hekayələrində folklorun ən qədim janrlarından olan atalar sözü və məsəllərə də yer ayrılır. P.Əfəndiyev yazır ki, atalar sözü və məsəllər folklorun çox qədim janrlarındandır (7, 93). Müəllif folklor yaddaşından gələn zəngin nümunələrdən mətn kontekstində müxtəlif situasiyalarda bədii dilin imkanları daxilində istifadə edir. “Bağlı qapı” hekayəsində “Ölüm qaşla göz arasındadır”, “İçim özümü yandırır, çölüm başqalarını”, “Meşə çaqqalsız olmaz” hekayəsində isə eyni adla “meşə çaqqalsız olmaz!” paremilərini aydın görürük.

Yazıçı “Ömrün izi” hekayəsində məşhur atalar sözündən hekayənin süjet və məzmunu daxilində bəhrələnir:

Keçmə namərd körpüsündən, qoy aparsın sel səni,

Yatma tülkü kölgəsində qoy yesin aslan səni (5, 17).

“Atalar sözləri” topluslarında bu atalar sözü və məsəlləri görə bilirik (3, 340, 225, 252; 10, 542, 374, 431).

Yazıcının “Sonrakı peşmançılıq” hekayəsində də əsərin məzmunundan gələn adında elə atalar sözü nəzərə çarpır. Təsədüfi deyil ki, hekayənin epiloqunda da deyilir: “Atalar da yaxşı deyiblər: “Sonrakı peşmançılıq fayda verməz!” (5, 58).

Bu atalar sözü şəkil etibarilə funksional dəyişikliyə uğramış, həm bu hekayədə olduğu kimi (4, 579), həmçinin qis-

mən fərqli, daha doğrusu, arxaik oxunuşla da diqqət çəkir: “Son peşimanlıq assı qılmaz” (3, 363; 11, 122).

Qeyd etdiyimiz kimi, yazıçının “Meşə çaqqalsız olmaz!” hekayəsində də əvvəl ad təqdimində, daha sonra son cümlədə eyni sonluğu görmüş oluruq:

– Zəminə xanım, nə etmək ki, meşə çaqqalsız olmaz!

– Dedim də, sənin başqa sözün yoxdur, – Zəminə xanım gülümsədi və məni yamsıladı: – meşə çaqqalsız olmaz!” (5, 94).

Maraqlıdır ki, K.Dadaşoğlu hər iki hekayənin poetik strukturunda – adında və son cümləsində (finalda) eyni deymi təkrar etməklə məntiqi vurğu yaradır və öz ideyasını oxucuya təsirli səviyyədə çatdırı bilir.

Təbiidir ki, hekayələrdə bu kimi örnəklər daha çoxdur, ancaq digər folklor janrlarının və folklor spesifikasının tədqiqi baxımından bu nümunələrlə kifayətlənirik.

K.Dadaşoğlunun kiçikhəcmli “Ata” hekayəsində folklor yaddaşından süzülüb gələn alleqorik təmsil də müşahidə edirik: “Tülkü şirdən soruşur:

– Sən, heyvanların şahı sayılan şir, ildə neçə bala doğursan?

Şir qürurla deyir:

– Neçə olacaq, əlbəttə bir!

Tülkü rişxəndlə irişir:

– Çox gülməlidir. Sən şir ola-ola, ildə bircə bala verir-sən, mən tülkü isə ildə səkkizini, onunu doğuram.

Şir mənalı-mənalı gülümsəyir:

– Axmaq tülkü, yadından çıxarma ki, mən şir doğuram, sən isə tülkü! (5, 36).

Qeyd edək ki, təqdim etdiyimiz nümunə hər hansısa bir folklor toplusundan deyil, məhz hekayədənir. Məsəli az qala olduğu kimi kiçik hekayəyə daxil etmək yazıçının folklor, xalq ədəbiyyatına köklü səviyyədə bağlılığını və bədii irsində bu nümunələrdən bəhrələndiyini bir daha göstərir. Eyni zamanda onu da vurğulamaq lazımdır ki, bu kimi örnək müx-

təlif janrlara səpələnib motiv təşkil edir, kiçik nağıl, məsəl, lətifə və s. folklor janrı kimi proyeksiyalana bilir. Elə hekayədə də bu baxımdan bu məsəl nağıl və yaxud lətifə də adlanır (5, 36).

K.Dadaşoğlunun hekayələrində folklorumuzun praktik janrı olan lətifələr də yer alır. Məlumdur ki, lətifələr epik folklor nümunələridir. Hekayə də yazılı ədəbiyyatda epik janr olduğu üçün (6, 145) lətifələrin bu janr daxilində daşınması mətn hissəsinin bir elementi kimi daha uğurlu nəticələrə yol açır, süjet və məzmun baxımından müəllif düşüncəsinin ictimai-sosial və s. kontekstdə üzə çıxmasında əhəmiyyətli rol oynayır. Lətifə hekayələrdə iki cəhətdən konfigurasiya təşkil edir:

1. Müəllif yaradıcılığının bədii nümunəsi kimi;
2. Folklor yaddaşından gələn janr kimi.

Birinciyə aid nümunəyə “Bağlı qapı” hekayəsində rast gəlirik. Müharibədən qayıtmayan oğlundan xəbər gözləyən Qəmər xala Firudinə deyir:

– Eh, ay Firudin, vallah elə danışırısan, elə bil Qədiri öz əlinlə qoyub gəlmişən. Demirəm yalan söyləyirsən, amma bir əliçi boyda kağız nədir, məni bu qədər nigaran qoyub?

Yarızarafat, yarıdoğru söylərdim:

– Rəhmətliyin qızı, məgər dünyanın işi dümbələmdüzdür ki, Qədirin də əl boyda kağızı dümbələmdüz gəlib bu basdırığa düşmüş nömrəsiz evə çatsın? (5, 11).

Göründüyü kimi, bu kontekstdə lətifə strukturu müəllifin hekayə süjetinin tərkib hissəsi kimi müşahidə olunur. Hekayələrdə bu kimi poetik hissələr, folklordan keçid edən janr formulları çoxdur. Yuxarıda misal çəkdiyimiz “Şir və tülkü” məsəlini qeyd etmişdik ki, həm də lətifə olaraq folklor xəzinəsində yer alır. Müəllifin “Corab” adlı başqa bir hekayəsində oxuyuruq: “Suçu Əli... səhəngləri yerə qoyub qapının rizəsini bərk-bərk döyməyə başladı. Əsəd kişi yuxudan yarımçıq ayıldı:

– Kimsən? Qapı açıqdır, keç içəri.

– Mənəm, Əsəd əmi, bilirəm qapı açıqdır, su gətirmişəm, içəri girməyə qorxuram.

Əsəd kişi təəccübləndi:

– Nədən qorxursan, ə?

– İt tutar!

– İtlər səni tanımır?

– Tanıyırlar, ancaq təzə corab geymişəm, deyirəm, birdən tanımazlar...” (5, 129, 130).

Aşağıdakı lətifə isə folklorda yaygın olan lətifə nümunəsi olaraq hekayəyə daxil edilir və qeyd etdiyimiz kimi hekayənin fabulasında ayrılmaz hissə kimi iştirak edir. “Təsirsiz qaldı” hekayəsində müəllif və yaxud hekayə personajı mübahisə edən tərəflərə qəbiristanlığa gətirib deyir:

– Görürsünüzmü?

Üç nəfərdən biri mat-mat üzümə baxıb xəbər aldı:

– Nəyi?

Gülümsədim:

– Daşa, torpağa, dəmirə, yazıya, gülə, çiçəyə dönənləri.

– Sizi başa düşmürük.

– Bilmirsinizmi, axır mənzilimiz buradır? (5, 131).

Müəllif folklor yaddaşından nümunəni alıb hekayə məzmununa daxil edir və psixi-assosiativ olaraq xalq yaddaşına söykənir. Eyni məzmunlu lətifə folklorumuzda müxtəlif variasiyalarda işlənsə də, ana versiyası Molla Nəsrəddin lətifələrində aşağıdakı kimidir: “Molla küçə ilə gedərkən bir nəfər onun börkünü başından götürüb qaçır. Molla baxır ki, ona çata bilməyəcək. Qayıdır, birbaş yüyürür qəbiristanlığa. Bir daşın üstündə oturub başlayır gözləməyə. Bir nəfər soruşur:

– Molla, Molla, sənin börkünü götürən bazara tərəf qaçdı, bəs sən buraya niyə gəlibsən?

Molla deyir:

– Sən işində ol! Bazara getməsin ki, lap göyə çıxsın, hara getsə, axırda bura gələcək (14, 231).

Məşhur satira ustası M.Ə.Sabir də hətta bu lətifəni olduğu kimi nəzmə çəkmişdir (17, 131).

K.Dadaşoğlunun hekayələrində ümumi folklor bilgiləri də diqqət çəkir. Yəni müəllif xalq ədəbiyyatına o qədər bağlıdır ki, hətta konkret folklor janrları və motivləri haqqında bilgiləri ümumi şəkildə də obrazların dilinə gətirir, insanların həyatında folklorun ayrılmaz mövzularının bütün kontekstlərdə iştirak etdiyinə nəzər yetirir. Bu hekayələrdən “Bağlı qapı”da oxşamalar, layla və əzizləmələr başqa situasiyada, ağı kimi işlənir. “Kəndimizin alması” hekayəsində nağıl və dastan janrı. Bu örnəklərdə alma motivi haqqında bəhs olunur. Hekayət, lətifə janrlarını, folklorda da çox yaygın olan bənzətmələri folklor estetikası olaraq bir neçə hekayənin adına daxil edir. (5, 8, 9, 24, 25, 40, 124, 126).

Hekayələrdə bu kimi təsviri və semantik səviyyələrdə ümumi folklor nümunələrini görmüş oluruq. Müəllif sanki yazılı ədəbiyyatda folkloru deyil, folklorun içində yazılı ədəbiyyatı sərgiləyir.

K.Dadaşoğlunun hekayələrində xalq gülüşü də geniş yer tutur. Xalq gülüşü haqqında M.İmanov yazır ki, Yas mərasimləri ilə bağlı nümunələri çıxsaq, gülüşə folklorun yerdə qalan bütün janrlarında rast gəlmək olar (9, 3). Biz müəllifin hekayələrində xalq gülüşünü məhz bu istiqamətdə də izləyə bilirik. Onu da unutmamaq olmas ki, K.Məmmədov alim kimi bədii ədəbiyyatda gülüşü ayrıca olaraq tədqiq etmiş və bu istiqamətdə iki geniş tədqiqat meydana qoymuşdur (11 ; 12). Bu baxımdan yazıçı kimi də onun əsərlərində gülüş xüsusi yer tutur. Bu hekayələrin bir çoxunda şair qəlbinin ağrısına bürünmüş yumor və satira da mühüm yer tutur. Ancaq folklor prizmasından yanaşdığımız üçün biz, müəllifin bədii irsində xalq gülüşünü araşdırırıq. Yuxarıda müxtəlif kontekstlərdə təqdim etdiyimiz folklor janrlarının bir qisminə xalq gülüşünü aydın şəkildə görmüş oluruq. Bu hekayələrdən “Bağlı qapı” hekayəsində gördüyümüz “dümbələmdüz dünya”, “nömrəsiz ev” (5, 11) tərs ifadənin meydana çıxması xalq gülüşü nümunəsidir (9, 166).

K.Dadaşoğlunun “Hekayə barədə hekayət” hekayəsi də tərsinə davranış tərzinin xalq gülüşünə aid olan nümunəsidir. Əsərin süjet xəttində iki qəzetə yazı verən müəllifin hekayələri geri qaytarılaraq yenisi istənilir, hekayələrin yerini dəyişdikdən sonra hər iki qəzetdə çap olunur. Bu da tərs davranışa aid örnək kimi gülüşün hekayədə yer almasını göstərir. Eyni zamanda bu hekayə məzmununda xalq gülüşünə aid olan ağıllı və axmaq motivi (9, 138) semantik səviyyədə yer alır. Belə ki, kələkbazlıq yolu ilə hər iki qəzetə hekayəsini qəbul etdirən müəllif sonra ləzzət və həvəslə bu qəzetlərdə eyni gündə çıxan hekayəsini oxuyur ki, bu da ağıllının axmağı aldatması motivinin bədii səviyyədə əksidir (5, 41). Təbiidir ki, bu mətnə əənənəvi-təsviri səviyyədə məcburiyyət qarşısında tədbir kimi, daha dərin laylarda isə xalq gülüşünün davranış norması kimi işarələnilir.

Müəllifin “Ata” hekayəsində də nağıl kimi təqdim olunan “Aslan və tülkü” arasındakı dialoq da komik davranış tərz-i kimi (9, 9) xalq gülüşünün bariz nümunəsidir. Bu örnəyi yuxarıda diqqətə çatdırdığımız üçün təkrarlamağa lüzum görmürük.

Xalq gülüşünün nümunələri bu hekayələrdə də yer almaqla həm yazılı ədəbiyyatda satira və yumor, həmçinin xalq gülüşü örnəkləri olaraq təzahür olunur.

K.Dadaşoğlunun “Ata” hekayəsinin süjeti də demək olar ki, folklorda yaygın olan inamlar üzərində qurulub. Əsərdə tez-tez söylənilən və sonluqda da təkrarlanan “Fatma nənə həna qurub!” (5, 35, 37) ifadəsi xalq inamlarında məcazi anlam və yaxud bənzətmə olaraq göy qurşağının ifadə olunmasıdır. Bu barədə folklor toplusundakı örnəyə nəzər yetirək: “Göy qurşağı deyillər Fatma anamızın hanasıdı. Yağış yağan-nan yağana onu qurur (10, 178).

K.Məmmədov alim təfəkkürü daşıyan yazıçı kimi onun hekayələrində elm sahələrinə aid inzibati-təşkilati bilgilər də hətta süjetə təsir edəcək qədər geniş səviyyədə yerləşir (2, 17, 23, 26, 69, 95, 110) və s. Əlbəttə, bu da təsadüf deyil. Çünki o, görkəmli alim olmuş, həyatını elm yolunda xərcləmişdir ki, qeyri-iradi şəkildə onun bədii irsində də bu bilgilər yer alır. Bu bir alimin bədii nəsrində və yaxud poeziyada üzə çıxması spesifikası kimi öyrəniləcək sosioloji-psixoloji və geneoloji xüsusiyyətlərdir.

Beləliklə, K.Məmmədovun “Kamran Dadaşoğlu” imzası ilə meydana qoyduğu hekayələrə folklor prizmasından yanaşdıqda alimin və eyni zamanda yazıçının, əslində isə şəxsiyyətin xalq kökünə, folklor yaddaşına nə qədər ayrılmaz şəkildə bağlı olduğunu görmüş oluruq. Bu baxımdan alimin həm elmi tədqiqatlarında, həmçinin bədii irsində folklor materialları mühüm yer tutur. Ümid edirik ki, K.Məmmədov yaradıcılığı bu istiqamətdə müxtəlif baxış bucağından, xüsusilə də folklor prizmasından hər zaman tədqiqat mövzusu olacaqdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Abdulla B. Azərbaycan mərasim folkloru. Bakı: Qismət, 2005.
2. Adilov M. Qanadlı sözlər. Bakı: Yazıçı, 1988
3. Atalar sözləri. Layihə rəhbəri: Kazımoğlu M. Tərtib edən Yaqubqızı M. Bakı: Nurlan, 2013
4. Atalar sözü / toplayanı, tərtib edəni və nəşrə hazırlayanı Ə. Hüseynzadə Bakı: Yazıçı, 1985
5. Dadaşoğlu K. Ömrün izi (hekayələr). Bakı: Elm və Təhsil, 2022

6. Ədəbiyyatşünaslıq terminləri lüğəti. Tərtib edəni Ə.Mirəhmədov. Bakı: Azərnəşr, 1965
7. Əfəndiyev P. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Bakı: Maarif nəşr, 1981
8. Xürrəmqızı A. Azərbaycan mərasim folkloru. Bakı: Səda, 2002
9. Kazımoğlu M. Xalq gülüşünün poetikası. Bakı: Elm, 2006
10. Qarabağ: folklor da bir tarixdir. I kitab (Ağdam, Füzuli, Ağcabədi, Cəbrayıl, Zəngilan, Qubadlı, Laçın və Kəlbəcər rayonlarından toplanmış folklor örnəkləri). Bakı: Elm və təhsil, 2012
11. Məmmədov K. XX əsr Azərbaycan gülüşü. Bakı: Yazıçı, 1989
12. Məmmədov K. XIX əsr Azərbaycan şeirində satira. Bakı: Elm, 1975
13. Məmmədov K. Ruhum da Şuşadan nigaran qalıb. Bakı: Elm, 2010
14. Molla Nəsrəddin lətifələri. Bakı: Öndərnəşr, 2004
15. Novruz bayramı ensiklopediyası. Bakı: Şərq-Qərb, 2008
16. Oğuznamə / Tərtib edəni, müqəddimə, lüğət və şərhlərin müəllifi Samət Əlizadə. Bakı: Yazıçı, 1987
17. Sabir M.Ə. Hophopnamə. İki cildə, II cild. Bakı: Şərq-Qərb, 2004
18. Yıldırım T.E. İbn Sinada Ruh-Nefs Kavramı ve Ruh Kasidesi Bağlamında Ruhun Bedenle Olan Münasebeti / Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi / Journal of Mesned Divinity Researches ISSN 1308-9684 | e-ISSN 2687-3605| <https://dergipark.org.tr/mesned> Cilt (Vol.) 11 Sayı (Issue 2) Güz (Autumn) 2020

Aytac ABBASOVA

*Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
AMEA Folklor İnstitutunun doktorantı
folklogirl@mail.ru*

**KAMRAN MƏMMƏDOV HEKAYƏLƏRİNDƏ
FOLKLORİZM
("Ömrün izi" kitabı əsasında)**

Xülasə

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli simalarından biri olan Kamran Məmmədov yalnız ədəbiyyatşünas kimi elmi-publisistik məqalələri ilə deyil, bədii yaradıcılıqla məşğul olan bir yazar kimi də tanınmışdır. O, "Kamran Dadaşoğlu" imzası ilə maraqlı hekayələr yazaraq öz oxucularına təqdim etmişdir. Həmin hekayələr "Ömrün izi", "Dünyamız uşaq gözündə" adlı kitablarda toplanmışdır. Müəllifin hekayələri xalq dilinə yaxın, axıcı və canlı obraz və məzmunu ilə diqqəti çəkir. Hekayələrində xalq yaradıcılıq nümunələrindən ustalıqla istifadə edən müəllif bədii cəhətdən daha təsirli ifadə etmişdir. Bu həmçinin hekayələrin gələcəkdə tədqiqata cəlb olunmasında da əhəmiyyətli olmuşdur.

Açar sözlər: hekayə, "Ömrün izi", Kamran Məmmədov, folklor, alma motivi

**ФОЛЬКЛОРИЗМ В РАССКАЗАХ
КАМРАНА МАМЕДОВА (по книге "Омрун изи")**

Резюме

Камран Мамедов, один из видных деятелей азербайджанской литературы XX века, известен не только своими научными и публицистическими статьями как литературовед, но и как писатель, занимающийся художест-

венным творчеством. Он писал интересные рассказы под подписью “Камран Дадашоглу” и представлял их своим читателям. Эти рассказы собраны в книгах “Омрун Изин”. Рассказы автора привлекают внимание своей просторечностью, подвижностью и живыми образами и содержанием. Автор, умело использующий в своих рассказах образцы народного творчества, выразился более художественно. Это также сыграло важную роль в привлечении историй к исследованиям в будущем.

Ключевые слова: повесть, «Омрун изин», Камран Мамедов, фольклор, мотив яблока

FOLKLORISM IN THE STORIES OF KAMRAN MAMMADOV

(based on the book “Trace of life”)

Summary

Kamran Mammadov, one of the prominent figures of Azerbaijani literature of the 20th century, is known not only for his scientific and journalistic articles as a literary critic, but also as a writer engaged in artistic creativity. He wrote interesting stories under the signature “Kamran Dadashoglu” and presented them to his readers. Those stories have been collected in the books “Trace of life”. The author's stories attract attention with their vernacular, fluid and lively images and content. The author, who skillfully uses examples of folk creativity in his stories, expressed more artistically. This has also been important in attracting stories to research in the future.

Key words: story, “Trace of life”, Kamran Mammadov, folklore, motif of apple

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslıq tarixində böyük xidmətləri olan dəyərli alim, ədəbiyyatşünas professor Kamran Dadaş oğlu Məmmədov təkcə elmi araşdırmaları, tədqiqat əsərləri, publisistik məqalələri ilə deyil, həm də kiçik hekayələri ilə iz qoymuşdur.

Müəllifin “Ömrün izi”, “Dünyamız uşaq gözündə” adlı hekayələr kitabı və “Yuxusuz illər” xatirə povesti bədii yaradıcılığının parlaq nümunələridir.

Kamran Məmmədovun “Ömrün izi” adlı kitabındakı bədii nümunələri nəzərdən keçirərkən bu kiçik janra xüsusi diqqət və qayğı ilə yanaşıldığı, həm də bu marağın təkcə nasir kimi deyil, tənqidçi və ədəbiyyatşünas kimi də özünü göstərdiyi məlum olur. Hekayələrdə müəllif qısa, amma dolğun, canlı və cəmiyyətimiz, hətta deyərdik dünyamız üçün səciyyəvi mövzulara toxunmuşdur. Hekayələrin mövzusu real həyatdan götürülmüş, sanki müəllifin öz ətrafında baş vermiş və bu hadisələrin canlı şahidi olmuşdur. Səmimi və axıcı hekayələrdə qəhrəmanların xalq içərisindən seçilməsi oxucuda maraq yaradır. Böyük Vətən müharibəsi və onun insanlara göstərdiyi ağır nəticələr – oğul, ata, ər itkisi ilə bağlı qalan qapılar, gözü yaşlı insanlar təsvir olunur. Hekayələrin bir neçə qəhrəmanı elm müəssisələrində çalışan elmi işçilərdir və o dövr üçün aktual bir çox problemlərin təsviri müəllifin gözüylə oxucuya təqdim edilir. Vicdanlı, zəhmətkeş, sadıq insanları ikiüzlü, yaltaq və şöhrətpərəst insanlara qarşı təqdim edir.

Müəllifin hekayələrində atalar sözü, xalq deyimləri, alqış və qarğışlar, lətifələr, bayatı, eləcə də nağıl motivi özünü göstərir. “Bağlı qapı” (7, 7), “Ömrün izi” (7, 17), “Kəndimizin alması” (7, 23), “Ata” (7, 34), “Qarınotaran” (7, 42), “Sonrakı peşmançılıq” (7, 50), “Məşə çaqqalsız olmaz” (7, 90), “Sarı köynək” (7, 106) və s. hekayələrində müəllif xalq

ədəbiyyatının incilərindən faydalanmış, əsərlərinin məzmun və ideyasını zənginləşdirmişdir.

K.Məmmədov hekayələrində ən çox atalar sözlərindən bəhrələnmişdir. Hətta iki hekayəsinin adı elə atalar sözü ilə adlandırılmışdır. “Sonrakı peşmançılıq” (2), “Meşə çaqqalsız olmaz” (2) atalar sözü hekayənin adıdır.

“Şər deməsən, xeyir gəlməz” (7, 10), “Keçmə namərd körpüsündən qoy aparsın sel səni, Yatma tülkü kölgəsində qoy yesin aslan səni” (7, 17) “Ot kökü üstə bitər” (7, 35), “İt də getdi, ip də getdi” (7, 45), “Sonrakı peşmançılıq fayda verməz” (7, 58), “Meşə çaqqalsız olmaz” (7, 90) və s. kimi atalar sözlərindən hekayələrində istifadə etmişdir. Müəllif xalq yaradıcılığının müdrik nümunəsi kimi atalar sözündən istifadə ilə obrazın dilindən fikrini daha təsirli, bədii don geyindirərək oxucuya çatdırır.

“Kəndimizin alması” (7, 23) adlı hekayədə müəllif “alma” folklor motivindən ustalıqla istifadə etmişdir. Hekayənin qəhrəmanı olan gənc tədqiqatçı oğlana elmi işinin yazılması üçün kömək edən Çiçək adlı qız sevgi hissini bildirmək üçün ona kəndlərindən alma gətirir və hər dəfə bir alma verir. Gənc oğlan əvvəllər bunu sadəcə kənd sovqatı kimi anlasa da, sonra başa düşür ki, vaxtı ilə Çiçəyə mənasını anlatdığı nağil motivləri içərisində alma da var idi.

Alma bildiyimiz kimi, ən çox nağıllarımızda rast gəldiyimiz bir neçə mənası olan folklor motividir. Alma motiv olaraq Türk xalqlarının şifahi xalq ədəbiyyatının janrlarında geniş şəkildə istifadə edilmişdir. Janrlar dəyişdikcə almanın yerinə yetirdiyi funksiya da buna uyğun olaraq dəyişir. Yəni mifologiyada “qadağan edilmiş ağacın meyvəsi”, müqəddəs kitablarda “cənnət ağacının bəhrəsi”, dastanlarda “zürriyyət simvolu” (5, 76), nağıllarda “gözəllik, uzunömürlülük vasitə-

si” (4, 234), türkülərdə “sevgiliyə sevgi bəyanı”, bayatılarda “sevgilinin sevgiliyə qovuşma ümidi” olaraq qarşımıza çıxır. Bu motivi “Manas”, “Şah İsmayıl” dastanı da daxil olmaqla “Tahir və Zöhrə”, “Lətif şah”, “Nəcəf və Pərzad”, “Şahzadə Bəhram”, “Əsli və Kərəm” (3), Türkiyə türklərinə məxsus olan “Seyyid Battal Qazi” dastanlarında da görə bilirik. Nəzərə alsaq ki, dastanlar miflərə və qədim inanclara əsaslanan xalqın təfəkkürünün təzahürüdür, bu da bizə almanın motiv olaraq türklərin tarixində daha qədim olduğunu sübut edir.

Möcüzəli doğuluş mərasimində alma əhəmiyyətli yer tutur. Bir çox Azərbaycan nağıllarında da alma qəhrəmanların doğuluşunda və onların xarici görünüşünün dəyişməsində – gəncləşməsində mühüm rol oynayan vasitə kimi çıxış edir. Nümunə üçün qeyd edə bilərik ki, “Məlik Məmmədlə Məlik Əhməd” nağılında alma yeyəndən sonra uşağın dünyaya gəlməsi, “Bəxtiyar”, “Məlik Məhəmməd” (4, 212) nağılında isə on beş yaş cavanlaşma motivi izlənilir.

Kamran Məmmədov hekayəsində almadan iki gənc arasında gələcək zamanda olacaq sevgidən və bir gəncin digərinə sevgi etirafı kimi mənasından istifadə etmişdir.

Müəllifin bir neçə hekayəsində xalq inanclarından istifadə olunmuşdur. Bunlardan biri qab sınması və düşər-düşməzliklə bağlıdır. Folklorda şüşə qab sınması inancı iki mənada həm müsbət, həm də mənfi mənada işlənir. Birinci qab sınırsa, sevinəcəksən, qada-bələdən uzaq olacaqsan, sənə gələn qada qabdan çıxdı kimi inanclar var. Hətta əlindən düşən qab sınırsa, onu sındırıb inancın istəyə uyğun həyata keçməsinə təmin edirlər. Gəlin bəy evinə ayaq basanda qab sındırır. Qab sındırmaq göz –nəzər anlamında da işlənir. Şüşənin səsi-cingiltisi şər qüvvələri uzaqlaşdırır. Güzgü sınması isə daha çox bədbəxtlik kimi mənalandırılır (1, 136). “Bağlı qapı” (7, 7)

hekayəsində əsgər oğlunun yolunu illərdir gözləyən ana onun üçün armudu stəkan saxlayıbdır. Bu stəkan yerə düşür və çatlayır. Ana buna görə çox narahat olur, pis bir xəbər eşidəcəyi ilə bağlayır.

“Mən niyə xəstələndim” (7, 29) adlı hekayədə isə xalq inancı olan düşər-düşməzliklə bağlı bir motiv işlənmişdir. Limon ağacının düşmədiyini və ona görə də xəstələndiyini ifadə edən xala qeyd edir ki, bu adət-ənənə ata-babamızdan qalıbdır. Xalq inancına görə limon, dəfnə, qoz, yasəmən ağacları düşər-düşməz olur. Hətta heyvanlarla bağlı da belə inanc var ki, göyərçin, dovşan, ördək saxlamaq kim üçünsə düşərli ola bilər, kim üçünsə düşərsiz olar. Yəni hər hansı bir bədbəxtlik gətirmək, o olan yerdə mənfi enerjinin olması, qəza, xəstəliyin baş verməsi kimi inanclar vardır. Qədim insanın düşüncəsində qeyd etdiyimiz bitki və heyvanların saxlanması və baxılması bir növ fərqli və çətin olduğu üçün baş verən hadisələr bu kimi inanaclarla bağlamışlar və inanmışlar.

Həmin hekayədə biz müəllifin təbabətlə bağlı biliklərinin olduğunu görə bilirik. Obrazın sağalmasında türkəçarə vasitələrdən və dərman bitkilərindən danışan müəllif yenə də xalq yaradıcılığının bu bölməsindən ustalıqla bəhrələnmişdir.

“Ata” hekayəsində yenə inanclarla bağlı bir folklor motivinə rast gəlirik. Bu, təbiət hadisələri ilə bağlı inanclardır ki, öz qədim izi ilə yaddaşımızda həkk olubdur. “Fatma nənə hana qurub”, biz bu ifadəni güclü yağış yağıb, ildırım çaxıb, sonra isə göyqurşağı çıxanda işlədirik.

“Qarabağ: folklor da bir tarixdir” (6) adlı kitabın 3-cü cildində belə bir toplama mətni vardır:

“Fatma ana hana qurub, hana toxuyurmuş. Hana toxuyan vaxtı yağış yağırdı. Yağış yağanda, axı hana qalıb orda – yağışın qabağında. Elə deyiblər ki, aya, Fatma ananın hanası

qaldı yağışın qabağında, Fatma ananın hanası qaldı yağışın qabağında. O da üç rəngmiş: yaşılmış, qırmızıymış, bir də ağ imiş. – Elə bizim bayrağımızın da bir suyumu ona oxşuyur e. – Elə o vaxdan göy qurşağına Fatma ananın hanası deyillər” (6, 125). İnanca görə Fatma ananın hanası göyqurşağıdır.

“Habil ifa edir” (7, 120) adlı hekayədə biz Kamran Məmmədovun musiqi duyumunu və milli muğamlarımızla bağlı bilgisinin bədii ifadələrlə harmoniyasını görə bilirik. Müəllif Azərbaycanın böyük kamança ustası, xalq artisti Habil Əliyevin muğamlarımızın ifası və onun yaratdığı hisslərdən danışır. Muğam xalqımız üçün qədim, zəngin və özünəməxsus mədəniyyətdir. O, bədii yaradıcılığın ən müxtəlif sahələrində, o cümlədən musiqi yaradıcılığı sahəsində də qiymətli sərvətlər meydana gətirmişdir. Muğam dünya musiqi xəzinəsinin incisidir. Dünyada mövcud olan musiqi janrlarından fərqli olaraq, muğam bir çox xalqların milli-mədəni irsinin formalaşmasında və bugünkü dövrə qədər gəlib çatmasında mühüm rol oynayıb. Muğam Azərbaycan xalq musiqisi kimi öz kökü etibarilə Şərq musiqi mədəniyyətinin lap dərinliklərinə gedir. Muğamın ahəngi Quran oxuyan moizəçilərdən, melodiyası fars saraylarında çalınan musiqidən, ifa tərzisi Azərbaycan aşığıları tərəfindən qoyulmuşdur. Hekayədə “Şur”, “Cahargah”, “Rast”, “Segah”, “Bayatı-Şiraz”, “Humayun”, “Şüştər” kimi muğamlar və onların hər birinin insanda yaratdığı xüsusi hiss və zövqdən bəhs edilir.

“Şur” yaşamağa, yaratmağa qanadlandıran, şənləndirən, “Cahargah” həyəcanlı, ehtiraslı, “Rast” mərdlik, gümrahlığa çağıran, “Segah” aşiqanə, odlu məhəbbət, “Bayatı-Şiraz” qəmləndirici əhvali-ruhiyyə, “Humayun” çox ağır bir kədər, “Şüştər” qəmli, kədərli hissləri yaratması ilə insanın daxili aləminə, düşüncəsinə təsir edir.

Kamran Məmmədovun hekayələrində bəhrələndiyi xalq yaradıcılığı nümunələrinin təhlilinə baxdıqda deyə bilərik ki, bunlar Qarabağ folklor mühitində yaranmış nümunələrdir. Bildiyimiz kimi, Kamran Məmmədov Şuşada anadan olmuş və 7-ci sinfə kimi orada yaşamışdır. Əminik ki, uşaqlıq yaddaşı ilə böyüklərindən dinlədiyi bu kimi folklor nümunələrini zamanla yaddaşından hekayələrinə köçürmüşdür. Müəllif öz hekayələrini xalq yaradıcılığı ilə sintez olunmuş, yığrulmuş kimi oxucusuna təqdim etmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Abdulla B. Azərbaycan mərasim folkloru. Bakı: Qismət, 2005, 208 s.
2. Atalar sözü. Tərtib edəni Bəydili C. Bakı: Öndər, 2004, 264 s.
3. Azərbaycan folkloru külliyyatı. XIX cild. Dastanlar (IX kitab). Bakı: Nurlan, 2010, 384 s.
4. Azərbaycan folkloru külliyyatı. IV cild. Nağıllar (IV kitab). Bakı: Nurlan, 2007, 400 s.
5. Bəydili (Məmmədov) C. Türk mifoloji sözlüyü. Bakı: Elm, 2003, 417 s.
6. Qarabağ: Folklor da bir tarixdir. III cild. / Tərtib edən: İ.Rüstəmzadə. Bakı: Elm və təhsil, 2012, 468 s.
7. Məmmədov K. Ömrün izi, Bakı, Elm və təhsil, 2022, 136 s.

Əpoş VƏLİYEV

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Folklor İnstitutu

elyarvelisoy@mail.ru

QASIM BƏY ZAKİR PROFESSOR KAMRAN MƏMMƏDOVUN TƏDQİQATINDA

Xülasə

Şifahi xalq ədəbiyyatı ilə yazılı ədəbiyyatın qarşılıqlı şəkildə öyrənilməsi, araşdırılması tədqiqatçıların hər zaman diqqət mərkəzində olmuşdur. Belə tədqiqatçılardan biri də professor Kamran Məmmədovdur. O, Azərbaycanın görkəmli şairi Qasım bəy Zakirin yaradıcılığını hərtərəfli tədqiq etmişdir. Qasım bəy Zakirin yaradıcılığı folklorla zəngindir.

Açar sözlər: Qasım bəy Zakir, professor Kamran Məmmədov, Azərbaycan ədəbiyyatı, folklor, şair

ГАСЫМ БЕК ЗАКИР В ИССЛЕДОВАНИЯХ ПРОФЕССОРА КАМРАНА МАМЕДОВА

Резюме

Проверенное изучение и исследование устной народной и письменной литературы всегда было в центре внимания исследователей. Профессор Камран Мамедов был одним из таких исследователей. Он тщательно изучил творчество известного поэта Азербайджана Гасым бека Закира. Творчество Касым бека Закира богата фольклором.

Ключевые слова: Гасым бек Закир, профессор Камран Мамедов, азербайджанская литература, фольклор, поэт

GASIM BEY ZAKIR IN THE RESEARCH OF PROFESSOR KAMRAN MAMMADOV

Summary

The mutual study and research of oral folk literature and written literature has always been the focus of researchers. Professor Kamran Mammadov was one of such researchers. He thoroughly studied the work of the famous poet of Azerbaijan, Gasim Bey Zakir. Gasim Bey Zakir's creativity is rich in folklore.

Key words: Gasim bey Zakir, professor Kamran Mammadov, Azerbaijani literature, folklore, poet

Folklardan yazılı ədəbiyyatda istifadə edilməsi bütün dövrlər üçün aktual olmuşdur. Hansı şair, yazıçı folklardan öz yaradıcılığında istifadə edirsə, onun əsərləri ölməz olur, xalq dili, şifahi xalq ədəbiyyatı ilə daha da zənginləşir. Folklor yazılı ədəbiyyatı rəvnəqləndirib zənginləşdirməklə yanaşı, həm də oxucuya xoş təsir bağışlayır, oxunaqlı bir əsərə çevrilir. Ona görə də bütün dövrlərdə xalq ədəbiyyatı nümunələrindən yazılı ədəbiyyatda məhsuldar şəkildə bəhrələnmənin şahidi oluruq. Yazılı ədəbiyyatda folklardan istifadə həm də həmin nümunələrin yaşamasına, əsrlər sonra da üzə çıxmasına, xatırlanmasına səbəb olur.

Şifahi xalq ədəbiyyatı ilə yazılı ədəbiyyatın qarşılıqlı şəkildə öyrənilməsi, araşdırılması tədqiqatçıların hər zaman diqqət mərkəzində olmuşdur. Bu mövzuda sanballı tədqiqatlar

aparılmış, çoxlu sayda kitablar çap edilmişdir. Belə tədqiqatçılardan biri də professor Kamran Məmmədovdur. Görkəmli alim Kamran Məmmədov XX əsr ədəbiyyatının tədqiqində, ədəbiyyatşünaslığın inkişafında önəmli və xüsusi yeri olan vətənpərvər ziyalılarımızdan biridir. Akademik İsa Həbibbəyli Kamran Məmmədovun ədəbiyyat tarixində rolunun təkcə bədii mətnlərlə bağlı olmadığını, alimin eyni zamanda ciddi arxiv sənədləri, faktlar, sənədlər üzərində işlədiyini demişdir. “Professor Kamran Məmmədov ömrünün sonlarına qədər arxivlərdən dəyərli materiallar toplamış, onları dövrü mətbuatda ədəbi ictimaiyyətə təqdim etmişdir”, – deyə akademik bildirib. Onun sözlərinə görə, Kamran Məmmədov həm də bacarıqlı yazıçı olduğundan yazdığı mətnləri dərinədən dərk etmiş, sistemli şəkildə təqdim etməyə müvəffəq olmuş, öz sənət dünyasını düzgün əks etdirmişdir (4).

O, 21 dekabr 1922-ci ildə Şuşa şəhərində anadan olmuşdur. Orta məktəbin yeddiillik sinfini bitirdikdən sonra, 1936-1938-ci illərdə Bakı Pedaqoji Texnikumunda, daha sonra Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunun Dil və ədəbiyyat fakültəsində təhsil almışdır. Kamran Məmmədov 1941-1942-ci illərdə II Dünya Müharibəsində iştirak etdiyi üçün təhsilini yarımçıq qoymağa məcbur olmuş, 1943-cü ildə ağır yaralandıqdan sonra hərbi hospitalda müalicə almışdır. Daha sonra Kamran Məmmədov 1943-1945-ci illərdə ali təhsilini Azərbaycan Dövlət Universitetində (indiki Bakı Dövlət Universiteti) başa vurmuşdur. O, 1944-1945-ci illərdə Azərbaycan Dövlət Radio Verilişləri Komitəsində ədəbi redaktor, 1945-1947-ci illərdə Uşaqgəncnəşrdə şöbə müdiri, 1945-1951-ci illərdə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının (indiki AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu) Dil və Ədəbiyyat İnstitutunda aspirant olmuş, elmi işçi işləmişdir. Kamran Məmmədov eyni zaman-

da 1948-1952-ci illərdə Pedaqoji Xarici Dillər İnstitutunda baş müəllim kimi də fəaliyyət göstərmişdir. Kamran Məmmədov Azərbaycan Elmlər Akademiyası Nizami adına Dil və Ədəbiyyat İnstitutunda (indiki AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu) bir müddət baş elmi işçi vəzifəsində olduğdan sonra, 1961-1986 illərdə “XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı” şöbəsinin müdiri vəzifəsində çalışmışdır. 1986-cı ildən ömrünün sonuna kimi Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda elmi məsləhətçi olmuşdur. Kamran Məmmədov “Əməkdar elm xadimi” (1982), “Qabaqcıl maarif xadimi” (1982) fəxri adlarına layiq görülmüş, “Şərəf nişanı”, 2-ci dərəcəli Vətən müharibəsi ordeni və medalı ilə təltif edilmişdir. O, 1971-ci ildə Azərnəşrdə çap edilən ikicildlik Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin “Seçilmiş əsərləri”nin, 1984-cü ildə nəşr olunan Qasım bəy Zakirin “Seçilmiş əsərləri”nin tərtibçisidir. Kamran Məmmədov 6 aprel 1989-cu ildə Bakıda vəfat etmişdir (3).

Kamran Məmmədov həm də üçcildlik “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” kimi fundamental tədqiqatın müəlliflərindən biridir. Onun əsərləri arxiv sənədlərinin zənginliyi, elmi liyi və müasirliyi ilə seçilir. Kamran Məmmədov bədii yaradıcılıqla da ardıcıl məşğul olub və oxuculara “Kamran Dadaşoğlu” imzası ilə tanınıb. “Ömrün izi”, “Dünyamız uşaq gözündə” adlı hekayələr kitabı və iki hissədən ibarət “Yuxusuz illər” xatirə povesti onun bədii fəaliyyətinin nümunələridir. Müəllifin “Görkəmli yazıçıların həyatından dəqiqələr” kitabı da oxucular tərəfindən maraqla qarşılanıb (3).

Professor Kamran Məmmədov Qasım bəy Zakir, Nəcəf bəy Vəzirov, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Yusif Vəzir Çəmənzməninli haqqında sanballı tədqiqat işi aparmış və bununla bağlı kitabları nəşr olunmuşdur. Onun görkəmli şair, maarifçi, Azərbaycan ədəbiyyatında ictimai satiranın banisi,

aşıq poeziyasının varisi və davamçısı Qasım bəy Zakir haqqında apardığı geniş tədqiqat işi ilə bağlı 1985-ci ildə (Qasım bəy Zakir. B., Gənclik, 232 səh.) kitab çap etdirmişdir. Özü də Şuşada doğulan professor Kamran Məmmədovun şuşalı Qasım bəy Zakirə xüsusi hörməti olmuşdur. Hətta Qasım bəy Zakirin məzarını da axtarıb tapmışdır.

Kamran Məmmədov Qasım bəy Zakir ədəbi irsinin xalq yaradıcılığı ilə əlaqəsindən danışdıqda qeyd edir ki, o heç də təkcə onun xalq yaradıcılığından necə istifadə etməsini nəzərdə tutmur. Dahi Nizami öz poemalarında yalnız nağıl və əfsanələrdəki motivlərdənmi istifadə edib? Əlbəttə, yox! Bununla yanaşı sənətkarın – Zakirin xəlqiliyini şərtləndirən əsas amilləri də nəzərdən qaçırmamalıyıq. O, suallar qoyur və həmin sualları tam əhatə edəcək şəkildə Qasım bəy Zakirin yaradıcılığını araşdırır. Tədqiqat əsərində Qasım bəy Zakirin lirik şeirləri, təmsilləri, mənzum hekayələri, qoşmaları, onun xalq yaradıcılığı ilə bağlılığı, əməkçi kəndlilər haqqında yazdığı şeirləri ətraflı şəkildə araşdırılır, tədqiq edilir.

F.Engels folklorun əhəmiyyəti, ayrı-ayrı sənətkarların ondan necə istifadə etmələri haqqında danışarkən göstərir ki, xalq poeziyası tükənməzdir, başqa-başqa epoxalarda hər bir sənətkar xalq poeziyasının başlıca cəhətlərini saxlamaqla, ondan öz dövrü üçün istifadə edə bilər (2, s. 166).

Kamran Məmmədov Qasım bəy Zakirin xalqla bağlılığını həm də onunla izah edir ki, şair bəy, xan, mülkədar və çar məmurlarının xalqa divan tutmasını, əziyyət verməsini də qəbullanmır, onunla bağlı da şeirlər yazır. Hətta buna görə Qasım bəy Zakir həbs də edilmişdi. Şairin hədəflərindən biri də din pərdəsi altında saxtakarlıq edən ruhanilər, fitnəkar mollalar idi. Şairin fikrinə görə bəzi mollalar və ruhanilər xalqın aldadılıb soyulmasında, pis əməllərin artmasında, zəhmət-

keş insanların əmlaklarının əlindən alınmasında fəallıq göstərir. Rəiyyət isə belə müftəxorların əlindən dad çəkirdi. Şuşa qazisi Mirzə Əbülqasimin, onunla əlbir olan bir çox mollaların zəhmətkeş xalq arasında saldıqları qovğa və fitnələr haqqında Qasım bəy Zakirin yazdığı “Elat əhlinin tərifi və qazinin əsl nəsəbi haqqında”, “Qarabağ qazisinə”, “Şuşa mollaları haqqında” və s. kimi şeirlərində əsas tənqid hədəflərindən biri məhz ruhanilərdir. Şairin yaradıcılığında ruhanilər: molla, vaiz, qazılar ifşa olunan əsas tənqid və satira obyektləridir. Xalq arasında “Molla alacağın unutmaz”, “Molla bəyə qoşuldu, xalqın evi yıxıldı”, “Molla evindən aş çıxmaz, kor gözündən yaş”, “Molla halvanı yedi, yasini unutdu”, “Molla Quran dan kəsər, şeytan imandan”, “Molla tuluq zurnasıdı, qarnı dolmasa, səsi çıxmaz”, “Mollanı iki yerə çağıranda bağı çatlar”, “Mollaya dedilər: qonşuda bir kasıb ölmüş, dedi: naxoşam” (5) kimi onlarla atalar sözü və məsəllər var. Bu nümunələrdə xəsis, simic, fırıldaqçı, fitnəkar, saxtakar ruhanilər, din pərdəsi altında xalqı soymağa çalışan şəxslərin ümumiləşdirilmiş obrazı yaradılaraq “molla” adlandırılır və tənqid edilir. Qasım bəy Zakir xalqın saxtakar mollalara, fitnəkar ruhanilərə olan münasibətini yaxşı bilir və bunu yazdığı bayatılarda da açıq-aydın büruzə verir, onların əməllərini ifşa edirdi:

Molla çəkən azandır,
Dilim ərzə yazandır.
Mollaya bel bağlama,
Molla qəbir qazandır.

Mən aşiq ah-uf ilə,
Dərs getməz ah-uf ilə,
Mollaya dərd açanın,
Dərdi dönər qıfıla (1).

Söz haqqında, sözün deyilişi ilə bağlı həm xalqda, həm də görkəmli sənətkarların hikmətli ifadələrinə rast gəlirik. Xalq arasında “Ho var, dağa qaldırar, ho var, dağdan endirər”, “Acı sözü bir batman bal ilə yemək olmaz”, “Az danış, düz danış”, “Acı dilin yarası qılinc yarısından pis olur”, “Əvvəl düşün, sonra danış”, “Sözü məqamında deyərlər” (5) kimi yüzlərlə atalar sözü, məsəllər var. Bu nümunələrin hamısında hər sözü hər yerdə deməmək, düşünüb danışmaq, söz ilə ki-məsə yara vurmamaq, şirin dillə, xoş sözlərlə danışmaq təbliğ olunur. Professor Kamran Məmmədovun Qasım bəy Zakirdən gətirdiyi nümunədə də sözün əndazəsində deyilməsi, hər ağıla gələnin danışılmaması deyilir:

Söz deyən gözləyə gərək əndazə,
Nəinki əqlinə gələni yazə (1, 136).

Kamran Məmmədov qeyd edir ki, folklordan yaradıcı şəkildə istifadə etməyən, kollektiv xalq yaradıcılığını bilməyən, ona yaxından bələd olmayan yazıçıların yazdıqları əsərləri də çox sönük olar. Qasım bəy Zakirin yaradıcılığı göstərir ki, o, şifahi xalq ədəbiyyatının bir çox növlərini, o cümlədən xalq mahnılarını, aşiq şeirini, atalar sözü, bayatılar, zərbi-məsəlləri gözəl bilirmiş. Onun xalq ədəbiyyatını yaxşı bilməsi səbəblərindən biri zəhmətkeş xalq kütlələrinə çox yaxın olması idi. Kamran Məmmədovun Qasım bəy Zakirdən nümunə gətirdiyi qoşmalarından tutmuş satirik şeirlərinə kimi bütün şeir örnəklərində atalar sözü və məsəllər bol-bol işlənmişdir:

Məsəli məşhurdur eldə, obada,
Sən özün də eşidibsən ziyada,
Mərd ətəyin tutan yetər murada,
Namərdə başını əndimə, mirzə! (2, 170)

Qələnin adamı yetdi yarıya,
Necə ki, qoyuna ac qurd darıya (2, 170).

Ac yadına düşməz hər kim tox olur,
Yoldaşını yox istəyən, yox olur (2, 170).

İki yumruq bir başa gücdür, məsəldir xalq ara,
Cahili zuri-təbiət saxlasın pirani gürk (2, 170).

Göstərilən bütün nümunələrdə Qasım bəy Zakirin əməkçi kəndlilərə rəğbət bəslədiyinin şahidi oluruq. Eyni zamanda şair xalqın adından danışır, ibrətamiz atalar sözü və məsəllər vasitəsilə qoluzorluları, xalqı talayanları, zülm edənləri tərbiyələndirməyə çalışır. Bu nümunələrdə şair həm də xalqın iradəsini yüksək qiymətləndirir, əziyyətlərə dözüb namərdə boyun əyməməyi tövsiyə edir. Qasım bəy Zakir atalar sözləri və məsəlləri bəzən olduğu kimi öz şeirlərinə daxil etsə də, bəzən onları şeirin qafiyəsinə, hecasına və bəndinə uyğunlaşdırır, formaca dəyişdirir, amma mənasını saxlayır:

Yenə ötür-ötür, apar-apardır,
Bizim başımızda çatladı çanaq (2, 170).

Ev sahibin qovar zor olsa qonaq (2, 170).

Çöldə, bayırda rubəhi-aciz kimi zəbun,
Evdə, eşikdə hər biri bir şirü divü dəd (2, 169).

Kamran Məmmədov qeyd edir ki, Qasım bəy Zakirin şeirlərində bir çox bənd və beytlər var ki, bunlar geniş xalq kütlələri arasında çox məşhurdur. Həmin bənd və beytlərin bir hissəsi elə xalqın özünün işlətdiyi atalar sözləri və məsəllər əsasında yazılmışdır. Xalq arasında “Keçmə namərd körpü-

sündən, qoy aparsın sel səni” atalar sözü Zakir yaradıcılığında məzmunca dolğunlaşdırılaraq işlədilmişdir:

Dərd bilməzə dərdi açınca,
Ruzigarın cəfasından qaçınca,
Namərd körpüsündən rahat keçincə,
Razıyam apara o sellər məni (2, 175).

Başqa bir atalar sözünü isə Zakir ifşa etdiyi hədəflə əlaqələndirir. Həmin atalar sözü xalq arasında “Ot öz kökü üstə bitər” şəklindədir:

Məşhur məsəldir ki, bitər ot öz kökü üstə,
Səgdən törəyən axır olur səg, köpək oğlu (2, 175).

Kamran Məmmədov qeyd edir ki, əzab-əziyyətli, çətin yaşayışın ağırlığı altında inləyən zəhmətkeş kütlələrin fikirlərini, hisslərini ifadə edən şeirlərin geniş yayılması səbəblərindən biri də həmin əsərlərdə ümumxalq dərdinin, xalq kədərini bədii ümumiləşdirilməsinin qüvvətli olmasıdır. Qasım bəy Zakirin şeirlərinin xalq arasında əzbərlənməsi də bununla sıx bağlıdır. Göstərilən bütün nümunələr, deyilən fikirlər sübut edir ki, Qasım bəy Zakirin yaradıcılığı xalq ədəbiyyatı, folklorla zəngindir. Professor Kamran Məmmədov Qasım bəy Zakirin yaradıcılığını hərtərəfli şəkildə tədqiq etmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Qasım bəy Zakir. Seçilmiş əsərləri (tərtibçi Kamran Məmmədov). Bakı: Avrasiya Press, 2005, 400 s.
2. Məmmədov K. Qasım bəy Zakir. Bakı: Gənclik, 1985, 232 s.
3. https://az.wikipedia.org/wiki/Kamran_Məmmədov
4. <https://science.gov.az/az/news/open/23303>
5. https://az.wikiquote.org/wiki/Azərbaycan_atalar_sözləri

Xəyalə AĞAYEVA

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Folklor İnstitutu

xeyale.eliyeva.80@list.ru

**PROFESSOR KAMRAN MƏMMƏDOV YUSİF VƏZİR
ÇƏMƏNZƏMİNLİ YARADICILIĞININ
TƏDQİQATÇISI KİMİ**

Xülasə

Zəngin tarixi köklərə malik Azərbaycan ədəbiyyatının öyrənilməsi ədəbiyyatşünasların qarşısında duran əsas məqsədlərdəndir. XIX-XX əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatının tədqiqatçılarından olan Kamran Məmmədov ədəbiyyat tarixi sahəsində monumental monoqrafiyaları ilə rəğbət qazanmış görkəmli alim, Əməkdar elm xadimi, filologiya elmləri doktoru, professor idi.

Kamran Məmmədov milli ədəbiyyat tariximiz üçün əvəzsiz xidmətlər göstərmişdir. Üçcildlik “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” kitabının işlənilib hazırlanmasında xüsusi xidmətləri olan alim müxtəlif ədiblərimizə – Ə.Haqqverdiyev, N.Vəzirov, Q.Zakirə həsr etdiyi monoqrafiyaları ilə yüksək elmi tutumlu əsərlər ortaya qoymuşdur.

Kamran Məmmədovun “şuşalı ədiblər” silsiləsindən monoqrafiya həsr etdiyi sənətkarlarımızdan biri də Yusif Vəzir Çəmənzhəminlidir. Mübahisələr, keşməkeşli hadisələr, çətinliklər, bəzən hətta böhtan və qalmaqallar, gənc yaşlarından Yusif Vəzirin yaradıcılığını addım-addım, qarabaqara izləmişdir.

“Yusif Vəzir Çəmənzhəminli” adlı tədqiqat işi ilk dəfə 1981-ci ildə “Elm” nəşriyyatında işıq üzü görmüş, 1987-ci il-

дә təzədən təkmilləşdirilərək 1987-ci ildə “Azərnəşr” tərəfindən çap olunaraq geniş oxucu auditoriyasına ünvanlanmışdır. Əsərdə görkəmli yazıçının, ictimai-siyasi xadimin həyat və yaradıcılığının bütün işıqlı tərəfləri öz əksini tapmışdır. Monoqrafiyada həmçinin Şuşa, Bakı, Sankt-Peterburq, Kiyev, Saratov, İstanbul, Paris, Daşkənd və başqa şəhərlərdə ədəbi-mədəni mühit, imperiyanın çöküşündən sonrakı həyat, müstəqillik uğrunda mübarizə, görkəmli sənət adamları ilə tanışlıq və fikir mübadilələri sənədlər və faktlar əsasında öz əksini tapır.

Açar sözlər: Kamran Məmmədov, Yusif Vəzir Çəmənəminli, yazıçı, ədəbiyyat tarixi, folklor

ПРОФЕССОР КАМРАН МАМЕДОВ КАК ИССЛЕДОВАТЕЛЬ ТВОРЧЕСТВА ЮСИФ ВЕЗИРА ЧЕМЕНЗЕМИНЛИ

Резюме

Изучение, имеющей богатые исторические корни, азербайджанской литературы, является одной из основных целей, которые стоят перед литературоведами. Являющийся одним из исследователей азербайджанской литературы XIX-XX веков Камран Мамедов, был выдающимся ученым, заслуженным деятелем науки, доктором филологических наук, профессором, который, завоевал расположение своими монументальными монографиями в области истории литературы.

Камран Мамедов оказал бесценные услуги для истории нашей национальной литературы. Ученый, который имел особые заслуги в разработке и подготовке трехтомника «История азербайджанской литературы», со своими монографиями, посвященными нашим различным писателям, как А.Ахвердиев, Н.Везиров, Г.Закир, представил труды высокого научного уровня.

Одним из наших мастеров слова, которому Камран Мамедов посвятил монографию из цикла «шушалы адиб-ляр» (шушинские писатели), является Юсиф Везир Чеменземинли. Полемики, спорные события, трудности, иногда даже клевета и скандалы, преследовали творчество Юсиф Везира, шаг за шагом, по пятам, еще с юных лет.

Исследовательская работа, посвященная Юсиф Везиру Чеменземинли, впервые вышла в свет в 1981 году, в издательстве «Элм» (Наука), в 1987 году была усовершенствована, опубликована издательством «Азернешр» и предоставлена широкой читательской аудитории. В произведении нашли свое отражение все светлые стороны жизни и творчества выдающегося писателя, общественно-политического деятеля. В монографии, также, нашли свое отражение на основе документов и фактов литературно-культурная среда в Шуше, Баку, Петербурге, Киеве, Саратове, Стамбуле, Париже, Ташкенте и в других аспектах жизнь после крушения империи, борьба за независимость, знакомство и обмен мнениями с выдающимися деятелями науки.

Ключевые слова: Камран Мамедов, Юсиф Везир Чеменземинли, писатель, история литературы, исторический, фольклор

PROFESSOR KAMRAN MAMMADOV AS A RESEARCHER OF YUSIF VAZIR CHAMANZAMINLI'S ACTIVITY

Summary

One of the main goals facing literary critics is the study of Azerbaijani literature with rich historical roots. Kamran Mammadov, one of the researchers of Azerbaijani literature of the 19th-20th centuries, was an outstanding scientist, Honored scientist, Professor, who gained recognition for his

monumental monographs in the field of literary history. Kamran Mammadov made the invaluable services to our national literary history. The scientist, who had special services in the development of the three-volume book "History of Azerbaijan literature", is an author of various monographic books with the high scientific level dedicated to A.Hagverdiyev, N.Vazirov, G.Zakir.

One of our masters to whom Kamran Mammadov dedicated a monograph from the series "The writers from Shusha" is Yusif Vazir Chamanzaminli. The quarrels, turbulent events, difficulties, sometimes even slanders and scandals followed Yusif Vazir's activity from his young age step by step.

The research work "Yusif Vazir Chamanzaminli" was first published in "Elm" publishing house in 1981, it was improved again in 1987 and published by "Azerneshr" in 1987 and was addressed to a wide audience of readers. The work reflects all the bright aspects of the life and activity of the prominent writer, public and political figure.

The monographic book also reflects the literary and cultural environment in Shusha, Baku, Petersburg, Kiev, Saratov, Istanbul, Paris, Tashkent and other aspects, life after the collapse of the Empire, struggle for independence, acquaintance and exchange of views with prominent people of art, documents and facts.

Key words: Kamran Mammadov, Yusif Vazir Chamanzaminli, writer, literature history, folklore

Zəngin tarixə malik olan Azərbaycan ədəbiyyatının öyrənilməsində ədəbiyyatşünaslarımızın böyük rolu olmuşdur. Onlar yazıçı və şairlər haqqında müxtəlif tədqiqat işləri apararaq gəldikləri qənaətləri öz elmi əsərləri ilə bizlərə təqdim etmişlər. Bu əsərlər vasitəsilə biz sənətkarlarımızın yaşa-

dığı dövr, ərsəyə gətirdikləri gözəl sənətkarlıq nümunələri ilə tanış oluruq. Belə görkəmli ədəbiyyatşünaslarımızdan biri də professor Kamran Məmmədovdur.

Kamran Məmmədovun 1987-ci ildə “Azərnəşr” tərəfindən çap olunmuş “Yusif Vəzir Çəmənzəminli” adlı monoqrafiyası yazıçı haqqında qələmə alınan araşdırmaadır. Kitabda yazıcının uşaqlıq və gənclik illərindən tutmuş, böyük yazıçı olana qədər keçdiyi ömür yolu öz əksini tapır.

Kamran Məmmədov əsərdə Yusif Vəzirin həyat və yaradıcılığı haqqında bütün detalları oxucuya elə incəliklə çatdırır ki, yazıçı haqqında dolğun məlumat almaq olur. Yusif Vəzir Çəmənzəminli hələ gənc dövrlərindən Vətəni üçün böyük işlər görməyə başlayır. O, Kiyev universitetində oxuduğu vaxtlarda Qafqazdan və Orta Asiyadan olan tələbələrin yaratdığı müstəqil müsəlman tələbələri həmyerlilər cəmiyyətinin vuran qəlbi idi. O vaxtlar gənc yazıçı bu dərnək vasitəsi ilə ana dilimizi təbliğ edir, müxtəlif dillərdə yazılan əsərlərin tərcüməsini təşkil edərək Azərbaycan, rus və başqa xalqların klassik ədəbiyyatını tərcümə edərək təbliğ edən fəallar qrupunun əsas simalarından olur.

1910-1913-cü illərdə Yusif Vəzir Azərbaycan hekayəçiliyinə xeyli miqdarda gözəl sənət nümunələri bəxş edərək bir hekayənəvis kimi məşhurlaşır. Həmçinin ədib hekayələrini kitabçalar şəklində də buraxmağa nail olur. Bu hekayələr hələ o zaman XX əsrin məşhur Azərbaycan ədəbiyyatşünaslarından F.Köçərli və S.Hüseynin diqqətini cəlb etmişdi. Yusif Vəzirin hekayələrindəki milli tipi və milli ruhu, həyatın düzgün təsvirini realist yazıçı qələminə xas qələbə hesab edirdilər. Görkəmli ədəbiyyatşünas F.Köçərli Qoridən müəllifə göndərdiyi 12 dekabr 1912-ci il tarixli məktubda “Divanə” kitabı haqqında yazırdı: “Yazdığınız hekayələr artıq xoşuma

gəldi və ikinci dəfə olaraq şagirdlərimə oxudum və asarı – qələmiyyətinizlə onları tanış elədim. Cümləsi təhsin etdilər. Sizin hekayələrin yaxşılığı və xoşa gəlməkliyi ondadır ki, onlar məişətdən götürülübdür və ədibanə təhrir olubdur. Və bir də onların yaxşılığına səbəb asan və sadə dil ilə yazılmağıdır... Sizin gələcəkdə müqtədir bir yazıçı olacağınıza şübhəm yoxdur”. Firudin bəy gözəl hekayələr yazdığına görə Yusif Vəziri təbrik edir və məsləhət görür ki, belə əsərlər yazmaqla ədəbiyyatımıza xeyir versin.

Kamran Məmmədov Yusif Vəziri folklorla bağlı, Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatını gözəl bilən və əsərlərində ustalıqla istifadə edən bir sənətkar kimi dəyərləndirir.

Kamran Məmmədov Çəmənzəminlinin folklor haqqında ilk elmi-nəzəri mülahizələrini “Azərbaycan ədəbiyyatına bir nəzər” kitabında söylədiyini qeyd edir. Kitabın “Şifahi ədəbiyyatımız” fəslində çox qısa şəkildə nağıl, düzgü və tapmacanın əsas xüsusiyyəti söylənir, sonra da bir neçə misal çəkilir. Kitabda atalar sözləri haqqında deyilir: “Atalar sözləri millətin uzun təcrübələrinin uzun məhsulu, qüvvəyi-fikriyyəsinin əksi, babaların övladlara nəsihətidir”.

Çəmənzəminli Azərbaycan xalqının zəngin bir xalq ədəbiyyatına mənsub olduğunu vurğulayır. Lakin bu ədəbiyyatın toplanıb çap olunmamasına təəssüflənir. Kamran Məmmədov Çəmənzəminli haqqında kitabının “Folklorçu alim” bölməsində Çəmənzəminlinin xalq ədəbiyyatı haqqında gəldiyi ümumi qənaətləri qeyd edir: “Xalq ədəbiyyatımızın tədqiqi yalnız bizim üçün deyil, bütün insaniyyət tarixinə yeni bir səhifə əlavə edəcəyinə iman verənlərdənəm, çünki dünyanın ən qədim mədəniyyətlərindən birinin beşiyi Kür ilə Araz çaylarının arası olmuşdur. Bu mədəniyyətin əsrarını bilmək üçün

xalq ədəbiyyatımız, bilxassə nağıllarımız qiymətli vasitə ola bilər” (1, 187).

Kamran Məmmədovun Çəmənzəminli haqqında kitabında müəllifin doğulduğu vaxt, böyüdüüyü mühit, yaradıcılıq fəaliyyəti bölmələrdə elə toplanıb ki, bu bizə yazığımız haqda dolğun təsəvvür yaratmağa imkan verir.

Professor Asif Rüstəmli “Azərbaycan” qəzetində Kamran müəllim haqqında yazır: “Kamran müəllim nəcib insan, məğrur şəxsiyyət və xeyirxah alim idi”. Kamran müəllimin diqqət və qayğısından vaxtilə faydalananlardan birinin də özü olduğunu qeyd edən Asif müəllim Kamran müəllimin onu sorğu-sual etdikdən sonra tez bir zamanda dissertasiya mövzusunun və elmi rəhbərin təsdiq olunması haqqında İnstitutun Elmi Şurasına tövsiyə olunması və hər şeyin sürətlə baş verməsindən təəccübləndiyini qeyd edir. Kamran müəllimi örnək olmağa layiq mərd, nəcib insan, görkəmli ədəbiyyat tarixçisi kimi qiymətləndirir. “Əməkdar elm xadimi, filologiya elmləri doktoru, professor Kamran Dadaş oğlu Məmmədovun ədəbiyyat tariximizin xəzinəsini zəngiləşdirən, aktuallığı və müasirliyi ilə gənc tədqiqatçılar üçün istinad mənbəyinə çevrilən monumental monoqrafiyaları haqlı olaraq elmi cəmiyyətdən qəlbimizi qürur və iftixar hissi ilə döyündürən “Ədəbiyyatşünaslığımız Qarabağnamələri adlandırılır” (2).

ƏDƏBİYYAT

1. Məmmədov K. Yusif Vəzir Çəmənzəminli. Bakı: Azərbaycan Dövlət nəşriyyatı, 1987

2. Rüstəmli A. Görkəmli ədəbiyyat tarixçisi. “Azərbaycan” qəzeti. 21 dekabr 2022, <https://www.azerbaijan-news.az/az/posts/detail/gorkemli-edebiyat-tarixcisi-1671573426>

Gülnar İSMAYILOVA

AMEA Folklor İnstitutu

ismayıl-fuad@mail.ru

KAMRAN MƏMMƏDOV VƏ AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI MƏSƏLƏLƏRİ

Xülasə

Professor Kamran Məmmədov ədəbiyyat tarixi, nəzəriyyəsi, ədəbi-tənqid problemləri istiqamətində Azərbaycan ədəbiyyatının XIX-XX əsrlərilə bağlı bir çox məsələlərinin ardıcıl tədqiqatçısı olmuşdur. XIX əsr, XX əsrin əvvəlləri Azərbaycan ədəbiyyatının müxtəlif ictimai-siyasi hadisələr şəraitində inkişaf xüsusiyyətləri, ədəbi prosesdə baş verən yeniliklər, ayrı-ayrı sənətkarların milli-mənəvi düşüncəyə xidməti və s. bu tədqiqatlarda başlıca yer tutmuşdur. XIX əsr Azərbaycan poeziyasının satira, gülüş qaynaqlarının folklorla bağlılığı, ayrıca Azərbaycan hekayəçiliyi, dramaturgiyasının inkişaf perspektivləri alimin çoxsaylı monoqrafik tədqiqatlarının mövzusuna çevrilmişdir. Q.Zakir, Y.V.Çəmənzəminli, Ə.Haqverdiyev, N.Vəzirov yaradıcılığının geniş təhlilində K.Məmmədov Azərbaycan nəsrinin formalaşması tarixiliyi, dramaturgiyanın mövzu, ideya qaynaqları, müxtəlif janrların spesifik xüsusiyyətlərini və s. həm də bir ədəbiyyat nəzəriyyəçisi olaraq dəyərləndirmişdir. Alimin ədəbi-tənqidi müləhizələrinin geniş bir hissəsi bu baxımdan onun ayrı-ayrı monoqrafik tədqiqatlarında toplanılmaqdadır. Professor K.Məmmədovun klassik irsimiz, XX əsr ədəbiyyatımızın öyrənilməsi istiqamətində apardığı tədqiqatları bu irsin öyrənilməsində ilkin

zəngin qaynaqlardan olmaqla, bu gün də öz aktuallığını qoruyub saxlayır.

Açar sözlər: K.Məmmədov, ədəbiyyat, nəsr, folklor, dramaturgiya, tənqid, satira, poeziya, mülahizə

КАМРАН МАМЕДОВ И ВОПРОСЫ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Резюме

Профессор Камран Мамедов являлся последовательным исследователем истории литературы, теории в направлении литературно-критических проблем, которые связаны рядом вопросов, связанных XIX-XX веками. Главное место в этих исследованиях заняли особенности развития азербайджанской литературы XIX, начала XX веков в условиях различных общественно-политических событий, новшества, произошедшие в литературном процессе, служение отдельными мастерами слова национально-духовному мышлению и др. Приверженность сатиры, источников смеха азербайджанской поэзии XIX века к фольклору, а также, сказительство, перспективы развития азербайджанской драматургии, в отдельности стали предметом многочисленных монографических исследований ученого. В широком анализе творчеств Г.Закира, Ю.В.Чемземинли, А.Хагвердиева, как литературный теоретик, К.Мамедов оценил историчность формирования азербайджанской прозы, идейные и предметные источники драматургии, специфические особенности различных жанров и др. В связи с этим обширная часть литературно-критических соображений ученого собраны в его отдельных монографических исследованиях. Исследования К.Маме-

дова, в направлении нашего классического наследия, изучении литературы XX века, являясь одним из богатых первоисточников в познании этого наследия, сегодня также сохраняют свою актуальность.

Ключевые слова: К.Мамедов, литература, проза, фольклор, драматургия, критика, сатира, поэзия, изображение

KAMRAN MAMMADOV AND THE PROBLEMS OF AZERBAIJANI LITERATURE

Summary

Professor Kamran Mammadov has been a consistent researcher of literary history and theory in the direction of literary critical problems related to a number of issues of the 19th and 20th centuries. The main place in these studies was occupied by the characteristics of the development of Azerbaijani literature in the context of various socio-political events, innovations in the literary process, and the service of individual masters of the word. Loyalty to satire, sources of laughter in 19th century Azerbaijani poetry, folklore, as well as storytelling, development perspectives of Azerbaijani drama have become the subject of numerous monographic studies of the scientist. In his extensive analysis of the works of G.Zakir, Y.V.Chamanzaminli, and A.Hagverdiyev. K.Mammadov, as a literary theorist, highly appreciated the history of the formation of Azerbaijani prose, the idea-plot sources of dramaturgy. In this regard, a large part of the scholar's literary-critical opinions are collected in his separate monographic studies. K.Mammadov's research is one of the rich primary sources for

recognizing our classical heritage in the direction of 20th century literary studies, and it maintains its relevance even today.

Key words: K.Mammadov, literature, prose, folklore, dramaturgy, criticism, satire, poetry, reasoning

Professor Kamran Məmmədov tənqidçi-alim, ədəbiyyat tarixçisi olaraq Azərbaycan ədəbiyyatı məsələləri ilə bağlı bir çox problemlərin geniş tədqiqini aparmışdır. “Ə.Haqqverdiyev” (Bakı, 1955), “Qasımbəy Zakir” (Bakı, 1957), “XIX əsr Azərbaycan şeirində satira” (Bakı, 1975), “Yusif Vəzir Cəmənəminli” (Bakı, 1981), “XX əsr Azərbaycan gülüşü” (Bakı, 1989) və s. irihəcmli monoqrafiyaları alimin bu sahədə apardığı fundamental araşdırmalardandır. K.Məmmədovun çoxsaylı tədqiqatları ədəbiyyat tariximizin ən məhsuldar bir dövrünü – XIX əsr, eləcə də XX əsrin əvvəllərini əhatə etməkdədir. Məlum olduğu kimi, məhz XIX əsrdə ədəbiyyatımızda klassik irsdən ayrılan yeni maarifçi-demokratik mühit formalaşmış, ardıcıl şəkildə XX əsrin 30-40-cı illərindən başlayaraq sosializm ideyaları hakim mövqə qazanmışdır. Ədəbiyyat tarixçisi, nəzəriyyəçi alim, tənqidçi olaraq professor Kamran Məmmədov araşdırmalarını Azərbaycan satirik şeiri, klassik nəsr və dramaturgiyasının yaranması, tarixi qaynaqlarının müəyyənləşdirilməsi istiqamətində aparmışdır.

Məlumdur ki, XIX əsrin I yarısında M.Ş.Vazeh, İ.Qutqaşını, A.Bakıxanovun simasında Azərbaycanın ilk maarifçi ədibləri ədəbi prosesə qoşulmuşdur. Məfkurə olaraq maarifçilik cəmiyyətin yenilənməsi, islahatların aparılmasını elm, təhsil yolunda görür və bu istiqamətdə hər cür geridə qalmış fikir, düşüncə, inanclardan azad olmağı irəli sürürdü. Azərbaycanın maarifpərvər ziyalıları da xalqı cəhalətdə saxlayan, onları zamanla ayaqlaşmağa qoymayan problemləri görür, bu

qüvvələrə qarşı mübarizəni silahla deyil, iti qələmlə aparırdılar. Dini xurafət, fanatik ruhanilərin xalqı “qəflət yuxusu”nda saxlaması XIX əsrin əvvəlləri, eləcə də II yarısında S.Ə.Şirvani, Q.Zakir kimi satiriklərin dilində ifşa obyektinə çevrilir. K.Məmmədov maarifçi ədəbiyyatın nəzdində önə keçən bu prosesi izləyərək XX əsrdə onun istiqamətlərini müəyyən edirdi. Ədibin araşdırmalarında M.Ş.Vazeh, A.Bakıxanov, S.Ə.Şirvani, M.Şükuhi, Q.Zakirin yaradıcılığı ayrıca diqqət mərkəzində saxlanılmışdır: “Satirik sənət çox çətindir və yaxşı satira nümunəsi heç də hər hansı qiymətli elmi kəşfdən az əhəmiyyətli deyildir. Satira xalqın mənəvi xəstəliklərini müalicə üçün həmişə öz gücünü göstərmiş və indi də göstərməkdədir.... Adlarını çəkdiyimiz sənətkarların ifşa etdikləri, atəşə tutduqları hədəfləri aydın idi, gülüşə, məsxərəyə layiq idi. Onlar yaxşı başa düşürdülər ki, güldükləri obyektlər və onu hərəkətə gətirən subyektlər qorxuludur, cəmiyyətə zərər gətirirlər. Əlbəttə, satiriklər bir qayda olaraq cəmiyyət üçün fəlakətli ola bilən ictimai hadisənin nəticəsini başqalarından daha tez hiss edir, onu qabaqcadan ifşaya əl atırlar” (5, 105). Q.Zakir, eləcə də S.Ə.Şirvaninin satiralarında qoyulan problemlər K.Məmmədovun tənqidçi qələmində bütün çılpalıqlı ilə öz əksini tapmışdır. K.Məmmədov XIX əsr Azərbaycan satirik şeirində xüsusilə xalqı özlərindən asılı vəziyyətdə saxlayan, onları həqiqi dini görüşlərdən kənarda itaətə məcbur edən xurafata qarşı bir cəbhənin yarandığını göstərir. Adlarını çəkdiyimiz ayrı-ayrı ədiblərin, şairlərin şeirləri, əsərlərində fanatik ruhanilərin təbliğ etdiyi dini geriliyin maarifçiliklə qarşı-qarşıya dayanan xüsusiyyətlərini alim tənqidi baxımdan ümumiləşdirmişdir. XIX əsrin satirik şeiri, eləcə də XX əsr satirik nəsrı üzərində ayrıca tədqiqatlar aparan K.Məmmədov bu kontekstdə həm də nəzəri fikirlərini də irəli sürmüşdür:

Tənqidçi-alim K.Məmmədov “XX əsr Azərbaycan gülüşü” adlı fundamental tədqiqatında Sabir satirasının gücündə 12 günün söhbətini təqdim edərək orijinal bir üsul seçmişdir (2, 312). Mirzə Əbdürrəhim Talıbov, Zeynalabdin Mərağayi, Nəcəf bəy Vəzirov, Cəlil Məmmədquluzadə, M.Ə.Sabir, N.Nərimanov, Ə.Haqverdiyev və başqa ədiblərin yaradıcılıq axtarışlarını məhz satirik ədəbiyyat üzərindən bir araya gətirmişdir. İstər şeir, istərsə də satirik ədəbiyyatın öyrənilməsində qeyd etdiyimiz kimi ədib həm də bu irsin nəzəri əsaslarının araşdırılmasını aparmışdır. Azərbaycan satirik ədəbiyyatının yaranması tarixiliyi, xüsusiyyətləri, başlıca mövzu və ideya istiqamətləri, forma xüsusiyyətləri, inkişaf mərhələliyi və s. ardıcıl şəkildə professor K.Məmmədovun tədqiqatlarının mövzusu olmuşdur.

XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində digər sahələrlə yanaşı, Azərbaycan nəsrinin də inkişaf istiqamətləri yeni satirik-komik meyarlar üzərindən ədəbi prosesə qoşularaq zəngin bir irsi sərgiləməkdədir. Başqa sözlə desək, XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbiyyatında müxtəlif janrlarla yanaşı hekayələrə daha çox müraciət olunmuş, cəmiyyətdə, sadə insanların məişətində baş verən hadisələr bu kiçik həcmli nəsr nümunələri vasitəsilə işıqlandırılmışdır. Ədəbi mühitdə maarifçi, demokratik ruhun gətirdiyi canlanma C.Məmmədquluzadə, Y.V.Çəmənzəminli, Ə.Haqverdiyev, N.Vəzirov və başqa ədiblərin simasında seçilmişdir. Klassik Azərbaycan hekayəçiliyinin yeni bir mərhələyə qədəm qoyduğu bu tarixi dövrdə sənətkarların məhz simvolik yollarla cəmiyyətdə baş verən hadisələri tənqid obyektinə çevirməsi artıq ənənə şəklini almaqda idi. Professor K.Məmmədov nəsrin “yükləndiyi” bu yenilikləri tənqidçi fəhmi ilə görür və hekayələrin mövzu-ideya ilə yanaşı, forma əlamətlərinə də xüsusi

diqqət yetirirdi. O, klassik Azərbaycan hekayəçiliyinin ümumi problemləri ilə yanaşı, Y.V.Çəmənzəminli, Ə.Haqqverdiyevin ədəbi irsini ayrıca monoqrafik tədqiqatlara gətirmişdir. Y.V.Çəmənzəminli haqqında yazdığı monoqrafiyada ədibin yaşadığı mühit, həyatı, ictimai fəaliyyəti, publisistikasının mövzu mənbələri və s. haqqında topladığı qiymətli məlumatlar əslində dövrün sənətkarlarının hansı mühitdə yaşayıb, mübarizə aparmasında bir çoxuna şamil ediləcək məlumatlardır. Belə ki, tədqiqatda 1887-1906, 1906-1910, 1910-1915, 1915-1922 və s. illərin ardıcılığında Y.V.Çəmənzəminlinin həyat və fəaliyyəti izlənilməklə həm də “Bakı realını məktəb”in pedaqoji sahədə gördüyü işlər, “Molla Nəsrəddin” jurnalının fəaliyyət istiqamətləri, qadın hüquqsuzluğu, avamlıq, dini xurafatın cəmiyyətdə yaratdığı gerilik və cəhəlatə qarşı ziyalıların qarşılaşdığı problemlər ümumiləşdirilmişdir. Y.V.Çəmənzəminlinin hekayə yaradıcılığını tədqiq edən professor K.Məmmədov bu əsərlərin sistemləşdirilməsini aparmaqla dinin məhvedici təsirinin tənqidi (“Usta Zeynal”, “Cənnətin qəbz”, “Mərsiyəxan” və s.), xalqın “cibinə girən millətpərəstlərin ifşası (“Ağsaqqal”, “Xanın qəzəbi”, “Hacı və s. hekayələri), çar üsul-idarəsi nümayəndələrinin özbaşınalığının pislənilməsi (“Zeynal bəy”, “Polis paltosu”, “Nitq” və s. hekayələri), ailə-məişət faciələri (“Sərhəd məsələsi”, “Borclu”, “Məşədi və Kərbəlayi”, “Cümə axşamı”, “Nahaq qan”, “Bir qəpik” və s. hekayələri), qadın hüquqsuzluğu (“Müsəlman arvadının sərgüzəşti”, “Toy”, “Divanə”, “Dərdli Züleyxa”, “Qumarbazın arvadı” və s.), tələbə həyatı (“Cavan”, “Dərs”, “Üç gecə” və s.) şəklində təsnif etmişdir. Ardıcıl şəkildə professor ədibin “Studentlər”, “1917-ci ildə” romanlarını mürəkkəb xarakterli obrazlarla zəngin əsər, “Qızlar bulağı” romanını tarixi-fəlsəfi, “Qan içində” romanını isə tarixi romanın klassik nümunəsi kimi götürərək tədqiqata cəlb etmişdir (4, 272).

Qeyd etdiyimiz kimi, K.Məmmədov klassik nəsr, satirik ədəbiyyat məsələləri ilə yanaşı, Azərbaycan dramaturgiyasının problemlərini də tənqid müstəvisinə gətirmişdir. O, Nəcəf bəy Vəzirov yaradıcılığını geniş araşdırmaqla həm də ümumilikdə Azərbaycan dramaturgiyasının zəngin qaynaqlarını üzə çıxarmışdır. Məlum olduğu kimi, maarifpərvər ədib N.Vəzirovun dramaturji irsi ədəbiyyatımızda ardıcıl şəkildə yazdığı komediyaları ilə seçilir. Bu əsərlərdə dövrün bir çox ictimai-siyasi həqiqətləri, Azərbaycan bəyi, burjuaziyası, fəhləsi, qadını, sadə kənd adamlarının tipikləşmiş obrazları tarixləşməkdədir. N.Vəzirovun komediyalarının geniş elmi tədqiqini verən professor K.Məmmədov komediyaların yazılmasında ədibin dünyagörüşü, ictimai mövqeyi, həyata baxışının tənqidi tərəflərini də diqqət mərkəzində saxlamışdır. H.Zərdabi kimi mütəfəkkirlərlə dostluğu şəraitində N.Vəzirov öz komediyalarının mövzu və qəhrəmanlarını dəqiqliklə seçmiş, ən vacib məsələlərlə yüklənən cəmiyyətin problemlərini səhnəyə gətirmişdir. O, ədibin “Ev tərbiyəsinin bir şəkli”, ailə-məişət dramlarından “Daldan atılan daş topuğa dəyər”, “Sonrakı peşmançılıq fayda verməz”, “Pul düşkünü Hacı Fərəc”, “Yağışdan çıxdıq, yağmura düşüdüük” “Adı var, özü yox”, ədəbiyyatımızın ilk faciəsi “Müsibəti-Fəxrəddin”, N.Vəzirovun sovet dövrü yaradıcılığına aid “Təzə əsrin ibtidası” və s. əsərlərinin geniş təhlilini aparmışdır. Professor K.Məmmədov N.Vəzirovun dramaturji irsi üzərində tədqiqat apararkən bu əsərlərin mövzu, ideya qaynaqlarını, obrazlar qalereyası, konfliktlərin tərəfləri və s. haqqında elmi ümumiləşdirmələr aparmışdır. Dövrün ayrı-ayrı ziyalı, alim, tənqidçilərinin N.Vəzirovun əsərlərinə münasibətində də professor yeri gəldikcə klassik dramaturgiyamızın örnək nümunələrini hər cür təzyiq və gərəksiz hücumlardan qorumuşdur.

XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində istər nəsr, istərsə də poeziya sahəsində əsərlərin ədəbi təşkilində folklor motivləri, obrazlarına xüsusilə istinad edilmişdir. Xalq düşüncəsi, təfəkkürünün tarixi gəlişməsinə bağlı bu zəngin irs məhz bu dövrdə də Azərbaycan yazıçı və şairlərinin ilham qaynağına çevrilmişdir. Folklor materialları, motiv və süjetlərindən istifadənin XX əsr ədəbiyyatımızda yenidən canlanması bir çox səbəblərdən irəli gəlirdi. Folklor motivi, bu və ya digər süjet və obraz müəlliflərə imkan verirdi ki, maarifçi fikir, düşüncələrini, tənqid və ifşalarını daha gizli, üstüörtülü şəkildə apara bilsinlər. Bunun üçün onlar ən sadə məişət hadisələri, obrazlar arasındakı dialoqları nağıl, dastan, lətifə və s. janr müəyyənliyində qururdular. Digər bir tərəfdən XIX, eləcə də XX əsr satirik şeirinin qaynağında məhz xalq nağılları, rəvayətlərdən gələn motivlər dayanırdı ki, bu da təmsil, satirik hekayələrin ideya, mövzu qaynağında başlıca yer tuturdu. Nəhayət, folklor xalqın keçmişi, milli müəyyənliyi, tarixi, adət, ənənələri və s. yaşadan müqəddəs irs olmaqla onun qorunması, gələcək nəsillərə çatdırılması missiyası da dövrün ədiblərini hər zaman düşündürmüşdür. Bu baxımdan XIX əsr, XX əsrin əvvəlləri ədəbiyyatımızda folklor nümunələrinə istinad olunması, bu zəngin, təkrarsız irsdən qaynaqlanma üsulları da professor K.Məmmədovun diqqətindən kənarda qalmamışdır. O, vaxtilə Qasım bəy Zakirin ədəbi irsini tədqiq edərkən satirik şeirləri ilə yanaşı, xalq ədəbiyyatı janrlarında yazdığı nümunələri yüksək qiymətləndirmişdir: “Zakirin poetik yaradıcılığının qida mənbələrindən biri də heç şübhəsiz ki, şifahi xalq yaradıcılığının geniş yayılmış janrlarından olan bayatılar olmuşdur. Orada zəhmətkeş xalqın əzab-əziyyəti, ağır əməklə əlaqədar olan dünyagörüşü öz qüvvətli əksini tapmışdır. Ümumiyyətlə, “bayatılar xalq şüurunun dərinliyini, xalq hissinin zənginliyini ən aydın və ən səmimi bir şəkildə ifadə edən

sadə bir janrdır” (3, 33). Yaxud klassik nəsrədən Ə.Haqverdiyev yaradıcılığında folklor irsimizə müraciət olunmasına istinad edərək yazırdı: “Haqverdiyev də xalq yaradıcılığına məhəbbətlə bağlanan söz ustalarındandır. O, əlinə qələm aldığı gündən son nəfəsinə qədər şifahi xalq ədəbiyyatına bağlanmış, özünün bir sıra əsərlərinin mövzu və məzmununu nağıl, dastan və lətifələrdən almış, onu öz yaradıcılıq xüsusiyyətlərinə görə yaradıcı surətdə işləyib orijinal, mükəmməl bədii əsərlər yaratmışdır” (1, 105). Belə ki, ədib Ə.Haqverdiyevin “Pəri cadu”, “Xortdanın cəhənnəm məktubları” kimi irihəcmli əsərləri, “Seyidlər ocağı”, “Mütrüb dəftəri”, “Dəccal”, “Şəbih”, “Qiraət”, “Acından təbib”, “Qaban”, “Sarı toyuq” və s. kiçik həcmli hekayələrində xalq nağıl, dastan və lətifələrindən qaynaqlandığını diqqət mərkəzində saxlamışdır.

Beləliklə, tənqidçi, publisist, ədəbiyyat tarixçisi professor K.Məmmədovun elmi-bədii yaradıcılığı bütünlüklə Azərbaycan ədəbiyyatının böyük bir tarixi dövrünün öyrənilməsinə həsr edilmiş və bu tədqiqatlar klassik irs problemlərinin araşdırılmasında ilkin, zəngin qaynaqlar sırasında əvəzolunmaz bir mənbədir.

ƏDƏBİYYAT

1. Məmmədov K. Ə.Haqverdiyev. Bakı: Uşaqgəncnəşr, 1955, 105 s.
2. Məmmədov K. XX əsr Azərbaycan gülüşü. Bakı: Gənclik, 1989, s. 4
3. Məmmədov K. Qasım bəy Zakir. Bakı: Gənclik 1984, s. 33
4. Məmmədov K. Məşələ dönmüş ömür. Yusif Vəzir Cəmənzəminli. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1987, 272 s.

Gülsümxanım HASİLOVA

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Folklor İnstitutu

gulsumxanim@rambler.ru

KAMRAN DADAŞOĞLU (MƏMMƏDOV) NƏSRİNDƏ XALQ ƏDƏBİYYATINDAN BƏHRƏLƏNMƏ

Xülasə

Məqalədə Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında professor Kamran Məmmədovun bədii irsi folklorizm problemi əsasında təhlil olunmuşdur. O, alim, tədqiqatçı, ədəbiyyatşünas, filoloq, pedaqoq olmaqla yanaşı, həm də müasir Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə bir sıra bədii əsərlərin müəllifi kimi də daxil olmuşdur. K.Məmmədov bir çox əsərlərində müasir ədəbiyyata yazılı şəkildə folklor nümunələri gətirib. Şifahi xalq ədəbiyyatının janrları və nümunələrinə müraciət edən yazıçı bununla əsərlərinin bədii kamilliyini daha da zənginləşdirib. Beləliklə, onun əsərləri oxucular tərəfindən maraqla qarşılanmış, diqqətlə oxunmuşdur. Bu əsərlər barəsində mətbuatda təqdirəlayiq məqalələr çap olunmuşdur. Onun əsərlərində böyük ustalıqla qələmə aldığı qədim məsəllər, məişətimiz və adət-ənənələrimizlə bağlı nümunələr yazıçı təxəyyülünün bənzətməsi deyil, yaşadığı mühitdə rastlaşdığı folklor inciləridir.

Açar sözlər: K.Məmmədov, alim, yazıçı, pedaqoq, folklor, yazılı ədəbiyyat, folklorizm, xalq deyimləri, adət-ənənələr

ОБОГАЩЕНИЕ НАРОДНОЙ ЛИТЕРАТУРОЙ В ПРОЗЕ КАМРАНА ДАДАШ ОГЛЫ (МАМЕДОВА)

Резюме

В статье рассказывается о том, как в Азербайджанском литературоведении, на основе проблем фольклориз-

ма анализируется художественное наследие профессора К.Мамедова. Он не только знаменит как ученый, исследователь, литературовед, филолог, педагог, он также известен своими трудами в истории современной Азербайджанской литературе как автор ряда художественных произведений. Многие произведения К.Мамедова насыщены фольклорными образцами этим самым обогатил и усовершенствовал художественное слово своих произведений. Таким образом, со стороны читателей его произведения получили высокую оценку, они читаемы и любимы народом. Об этих произведениях печатают в газетах. К.Мамедов мастерски использовал образцы устного народного творчества в своих произведениях, и это не творческая фантазия писателя, а эти события прожиты самим мастером слова.

Ключевые слова: К.Мамедов, ученый, писатель, педагог, фольклор, письменная литература, фольклоризм, народные сказание, обычаи и традиции

BENEFITING FROM FOLK LITERATURE IN THE PROSE OF KAMRAN DADASHOGLU (MAMMADOV)

Summary

The literary heritage of professor K.Mammadov in Azerbaijani literary criticism was analyzed based on the problem of folklorism in the article. In addition to being a scientist, researcher, literary critic, philologist, pedagogue, he entered the history of modern Azerbaijani literature as the author of a number of artistic works. K.Mammadov has given written examples of folklore to modern literature. In many of his works. Turning to the genres and examples of oral folk literature, the writer thereby enriched the literary perfection of his

works. Thus, his works were received with interest by readers and read carefully. Admirable articles have been published in the press about these works. The ancient idioms, examples of our everyday life and traditions, which he wrote with great mastery in his works, are not the similes of the writer's imagination, but the pearls of folklore that he encountered in his environment.

Key words: K.Mammadov, a scientist, a writer, a pedagogue, folklore, written literature, folklorism, folk sayings, traditions

Filologiya elmləri doktoru, Əməkdar elm xadimi, Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü, ədəbiyyatşünas, professor Kamran Məmmədov Azərbaycan ədəbiyyatının tanınmış simalarından biridir. Alim Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi problemlərinin tədqiqində, xüsusilə XIX-XX əsrlər ədəbiyyatının öyrənilməsində yorulmadan çalışmışdır. Bu mövzularda “Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev”, “Qasım bəy Zakir”, “Nəcəf bəy Vəzirov”, “Yusif Vəzir Cəmənzmənlı”, “XIX əsr Azərbaycan şeirində satira”, “XX əsr Azərbaycan gülüşü” monoqrafiyalarını, 200-dən artıq elmi məqalə yazmışdır. Kamran Məmmədov həm də üçcildlik “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” fundamental tədqiqatın müəlliflərindən biridir. Görkəmli alim Azərbaycan və Türkiyə Ensiklopediyalarının üzvüdür.

Elə insanlar var ki, onun keçdiyi ömür yolu milyonlar üçün bir nümunədir. İnsan fərd kimi dünyaya gəlir, şəxsiyyət kimi formalaşır. Lakin hər insan dahi şəxsiyyətə çevrilmək, yaşadığı mənəvi ömür yolu ilə xalqın sevimlisi olmaq, öz fərdi bacarığı, savadı, xeyirxahlığı və nəcibliyi ilə çoxlarına nümunə olmaq şərəfinə nail olmur. Tanınmış alim, gözəl pedaqoq, istedadlı nasir, yüksək intellekt sahibi, səmimi və mehriban

xüsusiyyətlərə sahib Kamran Məmmədov sadaladığımız yüksək keyfiyyətlərə malik bir insan idi. O, ziyalı, alim olmaqla bərabər, həm də bütöv şəxsiyyət, xeyirxahlığı ilə fərqlənən bir insan, dogma elini-obasını, bölünməz Azərbaycanını sevən bir fədakar şəxs idi. Kamran Məmmədovun böyük alim və tədqiqatçı olmasının digər əsas əlamətlərindən biri də onun maarifçilik, ziyalılıq istedadına malik olmasıdır, həmçinin yetişdirdiyi alim kadrları Azərbaycan elminə göstərdiyi misilsiz xidmətlərindəndir. Dəyərli alimimizin əziz xatirəsi onun əzizlərinin, yetirmələrinin, ədəbiyyat sahəsində çalışanların və tanıyanların qəlbində həmişə yaşayacaq. Kamran müəllim özündən sonra böyük irs qoyan alimlərdəndir.

Əməkdar elm xadimi, filologiya elmləri doktoru, ədəbiyyatşünas, professor Kamran Məmmədov Azərbaycan ədəbiyyatının tanınmış simalarından biridir. Qeyd edək ki, o, alim, tədqiqatçı, ədəbiyyatşünas, filoloq, pedaqoq olmaqla yanaşı, həm də müasir Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinə bir sıra hekayələrin müəllifi kimi də daxil olmuşdur. O, “Kamran Dadaşoğlu” imzası ilə tanınmışdır. Kamran Məmmədov istər elmi araşdırmalarında, istərsə də müxtəlif mövzularda qələmə aldığı əsərlərdə həmişə xalq ənənələrinin, inam və düşüncələrinin, ən əsası şifahi yaradıcılığın qorunmasına xidmət etmişdir.

Professor Kamran Məmmədov 1949-cu ildə “Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin bədii irsi” mövzusunda namizədlik dissertasiyası, 1964-cü ildə isə “Nəcəf bəy Vəzirov” adlı doktorluq dissertasiyasını müdafiə etmişdir. Belə ki, o, “Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev”, “Qasım bəy Zakir”, “Nəcəfbəy Vəzirov”, “Yusif Vəzir Cəmənzəminli”, “XIX əsr Azərbaycan şeirində satira”, “XX əsr Azərbaycan gülüşü”, həm də üçcildlik “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” adlı fundamental tədqiqatın müəlliflərindən biridir.

Professor Kamran Məmmədov ədəbiyyatımızın fəda-kar araşdırıcısıdır. K.Məmmədov yaradıcılığında xalqımızın milli dəyərlərini qorumaqla bərabər, öz əsərlərində bu dəyərləri, folklor nümunələrini oxucularına çatdırmaqla müasir Azərbaycan ədəbiyyatında dərin izlər qoymuşdur. K.Məmmədovun “Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev”, “Qasım bəy Zakir”, “Nəcəf bəy Vəzirov”, “Yusif Vəzir Cəmənzəminli”, “XIX əsr Azərbaycan şeirində satira”, “XX əsr Azərbaycan gülüşü” və s. kitabları, monoqrafiyaları, elmi əsərləri alim kimi yüksəlişində, “Ömrün izi”, “Dünyamız uşaq gözündə” adlı hekayələr kitabı, iki hissədən ibarət “Yuxusuz illər” xatirə povesti və s. bədii əsərləri yazıçılığında böyük rol oynamışdır. K.Məmmədov filoloq alim olmaqla yanaşı, həm də yazıçı idi.

Alim yorulmadan Azərbaycan ədəbiyyatını araşdırmış, bu mövzuda çoxsaylı yazılar yazmışdı. K.Məmmədovun “Ömrün izi”, “Dünyamız uşaq gözündə”, “Yuxusuz illər” və s. əsərləri milli nəsrimizin zəngin nümunələrindən olmaqla, sosial və siyasi həyatın gerçəkliklərinə bağlıdır. Hekayələrində ədib folklor poetikasına istinad etmişdir. Xalq bədii təfəkkür və düşüncəsi K.Məmmədovun əsərlərinin əsasını təşkil edir. Onun əsərlərində xalq sənətinə istinadı isə müvafiq yazıçı-folklor münasibətlərinin mahiyyətinə bağlıdır.

K.Məmmədov əsərlərində folklor janrlarından istifadə, başlıca olaraq müəllif fikrinin xalq dili-sözü ilə qüvvətləndirilməsi, həm də konkret bədii-poetik obraz düşüncəsindən qaynaqlanır. K.Məmmədov bir çox əsərlərində müasir ədəbiyyata yazılı şəkildə folklor nümunələri gətirib. Şifahi xalq ədəbiyyatının janrları və nümunələrinə müraciət edən yazıçı əsərlərinə canlı dil, romantik əhvali-ruhiyyə, güclü xarakterlər gətirməklə onların bədii kamilliyini daha da zənginləşdirib.

Hekayələrində vətən sevgisi, ayrılıq, kədər, intizar, həsrət motivlərinə bağlı məqamlarında eyni mövzuda xalq

ədəbiyyatı nümunələrinə də geniş yer verilmişdir. K.Məmmədovun əsərləri içərisində “Bağlı qapı”, “Ömrün izi”, “Kəndimizin alması”, “Mən niyə xəstələndim”, “Hekayə barədə hekayət”, “Qarınotaran”, “Cib saati”, “Ata”, “Sarı köynək” və s. hekayələri folklorun ayrı-ayrı janrlarından geniş istifadə olunması baxımından xüsusi yer tutur. Xalq mərasimləri içərisində öz funksionallığı, ritual və adət-ənənələri baxımından seçilən törənlərdən biri də toy mərasimləridir. Müxtəlif bölgələrə görə fərqlənən, xalq məişətində geniş yayılan toy adətlərinə “Cib saati” hekayəsində rast gəlinir. Hadisələrin geniş təfəsilatı ilə verilməsi yazıçıya bu mərasimin ən incə xırdalıqlarına qədər təsvirinə şərait yaratmışdır. “Məclis kükrəyib, coşdu. Çırtıq çalıb oynayanların ahəngdar səs-küyü xanəndənin səsinə qarışmışdı:

Oğlan igid, qız qəşəng,
Hamı deyir ürəkdən,
Ay qız toyun mübarək,
Oğlan toyun mübarək!” (5, 61)

Müasir günümüzdə qədər qorunub saxlanan toy adət-ənənələri bu hekayədə toy mərasimində öz əksini tapmışdır.

K.Məmmədovun hekayələrində bayatıların məzmun-simvolik təhkiyəyə qoşulması əsərlərə əlavə emosional poetik rəngarənglik gətirir. Məlumdur ki, xalq şeirinin ən zəngin janrları sırasına daxil olan bayatılar yaranma tarixi, eləcə də formalaşma xüsusiyyətləri baxımından daha çox səciyyəviliyə malikdir.

K.Məmmədovun “Bağlı qapı” hekayəsinin qəhrəmanı Qədirin yolunu gözləyən Qəmər ananın dilindən söylənilən bayatı onun həsrət və kədərinin bədii ifadəsidir:

Mələ ceyranım, mələ,
Balanı vermə ələ.
Mən mələdim, gəlmədi,
Sən mələ, bəlkə, gələ (5, 7).

Qədirin son məktubda yazdığı sözlər:

Ömür bənzər yol keçənə
Ötən günlər qalar sənə.
Əziz dostun Qədirdən
Bu yadigar qalar sənə! (3, 72)

Burada Nərgiz nənə topçuyada bayatı qoşur:

Duman gəldi dağlara,
Yayıldı yaylaqlara,
Analar qurban olsun
Top atan barmaqlara (3, 140).
İyidin bir atıdır,
Bir də təmiz zatıdır.
Koroğluda qoçaqlıq
Onun ehtiyatıdır(3, 139).

Nərgiz nənənin darıxması, övladına ünvanladığı istəklərinin ardınca hər dəfə məktublara əlavə olunan bu bayatılar onun daxilindəki emosional çağırışın bədii ifadəsidir. Kamran Məmmədovun hekayələrində ayrılıq, kədər motivinə əsaslanan bayatılara rast gəlinir. Keçmişə, tarixə qayıdış və tarixiliyin bədiyyatda cəmləndirilərək nəqlinə hazırlığın bayatı əsasında aparılması daha inandırıcıdır.

Kamran Məmmədov Azərbaycanın xalq mahnılarından da öz əsərlərində məharətlə istifadə edir. Azərbaycan xalq ədəbiyyatının lirik növünə daxil olan xalq mahnıları geniş mövzu dairəsinə malikdir. K.Məmmədovun “Sarı köynək” hekayəsi Azərbaycanın xalq mahnısı “Sarı köynək” mahnısına həsr edilmiş bir əsərdir: Xanəndə oxuduğu “Sarı köynək” mahnısı ilə sarı köynəkli gəlini təzə həyata, təzə məhəbbətə çağırırdı:

Ahular mələr gələr,
Dağları dələr gələr,
Bivəfa yar əlindən
Başıma nələr gələr?!

Mən aşiqəm sarı qız,
Sarı köynək, sarı qız,
Özüm ilə özünü
Zülfün ilə sarı qız (5, 106).

Bu, Azərbaycanın xalq mahnılarından olan “Sarı köynək” mahnısından kiçik bir epizoddur.

Kamran Məmmədov Azərbaycanın xalq mahnısı sırasından olan “Apardı sellər Saranı” xalq mahnısından “Narahat gecələr” xatirə povestində məharətlə istifadə edib. Burada Xan Şu-şinski bu mahnını böyük ilhamla, qüdrətli səsle, xoş avazla oxuyur:

Sel Saraya oldu yağı,
Su bürüdü solu-sağı,
Yasa batdı toy otağı.

Gedin deyin Xançoban
Gəlməsin bu il Muğana,
Muğan batıb nahaq qana” (3, 156).

Xalq mahnılarının ümumi təsnifatında tarixi mətnlərdən ayrılan bu nümunələr yazılı ədəbiyyatda yazıçının düşüncə və qayəsinin örtülü, simvolik ifadəsi kimi diqqəti cəlb edir. Xalq mahnılarının müəlliflərinin kim olduğu bəlli deyil. Yəni də bu halda xalq mahnılarının musiqisinin orijinal olması naməlum bəstəçinin varlığını reallığa çevirir. Azərbaycan xalq ədəbiyyatının ən çox yayılan janrı olan xalq mahnılarının bir başqa özəlliyi də məzmunca qürbət, həsrət, ayrılıq, vətən sevgisi, eşq və məhəbbət mövzularını əhatə etməsidir.

Azərbaycan folklorunun janrları sırasında kiçikyaşlı uşaqların məşguliyyəti, müəyyən vərdislərinin formalaşdırılması, əql, hafizələrinin inkişaf etdirilməsi istiqamətində xalq məişətində yaranan uşaq oyunları K.Məmmədov bədii irsində etnoqrafik məlumatlara uyğun təsvirini tapır. K.Məmmədov

“Dünyamız uşaq gözündə” hekayəsində uşaqlarının böyüməsi, onların körpəliklərindən ayrılmasını kiçik bir ştrixlə övladlarının uşaqkən oynadığı oyunlardan ayrılması ilə nəzərə çarpdırır.

K.Məmmədov “Dünyamız uşaq gözündə” hekayəsində təbii ki, burada müəllif əlavə poetik axtarışlarına ehtiyac olmadan zaman dəyişmələrini folklor janrı, konkret şəkildə övladlarının –Nicatın, Leylanın oyunları üzərində aparmışdır: “Leyla “İki uşaq və ayı” nağılını anasından, bibilərindən, qardaşından, atasından eşitmişdir. Kefi gələndə özü də nağılı şirin dillə söyləyir, axırda da soruşurdu və nəticə çıxarırdı:

Uşaq niyə qaçıb ağaca çıxdı. Qorxaq idi? Bəs o biri uşaq niyə qaça bilmədi? Gonbul idi? Ayı uşağın qulağına nə dedi? Dedi ki, çox yeyib gonbul olma! Ayı uşağa dedi ki, sən Leyla kimi yaxşı uşaqsan. Ona görə sənin qulağını dişləmirəm. Mən də heç ayıdan qorxmuram. Ayı insanların dostudur” (2, 176). Bunlar ədibin müşahidələrinin nəticəsi idi.

K.Məmmədov yaradıcılığında uşaq folklorizmləri bir tərəfdən bədii mətndə etnoqrafizmin yaradılmasına, digər tərəfdən xarakterlərin canlı bədii təcəssümünə xidmət edir.

Məlumdur ki, tapmacalar şifahi ədəbiyyatın – uşaq folklorunun nümunəsi kimi təsnif olunur. Bu baxımdan tapmacalar bütövlükdə yazılı ədəbiyyatımızda olduğu kimi, K.Məmmədovun uşaq hekayəsində də müşahidə olunur. Nicatın valideynlərinə söylədiyi tapmacalar qısa da olsa, öz-özlüyündə ayrıca maraq doğururdu: “İndi siz mənə deyin görüm o nədir ki, buynuzu var qoç deyil, qanadlıdır, quş deyil?

Heç kəsin cavabı düz olmadıqda özü bərkdən söylədi:

Kəpənək. İkinci tapmacanı deyirəm: O nədir ki, ətini qoyar, sümüyünü yeyər?

Bilmədiniz. Bu da olsun diş qurdu” (2, 235).

Nəzərdən keçirilən folklor nümunələrinin heç biri uydurma, yaxud müəllifin fərqiinə varmadan eşitdiyi şifahi ədəbiyyat örnəkləri deyildir. K.Məmmədov keçmiş xatirələrinə sadıq qalaraq, öz əsərlərində böyük məharətlə folklor nümunələrindən istifadə etmişdir.

Nasir uşaq folklorundan istifadə etməklə Azərbaycan milli xarakterini təkcə yaşlı nəslin nümunəsində deyil, böyüyən, dünyanı aramsızcasına seyr-müşahidə edən uşaqlarının nümunəsində də təcəssüm etdirir.

Yazılı ədəbiyyatın şifahi sənətdən qaynaqlandığı mühim mənbələrdən biri də folklor dilimizdən istifadədir. Bu günümüzdə qədər gəlib çatan müxtəlif deyimlər – alqış, dua, qarğış, atalar sözləri, məsəllər və s. klassik dövrdən başlayaraq müasir ədəbiyyatımızın da başlıca dil elementinə çevrilmişdir. Xalq məişəti, həyatının dolğun, real təsvirində bu məişətə bağlı yaradıcı sənətkar, uyğun dil faktına – folklor dilinə istinad edir. Bu baxımdan K.Məmmədov əsərlərinin dilində eyni mövqedən çıxış etmişdir. K.Məmmədov “Ömrün izi”, “Bağlı qapı”, “Hədiyyə”, “Kəndimizin alması”, “Meşə çaqqalsız olmaz” və “Qarınotaran” hekayələrində şifahi ədəbiyyata bağlı alqış, qarğış, andlar, deyimlər, atalar sözləri, məsələlərə geniş yer vermişdir.

Atalar sözləri və məsəllərdən istifadə xalqın keçmişinin bu günə gətirilməsi və milli dəyərlərimizin qorunması deməkdir. Əsərlərində işlədilmiş xalq deyimləri, atalar sözləri və məsəllər sübut edir ki, K.Məmmədov xalqımızın milli dəyərlərini müasir dövrümüzdə müvəffəqiyyətlə gətirməyi bacarmışdır. Atalar sözü və məsəllərin janr spesifikasiyasına bağlı əsərlərdə bir çox nəsihətamiz fikirlər, tərbiyəvi sözlər bu xalq ədəbiyyatı nümunələri əsasında ümumiləşdirilir. Əsərlərdə qoyulan çoxistiqamətli əxlaq və tərbiyə məsələlərinin öz konseptiv nəticəsini eyni material üzərində möhkəmləndirməsi

daha məqsədəuyğundur. Belə ki, “atalar sözü və məsəllər tərbiyənin həm folklor konsepsiyası baxımından, həm də folklor materiallarına tərbiyəvi əhəmiyyəti baxımından (yəni aksioloji nöqteyi-nəzərdən) misilsiz materiallardır. Təlim-tərbiyənin elə bir məsələsi, elə bir insani keyfiyyət yoxdur ki, o barədə onlarca atalar sözü və ya məsəl olmasın” (6, 28).

Kamran Məmmədovun “Bağlı qapı”, “Omrün izi”, “Kəndimizin alması”, “Qarınotaran”, “Hədiyyə”, “Meşə çaqqalsız olmaz” hekayələrində obraz seçkinliyi, xarakterlərin zəifliyi və s. üzərində qurulan bu deyimlər həm də zəngin surətlər qalereyasını tamamlayır. Bu və ya digər obrazın ayrı-ayrı surətlərlə, xüsusilə yazıçı düşüncəsində müsbət planda işlədilmiş obrazlarla müqayisəsi nasir tərəfindən yenə də uyğun atalar sözləri üzərində aparılır.

“Keçmə namərd körpüsündən qoy aparsın sel səni,

Yatma tülkü kölgəsində qoy yesin aslan səni” (17).

“Ot kökü üstə bitər” (5, 35), “Ayağını yorğanına görə uzat” (5, 52), “Karı könlündəki” (5, 58), “Sonrakı peşmançılıq fayda verməz” (5, 58), “Yoldaş yoldaşa tən gərək” (5, 77), “Meşə çaqqalsız olmaz” (5, 90), “Nə tökərsən aşına, o çıxar qaşığına” (5, 93), “Qüsursuz gözəl olmaz” (3, 211) və s. kimi atalar sözləri vasitəsilə yazıçı tənbel, nankor, lovğa, bədniyyət və s. mənəvi keyfiyyətlərdə verilən obrazların portretini tamamlayır.

K.Məmmədov xalq deyimləri vasitəsi ilə surətlərin təbiətini, xarakterini dolğun şəkildə canlandırır: “Xalqımız necə də-gözəl deyib: “Fərhad ölmüşsə də, külüngünün səsi gəlir” (5, 36), “Bu zurnanın səsi, hələ çox gür çıxacaq”(5, 71), “Qırx arvadın ağı, ya bir qara toyuğun ağı, fərqi yoxdu” (5, 75), “İsti aşın üstünə soyuq su səpdi” (5, 80), “Üçdə alacağın yox, beşdə verəcəyin” (5, 90), “Üstümüzü unlu görüb adımızı dəyirmançı çağırmayın” (3, 140), “Məyər söz deyiləsi, dərd da-

nışılası adamsınız?” (5, 90), “Kefimizə soğan doğradı” (5, 92), “Balam əziz, tərbiyəsi ondan da əziz!” (5, 94), “Oturduğun budağı kəsirsən” (5, 110), “Səndən qan iyi gəlir, evimizi yıxmaq qəsdindəsən?” (5, 110), “Deyirlər, ağac bar gətirdikcə, başını aşağı dikər...” (5, 113), “Uşaqsız ev susuz dəyirməna oxşayır” (2, 251), “Lalın dilini anası bilər” (2, 11), “Uman yerdən küsərlər” (3, 282) və s. deyimləri müəllif oxucu üçün nitq dililə təqdim etmişdir. Buradan aydın görünür ki, Kamran Məmmədov deyim, atalar sözləri və məsəllərdən böyük ustalıqla öz əsərlərində yaratdığı obrazların dilində verməklə məharətlə istifadə etmişdir. Xalq ədəbiyyatının əski və mifoloji ağırlıqlı qəlib ifadələrindən biri də alqış, dua və qarğışlardır. Xalq deyimləri, ifadələrinin böyük bir qismi də alqış və qarğışlara bağlıdır ki, bədii əsərlərdə obrazların mənşəyi, inam, düşüncəsi, mentaliteti bu və ya digər vasitələrlə yanaşı, eyni dil elementləri üzərində də müəyyənləşir. Folklorumuzdan da bəllidir ki, “arxaik düşüncənin formalaşdırdığı inam və etiqadların sistemli məhsullarından olmaqla andlar, dualar, alqışlar, qarğışlar insanların əski təsəvvür, baxış, görüşlərini, həmçinin deyim və sözə inam münasibətlərini semiotikləşdirir” (1, 3).

Alim səciyyəvi xüsusiyyətləri, uyğun formulları ilə fərqləndirilən alqış, dua və qarğışlarla xalq dil etiketi kimi əsərdə obrazları fərqləndirməklə, onların bu etikətlə düşüncə, etiqad və emosionallıqlarını canlandırır. K.Məmmədovun hekayələrinin əhatə olunduğu mühit müsəlman Şərqi, onun məişəti dünyagörüşü, yaşayış, həyat tərzidir. Şərq təfəkküründə islami düşüncəyə bağlı etiqadsa eyni mifoloji obrazlılığında öz əksini tapır. “Ömrün izi”, “Bağlı qapı”, “Kəndimizin alması”, “Hədiyyə” hekayələrində obrazların alqışla bağlı nitq etiketlərində “Əhsən, atanın çörəyi sənə halal olsun!” (5, 18), “Sağ ol, əlin var olsun” (5, 41), “Atan Səfərin, vətənə, elə, ai-

ləyə bağlı ruhu sizin evdən əskik olmasın, oğul” (5, 61), “Allah heç kəsi böyüksüz eləməsin. Başımızdan əskik eləməsin” (5, 66), “Bizim üçün də əziz olan üzüyü, sağlıqla saxlasın” (5, 67), “Üzün ağ olsun” (5, 71), “Oğul, Allah heç kəsin qapısını bağlı qoymasın” (3, 128) və s. Qeyd olunan alqışlar xalq dilində çox işləklik qazanmış deyimlər olmaqla, yazılı ədəbiyyata müəllifin heç bir əlavə rəng, estetik-bədii əlavəsi olmadan gətirilmişdir.

“And, dua, alqış, qarğış bilavasitə danışiq etiket tipi olmaqla əslində arxaik mifoloji görüşlərlə bağlı olub sözün magik gücünə inamı, ona əski bağlılıq hissini əks etdirən mifoloji-magik strukturlu mətn tipidir. Sözlə onun (andın, həmçinin duanın, alqışın, qarğışın) bildirdiyi obyekt arasında köklü fərq qoymadan, bu baxımdan sözlə cismi bir sırada görünən arxaik düşüncəni əks etdirir” (1, 3).

Alqışlardan fərqli olaraq, qarğışlar daha orijinal məzmun, formullara bağlıdır. Danışıq dilində çox işləklik qazanmış bu ifadələrə Kamran Məmmədovun “Ömrün izi”, “Bağlı qapı”, “Kəndimizin alması”, “Hədiyyə”, “Cib saati” əsərlərində xalq dil elementi kimi daha çox rast gəlinir: “Cəhənnəmə başa düşsün, gora başa düşsün. Pis olar boşadaram” (5, 8), “Canınız yansın” (5, 8), “Qızlar qələt eliyir” (5, 24), “Lənət şeytana, nə olursa qoy olsun” (5, 40), “Abrın olsun, həyan olsun” (5, 44), “Bizi avara eləmə, qanacağın olsun, kişisən!” (5, 45), “Dərd elə, zəhrimar elə” (5, 45), “Uşağın bağı çatladı, insafın olsun” (5, 50), “Sizi görüm papağınız boş qalsın!” (5, 77), “Heç sağ-salamat gedib çıxmayasınız” (5, 93), “Ölün ha, əcəb eliyirəm” (5, 94) və s. nümunələrdə qeyd olunan “gora başa düşsün”, “zəhrimar elə”, “öləsən elə”, “canınız yansın” kimi simvolik mənalandırmalar bilavasitə qarğışların mətndaxili funksional formaları – dil etiketindən, konkret bədii işarələnmə ilə dəyişən şəkli əlamətinin nəticəsidir.

Onun öz əsərlərində böyük ustalıqla qələmə aldığı xalq deyimləri, qədim məsəllər, atalar sözləri, məişətimiz və adət-ənənələrimizlə bağlı nümunələr yazıçı tənəyyülünün bənzətməsi deyil, övladlarının, əzizlərinin və özünün yaşadığı mühitdə rastlaşdığı folklor inciləridir.

Beləliklə, onun yazıları oxucular tərəfindən maraqla qarşılanmış, diqqətlə oxunmuşdur. Bu yazılar barəsində mətbuatda təqdirədirici məqalələr çap olunmuşdur. Zəngin yaradıcılığı olan – povest, hekayə, məqalə və monoqrafiyalar yazan K.Məmmədov, xalqımıza məxsus adət-ənənələrin qorunub gələcək nəsillərə çatdırılmasında da böyük rol oynamışdır. Qeyd etdiyimiz kimi, Kamran Məmmədov öz yozum təəssüratlarından çıxış etməyib, xalq inamının bütün proseslərə qoşulan görüntüsünü ən xırda detalları ilə tarixdən, zamandan qoparıb, yenə də xalqın özünə qaytarıb.

ƏDƏBİYYAT

1. Abdulla B. Alqışlar. Qarğışlar. Bakı: Ozan. 2010, 220 s.
2. Dadaşoğlu K. Dünyamız uşaq gözündə. Bakı: Gənclik, 1984, 255 s.
3. Dadaşoğlu K. Yuxusuz İllər. Bakı: Gənclik, 1980 (2019), 287 s.
4. Həşimov Ə.Ş., Sadıqov F.B. Azərbaycan xalq pedaqogikası. Bakı: Patronat, 1993, 28 s.
5. Məmmədov K. Ömrün izi (hekayələr). Bakı: Elm və təhsil, 2022, 133 s.

Mahir CAVADOV
AMEA Folklor İnstitutu
mahcavadli@gmail.com

KAMRAN MƏMMƏDOVUN TƏDQİQATLARINDA QASIM BƏY ZAKİR YARADICILIĞININ TARİXİ ASPEKTLƏRİ

Xülasə

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının görkəmli nümayəndələrindən olan filologiya elmləri doktoru, professor Kamran Dadaş oğlu Məmmədov əsasən XIX əsrin sonu-XX əsrin əvvəllərində ədəbi proseslərin dərin tədqiqatçısı, eyni zamanda bir çox görkəmli şair və yazıçılar haqqında elmi əsərlərin müəllifidir. O həm də maraqlı bədii yaradıcılığı ilə də oxucuların rəğbətini qazanmışdır.

Professor K.Məmmədov ömrünün çox hissəsini elmi-pedaqoji fəaliyyətə həsr etmişdir. Məhz onun elmi rəhbərliyi ilə 70-dən çox mütəxəssis elmlər namizədi, 12 nəfər isə elmlər doktoru elmi dərəcəsi almışdır ki, hazırda onlar seçdikləri yolu davam etdirərək ədəbiyyatşünaslıq sahəsində daha böyük uğurlara imza atırlar. Professor K.Məmmədovun elm sahəsində uzunmüddətli səmərəli fəaliyyəti, həyat və yaradıcılığı ədəbiyyat tariximizin maraqlı səhifələrindəndir.

Açar sözlər: ədəbiyyat, elm, janr, şair, əsər

ИСТОРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ТВОРЧЕСТВА КАСИМ БЕКА ЗАКИРА В ИССЛЕДОВАНИИ КАМРАНА МАМЕДОВА

Резюме

Профессор Камран Дадаш оглы Мамедов, доктор филологических наук, один из видных представителей

азербайджанского литературоведения, является глубоким исследователем литературных процессов конца XIX- начала XX века, и в то же время, он автор научных трудов о многих выдающихся поэтах и писателях. Он также занимался художественным творчеством и своим художественным творчеством завоевал симпатии читателей.

Профессор К.Мамедов большую часть своей жизни посвятил научной и педагогической деятельности. Именно под его руководством более 70 кандидатов наук, 12 специалистов получили ученую степень доктора наук, продолжают избранный путь и добиваются больших успехов в области литературоведения. Многолетняя плодотворная деятельность профессора К.Мамедова в области науки, его жизнь и творчество входят в число интересных страниц нашей литературной истории.

Ключевые слова: литература, наука, жанр, поэт, произведение

HISTORICAL ASPECTS OF KASIM BEY ZAKIR'S CREATIVITY IN THE STUDY OF KAMRAN MAMEDOV

Summary

Professor Kamran Dadash oglu Mammadov, a doctor of philological sciences, one of the prominent representatives of Azerbaijani literary studies, is an in-depth researcher of the literary processes of the end of the 19th beginning of the 20th century, and at the same time, he is the author of scientific works on many prominent poets and writers. He was also engaged in artistic creativity and won the sympathy of readers with his artistic creativity.

Professor K.Mammadov devoted most of his life to scientific and pedagogical activities. It is under his guidance that more than 70 candidates of sciences, 12 specialists have received the scientific degree of Doctor of Sciences, and now they are continuing their chosen path and achieving greater success in the field of literary studies. Professor K.Mammadov's long-term effective activity in the field of science, his life and creativity are among the interesting pages of our literary history.

Key words: literature, science, genre, poet, work

Dərin zəkası, yorulmaz və səmərəli fəaliyyəti ilə ədəbiyyatşünaslığımızın inkişafında əvəzsiz xidmətlər göstərmiş alimlərimizdən biri də filologiya elmləri doktoru, professor Kamran Dadaş oğlu Məmmədovdur. Onun Azərbaycan ədəbiyyatının tarixi, görkəmli şair və yazıçıları haqqında yazdığı müxtəlif səpkili əsərlər geniş oxucu auditoriyasının böyük marağına səbəb olmuş, fakt və sübutlarla zəngin tədqiqatları dəyərli elmi mənbələr kimi daim öyrənilmiş və öyrənilməkdədir. Alimin elmi araşdırmaları arasında XIX-XX əsrlərdə yazıb-yaratmış Qasım bəy Zakir, Nəcəf bəy Vəzirov, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Yusif Vəzir Cəmənzəminli və başqaları haqqında fundamental araşdırmaları mühüm yer tutur.

Cəmi 66 illik ömür yolu (1922-1989) repressiyanın ağır məşəqqətlərindən, qan-qadalı müharibə dəhşətlərindən, təlatümlü sovet ideoloji burulğanlarından keçmiş K.Məmmədovun səmərəli elmi və pədaqoji fəaliyyəti milli ədəbiyyatımızın dərinədən tədqiq olunması üçün zəngin mənbə və əvəzsiz bir töhfədir. Elmin və təhsilin inkişafına xidmətlərinə görə o, “Əməkdar elm xadimi”, “Qabaqcıl maarif xadimi” fəxri adları və “Şöhrət” ordeni ilə təltif olunmuşdur. Yola saldıığımız

2022-ci ildə görkəmli alimin 100 illiyi münasibətilə təşkil olunmuş bir sıra tədbirlərdə səslənən fikir və mülahizələrdə, dövrü mətbuatda işıq üzü görən maraqlı məqalələrdə tədqiqatçı alimin yaradıcılığına bir daha diqqət yetirilmiş, respublikamızın ictimai-ədəbi mühitində elmi-pedaqoji fəaliyyəti geniş işıqlandırılmışdır.

1945-ci ildə “Azərbaycan məktəbi” jurnalında Əbdürəhim bəy Haqverdiyevin eyniadlı tarixi faciəsi haqqında “Ağa Məhəmməd şah Qacar” resenziyası ilə elmi arenaya addım atan K.Məmmədov 45 il ərzində yorulmadan arxiv materiallarını araşdırıb, öyrənib, bildiklərini yaradıcılıq süzgəcindən keçirərək, demək olar ki, əksər görkəmli şair və yazıçılarımız haqqında maraqlı və məzmunlu məqalələri, elmi-publistik yazıları, geniş və maraqlı tədqiqat əsərləri, monoqrafiyaları ilə ədəbiyyatımızı zənginləşdirmişdir. Eyni zamanda, alimin müasirləri olan həmkarları, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının davamçıları arasında çox az elm adamı tapılar ki, onun zəngin tədqiqatlarından bəhrələnməsin və yaxud onun yaradıcılığı, maraqlı araşdırmaları haqqında bu və ya digər şəkildə fikir bildirməsin.

Azərbaycanın incisi – qədim Şuşada dünyaya göz açan, uşaqlıqdan Şuşa ədəbi mühitinin təsir dairəsinə düşən K.Məmmədov burada yeddiillik təhsil almışdır. Məhz o dövr Şuşanın milli-mənəvi dəyərləri ilə həyata baxışları formalaşan Azərbaycanın görkəmli şəxsiyyətləri bütövlükdə ədəbiyyat və tariximizə, elm və təhsilimizə əvəzolunmaz xidmətlər göstərmişlər. Bu sırada ədəbiyyatşünas alim Kamran Məmmədovun da öz yeri var.

Maraqlı tədqiqatları ilə diqqəti cəlb edən Kamran Məmmədov “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” kitablarının tərtibi işinə cəlb olunaraq, burada bu gərəkli, məsuliyyətli sahədə

xüsusi fəallıq göstərmiş və böyük səmərə vermişdir. Təsadüfi deyil ki, akademik İsa Həbibbəyli professor Kamran Dadaş-oğlunun ədəbiyyat tarixi qarşısındakı xidmətlərini yüksək qiymətləndirmişdir: “O, ədəbiyyat tarixinə dair əsərlər yazarkən yalnız konkret tarixi bir dövrdəki ədəbi şəxsiyyətlərin bədii əsərlərini dərinlən oxuyub öyrənməklə kifayətlənmir, mütləq arxivlərə, kitabxanalara gedib yeni materiallar arayıb-axtarır, elmi dövriyyəyə daxil edirdi” (4).

Xoş bir təsadüfdür ki, həyata baxışları, gərgin və səmərəli elmi-pedaqoji fəaliyyəti ilə elm yolunda uğurlara imza atan professor Kamran Dadaş oğlu Məmmədovun 100 illik yubileyi məhz 30 illik həsrətdən sonra azad olunmuş Şuşa ili ilə bir zamana düşür. Vətənpərvər alimin əbədiyaşar xatirəsi yenidən Azərbaycan söz-sənət, musiqi beşiyinə çevrilən Şuşamızın xoş və xoşbəxt rifahına qovuşaraq qəlbimizdə əziz tutulur.

Professor Kamran Məmmədovun Azərbaycanın görkəmli şairi Qasım bəy Zakir haqqında tədqiqatları oxucuda böyük maraq doğurmaqla yanaşı, eyni zamanda ədəbiyyat tariximizdə çox əhəmiyyətli yer tutur. Onun Qasım bəy Zakir, o cümlədən digər şair və yazıçılar haqqında fikir və mülahizələrinin kökündə müxtəlif mənbələrdən əldə olunmuş, alimin inandırıcı yanaşmasında təsdiqini tapan reallıqlar dayanır. Qeyd etmək lazımdır ki, tədqiqatçı alim ali təhsil ocaqlarında Q.Zakirin yaradıcılığının tədrisi ilə yanaşı onun şeirlərini toplayaraq oxuculara təqdim etmiş, bir çox qoşma, gəraylı, təmsil, xüsusilə də həsrət mövzulu və satirik şeirlərin yazılma tarixini, yerini və səbəbini göstərir: “Zakir yaradıcılığının, o cümlədən lirikasının mənbəyini içində yaşadığı həyat və tarixi şərait, şahidi olduğu həqiqətlər təşkil edir” (1, 18). Şairin həsrət, zəmanədən şikayət, üzdənirəq din adamlarını, zalımları

tənqid edən müxtəlif səpkili şeirləri öz-özlüyündə o dövrün, mühitin mənzərəsi haqqında təsəvvür yaratmağa imkan verir.

Kamran Məmmədovun “şuşalı ədiblər” seriyasından çap etdirdiyi monoqrafiyalarda – Qasım bəy Zakir, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Nəcəf bəy Vəzirov, Yusif Vəzir Çəmənəminli yaradıcılığının əks etdirdiyi həqiqətlər bütövlükdə Qarabağın dünəni, keçmişidir. Q.Zakirin məşhur “Durnalar” şeiri də onun həyatının bir parçasıdır. Dağlar qoynunda yaşamağa alışmış şair bu şeirini bəzi fırıldaqçı mollaların, eyş-işrətə uymuş bəylərin şikayəti əsasında doğma el-obasından sürgün olunduğu bu şəhərdə yazmışdır. O, vətənə dönmək üçün dəfələrlə müraciət etmiş, nəhayət, M.F.Axundovun, İ.Qutqaşının köməyi ilə haqqında çıxarılan əsassız qərar ləğv olunmuşdur.

Tədqiqatçı o dövrün ədəbi mühitini formalaşdıran amilləri nəzərə cərpdirəməklə bərabər, zamanənin məzlum təbəqəyə qarşı daha çox amansızlıqlar yaşatdığını, habelə mövhumatın baş alıb getdiyi bir cəmiyyətdə fırıldaqçı mollaların camaatı aldatdıqlarını, müxtəlif yollarla mal və mülklərini mənimsədiklərini Zakir yaradıcılığında incələməklə oxucuya çatdırır.

Müəllif Qasım bəy Zakiri “Azərbaycan klassik şeirinin ən yaxşı ənənələrinin davamı və inkişafı baxımından” (3, 15) müsbət dəyərləndirir və tədqiqat işlərində bu hikməti isbatlayır: “Zakir heca vəznində yazdığı şeirlərilə yeni realist məktəbin ən görkəmli nümayəndələrindən biri oldu. Lakin bununla belə o, “qəzəl-qəsidə” ədəbiyyatına da laqeyd münasibət bəsləməmişdir.

Zakirin ədəbi irsini nəzərdən keçirdikdə görürük ki, o özündən əvvəlki klassik Azərbaycan və şərq şairlərini mü-

kəmməl bilirmiş və həm də yeri gəldikcə onların adlarını böyük məhəbbətlə xatırlamışdır” (2, 37).

Alimin bu qənaəti onu deməyə əsas verir ki, Q.Zakir öz yaradıcılığında bədii ədəbiyyatın bütün janrlarından məharətlə bəhrələnmişdir. Şairin şeirlərinin təhlil edərkən alim yeri düşdükcə, onun bayatı, qoşma, gəraylı kimi şifahi ədəbiyyatı nümunələrindən ustalıqla istifadə edir, Nizami, Füzuli, Hadi kimi klassiklərə, eyni zamanda müasirləri olan söz ustadlarına nəzirələr yazdığını önə çəkir. Tədqiqatçı Zakirin şeirlərindəki ifadə zənginliyinə də toxunur: “Zakirin dilini gözəlləşdirən xüsusiyyətlərdən biri də onun şifahi xalq yaradıcılığına dərin-dən bələd olmasıdır” (3, 18).

“Qasım bəy Zakir” monoqrafiyası professor K.Məmmədovun Ə.Haqverdiyevdən sonra ikinci ən irihəcmli elmi-populyar əsəridir. 1957-ci ildə Azərbaycan EA “Elm” nəşriyyatı” tərəfindən çap olunub. Bu əsərdə şairin lirik və satirik əsərlərinin təhlili ilə yanaşı tarixi faktlara və hadisələrə daha çox üstünlük verilmişdir. Bu monoqrafiyada Zakir yaradıcılığı geniş təhlil olunur.

Alimin yetirmələrindən biri, filologiya elmləri doktoru Asif Rüstəmli müəlliminin yaradıcılığına tarixi aspektdən yüksək qiymət verərək yazır: “Əməkdar elm xadimi, filologiya elmləri doktoru, professor Kamran Dadaş oğlu Məmmədovun ədəbiyyat tariximizin xəzinəsini zənginləşdirən, aktuallığı və müasirliyi ilə gənc tədqiqatçılar üçün istinad mənbəyinə çevrilən monumental monoqrafiyaları haqlı olaraq elmi cəmiyyətə qəlbimizi qürur və iftixar hissi ilə döyündürən “Ədəbiyyatşünaslığımızın Qarabağnamələri” adlandırılır” (4).

Kamran Məmmədovun Qasım bəy Zakir haqqında monoqrafiyasında oxuyuruq: “Qasım bəy Şuşada, mollaxanada oxuduğu illərdə şəhərin başına gələn bəlaları öz gözləri ilə

görmüşdü. 1794-cü ildə Ağa Məhəmməd şahın Şuşaya hücumu hazırlaşması, İbrahim xana ultimatum göndərməsi, ondan oğlunu girov göndərməyi tələb etməsi” (2, 8) ... və xəbərlər tez bir zamanda şəhərə yayılırdı. Müəllif bu hadisələrin fonunda iki yüzilliyin qovuşduğu təzadlı, ziddiyyətli dövrü, hərbi-siyasi hadisələri elə incəliklə şərh edir ki, oxucuda cərəyan edən proseslər, qarşıdurmalar, hərbi və iqtisadi durğunluqlar barədə aydın təsəvvür yaranır. İran, Türkiyə və Rusiya arasında qalan Azərbaycanın ağır durumu, bir-birinə arxa durmaqdan daha çox düşmənçilik edən xanlıqların “məndən ötdü, qardaşıma dəydi” siyasəti, varlı və kasıb, mömin və din xadimləri arasında ciddi qütbləşmələr məmləkəti uçuruma aparırdı.

Şairin Mirzə Fətəli Axundova ünvanladığı satirik şeiri o zamankı Qarabağın yaşayış məskənləri, yer adları haqqında dəqiq məlumatları ilə tarixi nöqteyi-nəzərdən qiymətlidir:

Belə vilayəti dağıstan tarı,
Ziyadə məğşuşdu Ərəs kənarı,

Xurda, Parababı, Qarğabazarı,
Maralyan, Horadiz, Nuzyar, Qoyucaq.

Qeyd edək ki, bu şeirdə 20-dək kənd adı hallandırılmışdır ki, bu da müasir gündə tarixi həqiqətlərin bərpası baxımından maraqlıdır. Professor Kamran Məmmədov Qasım bəy Zakir haqqında monoqrafiyasına maraqlı bir süjet xətti seçərək şairə bağışlanmış, ağa şairin rəiyyətlə birgə ot biçdiyi, torpaq şumladığı Xındırstan kəndinin 1849-cu ilindən başlayır. Haqqı yazan şairin qəsdinə duraraq eyş-ışrət düşkünü olan bəylərin fitvası ilə bir kəndin xarabaya çevrilməsi əslində ölkənin, xalqın durumunun göstəricisi idi.

Dövrün iki böyük şairinin – Molla Pənah Vaqiflə Qasım bəy Zakir yaradıcılığının oxşar və fərqli cəhətləri haqqında geniş mülahizələr Kamran Məmmədovun elmi əsərlərində

diqqəti cəlb edir. Eyni zamanda, Vaqifin ölüm səhnəsinin tam təfəsilatı ilə oxucuya çatdırılması missiyasını da K.Məmmədov bir qələm sahibi və ilk növbədə vətəndaş kimi öz üzərinə götürür. Məhəmməd bəy Cavanşir tərəfindən şair-vəzir Molla Pənah Vaqifin və oğlu Qasım bəyin qətlə yetirilməsi bir tərəfdən həqiqət carçısı, gözəllik aşiqi olan şairin cismani məhvi, digər tərəfdən Azərbaycanın dilbər guşəsi, Qarabağın incisi Şuşanın tənəzzülü idi. Bu qətl həm də ədavət, qisas hissi gözlərini tutmuş bəylərin amansızlığına dəlalət edir. XX əsrdə yazıb-yaratmış şuşalı alim XVIII əsrin sonu və XIX əsrin əvvəllərində Qarabağın, Şuşanın acı taleyini qələmə almaqla mühüm bir tarixi hadisə barədə geniş təsəvvür yaradır:

“Qətlgah Şuşa qalasının Cıdır düzünün qurtaracağındakı Xəzinə qayası (yer adlarının dəqiqliyi heyrət doğurur – M.C.) idi. Bura dəhşətli, sıldırım bir qayadır ki, oradan müqəssirləri xanın hökmü ilə dərə aşağı atırlarmış. Yolda ata qətlgaha aparıldıqlarını duydu. O, təngnəfəs halda oğlundan soruşdu:

– Qasım ağa, bizi hara aparırlar? Oğlu sərzənişli səslə cavab verdi:

– Ağa, bir çoxlarını sən bu yolla göndərmisən, indi də bizi həmin yolla həmin yerə aparırlar. Tarixdən də məlumdur ki, vəzirin yalvarışlarına baxmayaraq, qanıçənlər əvvəl oğlun, sonra isə atanın başını vururlar” (2, 11). Şairin satiralarını təhlil edən K.Məmmədov yazır: “Böyük şair öz tənqidini konkret həyati hadisələr üzərində qurur, gördüklərinə əsaslanırdı. Belə olmasaydı onun satiraları bu qədər həyati, kəskin, canlı olmazdı” (3, 10).

Yeri gəlmişkən, kitabda Gəncənin müdafiəsi zamanı Cavad xanın kim tərəfindən öldürülməsi haqda hələ də mətbuatda və sosial şəbəkələrdə davam edən mübahisələrə tədqiqatçının qələmə aldığı reallıq tutarlı cavabdır. Rus təbliğat maşınının uydurmalarına əsasən, Azərbaycanın igid xanı adı bir “soldat” tərəfindən öldürülmüşdür. Professor Kamran

Məmmədovun tam təfəsilatı ilə yazdığı həqiqət isə başqadır: “Gəncə qalası 1804-cü il yanvarın 3-də dan yeri ağaran zaman hücumla alınmış və orada istilaçı çar qoşunları ilə döyüşdə, əvvəl bayıra çıxan çar qoşun nəfərlərini Cavad xan igidliliklə dəf etmiş, sonra bərabər olmayan döyüşdə xan da, oğlu Hüseynqulu xan da, arvadı da öldürülmüşdür. Cavad xan mayor Lisanoviçin gülləsinin qurbanı olmuşdur. Bu həmin mayor Lisanoviç idi ki, 1806-cı il iyunun 2-də gecə qaranlığında bir dəstə qoşunla xəbərsiz-ətərsiz eyni qəddarlıqla Qarabağ xanı İbrahim Xəlili və onun 17 nəfər ailə üzvünü: arvadını, uşaqlarını və yaxınlarını Xan bağında, çadırdə gülləbaran edib vəhşicəsinə öldürmüşdü. (Mirzə Cavanşir Qarabaği, Qarabağ tarixi, 1959, səh. 43)” (2, 15).

Bütün bunlar tarixdir, faciəmizin tarixi! İbrətamiz olması ilə yanaşı, ölümə gedən anda belə ata-oğul, xan və ailəsi arasında münasibətlərdə azərbaycanlıya məxsus ünsiyyət forması, saf amal uğrunda canı qurban verənədək döyüşkənlik ruhu maraqlı doğurmaya bilmir. Əslində, Qasım bəy Zakirin bütün yaradıcılığı tarixin, dövrün aynasıdır. Professor Kamran Məmmədovun tədqiqatlarında isə Zakir yaradıcılığı tarixi əks etdirən ədəbiyyat, yaxud ədəbiyyatda nəsillərə ötürülən tarix kimi zəngin elmi-bədii mənbədir.

ƏDƏBİYYAT

1. Bakı Mədəniyyət Baş İdarəsi, Xəbərlər bülleteni, Yazıçı Kamran Məmmədovun anadan olmasının 100 illiyidir. 20.12.2022

2. Məmmədov K. Azərbaycanın görkəmli adamları, Qasım bəy Zakir, Bakı: Gənclik, 1984, 232 s.

3. Məmmədov K. Qasım bəy Zakir. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Avrasiya Press, 2005, 400 s.

4. Rüstəmli A. Görkəmli ədəbiyyat tarixçisi. “Azərbaycan” qəzeti, 21.12. 2022

Sevinc ƏLİYEVƏ
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
AMEA Folklor İnstitutu
sevinc.k.aliyeva@gmail.com

**PROFESSOR KAMRAN MƏMMƏDOVA HƏSR
OLUNMUŞ “RUHUM DA ŞUŞADAN NİĞARAN
QALIB” KİTABI HAQQINDA**

Xülasə

Məqalədə professor Kamran Məmmədovun yaradıcılıq yolu təhlil edilir. Eləcə də professor haqqında elmi-publisistik, ədəbi-bədii mənbələrdən nümunələr qeyd olunur. Kamran Məmmədov Azərbaycan ədəbiyyatında həm folklorun, həm də yazılı ədəbiyyatın inkişafında böyük əməyi olan alimdir. Onun üç cildlik “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” monoqrafiyası bunu deməyə əsas verir. Professorun əsərləri həm elmiliyi, həm də müasirliyi ilə seçilir. Elm xadimlərinin, yazıçıların, dostlarının Kamran Məmmədov haqqında xatirələri, arzuları da məqalədə öz bədii həllini tapmışdır. Professora həsr olunan əsərləri oxuyub əmin oluruq ki, professor Kamran Məmmədovun şərəfli fəaliyyəti hər şeydən əvvəl, onun zəhmət və həyat eşqində, folklorə, xalqına bağlılığında olub.

Açar sözlər: Kamran Məmmədov, professor, yazıçı, elm xadimi, bədii ədəbiyyat, monoqrafiya, folklor, ədəbi yaradıcılıq.

О КНИГЕ «РУХУМ ДА ШУШАДАН НИГАРАН ГАЛИБ» («МОЙ ДУХ ТОЖЕ БЕСПОКОИТСЯ О ШУШЕ»), ПОСВЯЩЕННОЙ ПРОФЕССОРУ КАМРАНУ МАМЕДОВУ

Резюме

В статье анализируется творческий путь профессора Камрана Мамедова. Также приводятся примеры из научно-публицистических и литературных источников о профессоре. Камран Мамедов – ученый, внесший большой вклад в развитие как фольклора, так и письменности в азербайджанской литературе. Его трехтомная монография «История азербайджанской литературы» дает основание говорить об этом. Литературные произведения профессора выделяются как своей научностью, так и современностью. Воспоминания и мечты ученых, писателей и друзей о Камране Мамедове нашли в статье свое литературное воплощение. Прочитав литературные произведения, посвященные профессору, мы убеждаемся, что почетная деятельность профессора Камрана Мамедова заключалась, прежде всего, в его трудолюбии и жизнелюбии, в его преданности фольклору и своему народу.

Ключевые слова: Камран Мамедов, профессор, писатель, ученый, художественная литература, монография, фольклор, литературное творчество

ABOUT THE BOOK “RUHUM DA SHUSHADAN NIGARAN GALIB” (“MY SOUL IS WORRIED ABOUT SHUSHA TOO”) WHICH DEDICATED TO PROFESSOR KAMRAN MAMMADOV

Summary

Professor Kamran Mammadov's creative path is analyzed in the article. Examples from scientific-journalistic, lite-

rary sources about the professor are also mentioned. Kamran Mammadov is a scientist who has made a great contribution to the development of both folklore and written literature in Azerbaijani literature. His three volume “History of Azerbaijani Literature” monograph gives reason to say this. The professor's works are distinguished by both their scientificity and modernity. The memories and dreams of scientists, writers and friends about Kamran Mammadov have found their literary solution in the article. After reading the literary works dedicated to the professor, we are convinced that prof. Kamran Mammadov's honorable activity was, above all, in his hard work and love of life, in his devotion to folklore and his people.

Key words: Kamran Mammadov, professor, writer, scientist, fiction, monograph, folklore, literary creativity

İlkini məlum olmayan, yaşı bilinməyən bu ulu dünya bizim məskənimizdir. Bu dünyada yaşamışlar, bu dünyada yaşayırlar, bu dünyada yaşayacaqlar. Bir onu bilir ki, biz var, bizim dünyamız var. Həm dəyərli alim və gözəl insan olmaq, həm də bir işə yaramaq böyük adam olmaq deməkdir. Dünyada ən yaxşı ləzzət və böyük fərah də onun başqasına lazım olduğunu hiss etməsidir. Nəsil-nəsil insanlar isə bu dünyaya gəlir, ömür sürür, bu dünyadan köç edir. Ömür isə yaşanan illərlə deyil, xalqa, bəşəriyyətə verilən mənəvi fayda ilə ölçülür. Ancaq az-az insanlar var ki, Tanrının əta etdiyi bu mənəvi fayda nuruna bürünə bilirlər. Məhz professor Kamran Məmmədov da belə insanlardan olub. Yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatının tədqiqatçısı, professor Kamran Məmmədovun yaradıcılıq yolu, bütöv, təkrarsız bir şəxsiyyət haqqında elmi-publisist materialların daxil edildiyi “Ruhum da Şuşadan nigaran qalıb” kitabı filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Dilarə Mə-

mədovanın “Kamran Məmmədovun ömür yolu” adlı Ön sözü ilə başlayır (4, 3). “Vətəndaş alim, qeyrətli şəxsiyyət” adlı bölmə, “Kamran Məmmədovun görkəmli adamlar haqqında düşüncələri”, “Elmi kitabları”, “Bədii kitabları”, “Avtoqrafları”, “Təbriklər və təltiflər” və son olaraq “Nekroloq” bölmələrinin hər biri aydın edir ki, Kamran Məmmədov da haqqı və düzgünlüyü sevən, ailəsini, doğmalarını sevən, ən əsası sənətinə sevən ədalətli, sadə insan olub. Sadəlik isə təkcə ən gözəl yox, həm də ən nəcib keyfiyyətdir.

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Dilarə Məmmədova professorun ömür yoluna nəzər salarkən xüsusi qeyd edir ki, genişirəkli, həssas olduğu qədər sadə, sadə olduğu qədər sərt, dönməz olan, insanlardan, yaxınlarından, ən əsası aspirantlarından köməyini əsirgəməyən nəcib bir insan olub Kamran Məmmədov (4, 3). Və professor öz fəaliyyətində “əgər bir işi görmək lazımdırsa, onu keyfiyyətlə, məsuliyyətlə, vaxtında görmək lazımdır” kəlamını rəhbər tutub. Çünki o bilir ki, alimin ləyaqəti onun əməksevərliyinin gücü ilə ölçülür.

Kitabın “Vətəndaş alim, qeyrətli şəxsiyyət” bölməsində isə xüsusilə qeyd olunur ki, Kamran Məmmədovun evinin qapısı, pəncərəsi də ona dəyər verən hər kəsin üzünə açıq olub, aspirantları da xüsusilə evinin sevimli qonaqları olub (4, 21). “El üçün çalışanlar həmişə yaşar” kəlamı bu ocağın amalı layiqincə xarakterizə edir, – deyən akademik Məmməd Arif Dadaşzadənin “Nəcəf bəy Vəzirov haqqında monoqrafiya” adlı məqaləsi insanlıq deyilən uca zirvəni öz halal zəhməti ilə əldə edən prof. Kamran Məmmədovun öz isti ocağında da daim əzmkarlıqla çalışmasından bəhs edir (4, 23).

Prof. Nazim Axundovun Kamran Məmmədovun altmış illik yubleyinə həsr etdiyi “Görkəmli alim, sadə insan” məqaləsində xüsusi həssaslıqla vurğulanır ki, ömrünü böyük sev-

giylə alimlik sənətinə həsr edən professorun həyat və fəaliyyəti hər zaman ona ehtiyacı olan insanlara, xüsusən aspirantlara xidmətdə keçib (4, 82). Coşqun ehtirasla parlaq istedadın vəhdətindən yaratdığı səmimi münasibəti aspirantları, gənc elmi işçiləri daim həyata mübarizəyə səsləyib, onlarda elmi işlərlə bərabər, yaşamağa, yaratmağa da böyük ümidlər yaradıb.

Professor haqqında yazılan məqalələr bizə bir daha anladır ki, əsl və həqiqi insan odur ki, ehtiyacı olanlar onun əlindən xeyir görsün, ruhlansın, sevensin. Əbəs yerə deyilməyib ki, başqalarına sevinc gətir, onda görərsən ki, bu sevinc səni də sevindirir. Fil.e.d., dosent Leyla Məmmədova alimin xalqımızın Böyük Vətən müharibəsindəki qəhrəmanlığını, yaradıcı əməyini əks etdirən hekayələrinin nəşri ilə bağlı qeyd edir ki, Kamran Məmmədov bədii yaradıcılıqla da məşğul olmuş, oxuculara “Kamran Dadaşoğlu” imzası ilə tanınmışdır. “Ömrün izi”, “Dünyamız uşaq gözündə” adlı hekayələr kitabı və iki hissədən ibarət “Yuxusuz illər” xatirə povesti onun bədii fəaliyyətinin nümunələridir (3, 5). Tərəqqinin elə bir sahəsi yoxdur ki, orada alim əməyinin bəhrəsi görünməsin, eləcə də dünyanı heyratə gətirən kəşflərin müəllifi olan alimlər belə heç şübhəsiz ki, bir müəllimin şagirdi olub. Unutmamalıyıq ki, hər bir xalqın müqəddəs xəzinəsini çiynlərində şərəflə daşıyan həmin xalqın alimidir. Bu gün hər bir uğurumuza görə müəllimlərimizə borclu olduğumuz kimi, alimlərimizə də borcluyuq. Məhz buna görə də Kamran Məmmədov kimi alimlərin dəyərləndirilməsi, zəhmətinin işıqlandırılması Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının elmə, şəxsiyyətə olan müqəddəs sevgisindən irəli gəlir. Haqqında yazılan Flora Xəlilzadənin “Ömrün izləri” (Azərbaycan qəzeti, 1 sentyabr 2012-ci il), Əmin Əfəndiyevin “Klassik ədəbi irsimizi tədqiq edən nəsillərin estafeti” (Ədəbiyyat qəzeti, 28 dekabr 2012-ci

il, № 48), Ehtiram Səfərovun “Unudulmaz alim” (“525-ci qəzet”, 29 noyabr 2012-ci il) elmi əsərləri də bir həqiqəti bəlli edir ki, alimlərə arxalanmadan, mütaləə etmədən həyatın qaynar ağuşuna atılan insan döyüşə silahsız gedən əsgər kimidir. Akademik Ziya Bünyadovun professoru həsr etdiyi şeir də bunun bariz nümunəsidir:

Şuşanın möhtəşəm qayaları tək,
Səndən uzaq olsun qocalıq gərək.
Tükənməz çeşmədir əlində qələm,
Qaralmaz çıraqdır sinəndə ürək (4).

Şeirdən də açıq-aydın görünür ki, alim mənəviyyətinin güzgüsü olan sadəlik və təvazökarlıq insan mədəniyyətinin həm xarici, həm də daxili ölçüsüdür. Sadəlik və təvazökarlıq isə insanlar arasındakı münasibətlərin ən mürəkkəbi, lakin ən vacib ünsiyyət formalarından biridir. Təvazökarlıq həmişə dünyanın görkəmli şəxsiyyətləri tərəfindən də yüksək qiymətləndirilmişdir. Təbiidir ki, təvazökar insan ətrafdakılara hörmət edir, onlarla davranışında sadə olur, özünü fərqləndirməyə, kimənsə üstün tutmağa çalışmır. Məhz buna görə də A.P.Çexov deyirdi: “İnsan hər cəhətdən gözəl olmalıdır: əməldə, qəlbə, fikirdə” (5). Prof. Məmməd Məmmədov da “Mərdlik və qayğıkeşlik simvolu” başlıqlı məqaləsində vurğulayır ki, bu keyfiyyətlər prof. Kamran Məmmədovun həyat tərzinə, davranışına sirayət edib, onun insanlarla danışığında özünü göstərən (4, 76). Belə ki, prof. Kamran Məmmədov yeri gəldikcə aspirantlarına tələbbürlülüyün, özündən razılığın, dikbaşlığın və lovğalığın insan həyatı üçün nə qədər ağır nəticələr verdiyini nümunələr əsasında izah edib.

Onu da qeyd etmək ki, mənəvi tərbiyənin mühüm tərkib hissəsi olan düzlük, doğruluq, mənəvi paklıq, haqqı, ədaləti gözləmək, xeyirxahlıq və insanpərvərlik kimi əsas ideyalar isə

prof. Kamran Məmmədovun elmi əsərlərinin, aşağıda qeyd etdiyimiz və oxuduğumuz müxtəlif məzmunlu hekayələrinin əsas qayəsini təşkil edir. Onlardan bir neçəsini nümunə üçün göstərək: “Ə.Haqverdiyev” (1955), “Qasım bəy Zakir” (1957), “Nəcəf bəy Vəzirov” (1963), “Yuxusuz illər” (1969), “Azərbaycan yazıçılarının həyatından dəqiqələr” (1971), “XIX əsr Azərbaycan şeirində satira” (1975), “Ömrün izi” (1976), “Yusif Vəzir Cəmənəminli” (1981), “Dünyamız uşaq gözündə” (1983), “XX əsr Azərbaycan gülüşü” (1989), “Ruhum da Şuşadan nigaran qalıb” (2010), “Ömrün izi” (2022), “Bağlı qapı”, “Zaman nə tez keçir”, “Kəndimizin alması”, “Qələbə günü”, “Ata, mən niyə xəstələndim”, “Sonrakı peşmançılıq”, “Üzük qonaqlığı”, “Kişi papağı”, “Qadın papağı”, “Telefon dolması”, “Meşə çaqqalsız olmaz”, “İcazə”, “Sür təsbeh”, “Prinsipiallıq”, “Təzə and”, “Təzə romançı”, “Ərizə”, “Cib saati”, “Qarınotaran”, “Fotoaparatın kəşfi” və s. (3, 5) Bu hekayələrin məzmunu və ideyası, əsas məğzi bunu sübut edir ki, Azərbaycanın böyük şəxsiyyətlərinin əsərlərində də alimə məhəbbət və hörmət hər zaman mühüm yer tutub, bu gün də tutur. Professor Kamran Məmmədov yaradıcılığını tədqiq etdikcə belə bir sitat yadımıza düşür. Azərbaycan poeziyasının sönməz günəşi, sözün həqiqi mənasında dahi sənətkarı Nizami Gəncəvi “Yeddi Gözəl” poemasında yazırdı: “Başqaları üçün faydalı olmaq dünyaya xoş ətir səpmək kimidir”:

Xoş ətirilər saçmaq istəyən adam,
 Gül tək xoşxasiyyət olmalı müdam...
 Bədxasiyyət doğulub hər kim anadan,
 Ölər, o xislətdə gedər binadan,
 Kim gəlsə dünyaya xoşxislət, xoşhal,
 Tərk edər dünyanı yenə o minval (2, 42).

Bu şərəfli alimlik yolunun hər günü, hər ayı, hər ili ilə fəxr etmək olar. Bu yol çətin olsa da, işıqlı yoldur. Bu yol daima yüksələn, elmin zirvələrinə gedən yoldur. Biz də zamanın bu tələbini yüksək vətəndaşlıq hissi ilə duyur və ona qiymət verməyi özümüzə borc bilirik. Professor Kamran Məmmədova həsr olunan əsərləri oxuyub əmin oluruq ki, alimin şərəfli fəaliyyəti hər şeydən əvvəl, onun zəhmət və həyat eşqində, folklorə, xalqına bağlılığında olub.

“Vətəndaş alim, qeyrətli şəxsiyyət” bölümünə daxil olan fil.ü.f.d.Vaqif Yusiflinin “Nurlu şəxsiyyət”, “Şuşa” qəzetinin əməkdaşı olmuş Rəhim Sadıqovun “Axtarış yollarında”, fil.ü.f.d. Sədaqət Məmmədovanın “Şam əgər yanmırsa” əsərlərinin isə bir qayəsi var: prof. Kamran Məmmədovun elmi cəhətdən əsaslandırılmış mülahizələri aspirantlarının elmi biliyinin inkişafı məsələlərinə öz böyük töhfəsini verib (4, 119, 123, 131).

Elm və sənət aləminin seçilmiş şəxsiyyətlərinin professor haqqında söylədiyi dəyərli fikirlər bir xüsusi cəhəti də nəzərimizə çatdırır ki, Kamran Məmmədov elmi fəaliyyətinə başladığı ilk gündən bu günə qədər hər zaman bir alim kimi tədqiqatçılıq obyektivliyi, peşəsinə olan mənəvi məsuliyyət və bu məsuliyyətdən irəli gələn yüksək mədəniyyəti ilə fərqlənib. Bu müsbət keyfiyyətləri onu dostlarına, iş yoldaşlarına, məsləkdaşlarına daha da yaxınlaşdırıb. M.A.Dadaşzadə, H.Araslı, B.Nəbiyev, K.Talıbzadə, İ.Həbibbəyli, Ə.Mirəhmədov, Y.Qarayev, Y.Əzimzadə, Q.Xəlilov, K.Əliyev, M.İmanov, M.Adilovun da qeydlərindən belə nəticəyə gəlirik ki, fikirlərində həmişə bir bütövlük, dəqiqlik olan Kamran Məmmədov inandığı bir şeyi müdafiə etmək üçün lazım gələrsə susmayıb, öz rəyini bildirib (4). Çünki o, bir alim olaraq həyatda nə istədiyini bilən, aspirantlarının elmi fəaliyyəti ilə

bağlı müsbət məqsədləri olan və həmin məqsədlərə nail olmaq üçün əlindən gələni edən, zəhmətsevən bir insan olub.

“Ruhum da Şuşadan nigaran qalıb” kitabının “Kamran Məmmədovun görkəmli adamlar haqqında düşüncələri” adlı bölməsinə daxil edilən “Məmməd Arif Dadaşzadə”, “Böyük vətənpərvər, vətəndaş alim Həmid Araslı”, Qayğıkeş müəllim, istedadlı yazıçı, yaradıcı alim Mir Cəlal Paşayev” adlı məqalələr, eləcə də Mirzağa Quluzadə, M.H.Təhmasib, Məmmədcəfər Cəfərov, Əli Sultanlı, Mir Möhsün Nəvvaba həsr olunan xatirə yazılarında da qeyd olunur ki, professor oxucularına həm də insanlıq dərsi verib, vətənə, xalqa xidmət dərsi verib (4). Bir sözlə, ağıla, idraka, zəkaya, yaradıcı fəaliyyətə arxalanan elmi və bədii istiqamətləri professorun fəaliyyətinin əsasını təşkil edib. “Gülər” adlı hekayəsində “kimsəyə işıq verməyən günəş, kimsəyə görünməyən gözəllik kimə və nəyə lazımdır?!” – deyən C.Cabbarlı əlbəttə ki, haqlı idi (1, 301). Prof. Kamran Məmmədov isə zamanımızı zینətləndirən gənclər üçün yalnız bunu arzulayırdı: “Qoy bizim cəmiyyətimiz bütöv, hərtərəfli, inkişaf etmiş gənclərlə zəngin olsun!”

ƏDƏBİYYAT

1. Cabbarlı C. Əsərləri, 4 cildə, I cild. Bakı: Şərq-Qərb, 328 s.
2. Gəncəvi N. Yeddi gözəl. Bakı: Lider, 2004, 336 s.
3. Məmmədov K. Ömrün izi. Bakı: Elm və təhsil, 2022, 136 s.
4. Məmmədov K. Ruhum da Şuşadan nigaran qalıb. Bakı: Elm, 2010, 292 s.
5. <https://modern.az/az/news/15453/gozel-insan-olub-azad-olaq>

Səməngül QAFAROVA

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

Bakı Slavyan Universiteti

gulhusu01@gmail.com

ORCID ID 0000-0002-3548-8937

UŞAQLARIN HƏYATI KAMRAN DADAŞOĞLUNUN YARADICILIĞINDA

Açar sözlər: elm xadimi, qabaqcıl maarif xadimi, alim, professor, yazıçı, xalqının mərd oğlu

ЖИЗНЬ ДЕТЕЙ В ТВОРЧЕСТВЕ КАМРАНА ДАДАШОГЛУ

Резюме

Родился 21 декабря 1922 года в Шуше. В 1936-38 годах окончил Бакинский педагогический техникум, в 1943-45 годах – учебу в БГУ. В 1944-45 годах Камран Мамедов работал литературным редактором в комитете по вещанию АДР, в 1945-47 годах – заведующим отделом детско-юношеского издания, в 1945-51 годах – аспирантом, научным сотрудником, старшим преподавателем Института иностранных языков НАНА. В 1961-86 годах работал на различных должностях в НАНА заведующим отделом “Азербайджанская литература XX века”. С 1986 года до конца жизни был научным консультантом. Его труд был по достоинству оценен. В 1982 году был удостоен почетных званий “Заслуженный деятель науки”, “Передовой деятель просвещения”, награжден орденами

“Знак Почета”, Отечественной войны 2-й степени и медалями.

Он был членом Азербайджанской и турецкой энциклопедий. Под руководством Дадашоглу защищено 12 кандидатских диссертаций, он является официальным оппонентом до 70 кандидатских и докторских диссертаций. Выдающийся деятель науки Азербайджана скончался 6 апреля 1989 года. К.Мамедов является одним из авторов трехтомного учебника “История азербайджанской литературы” (1957-1960). Он является автором монографических исследований, литературно-критических статей по азербайджанской литературе XIX-XX веков.

К.Мамедов, занимавший одно из своеобразных мест в азербайджанской литературе, обладавший прекрасным, многозначительным словом, не забывал и о детях. Он написал книгу “Наш мир глазами ребенка”, в которой рассказывается об их жизни. Он потратил 8 лет на работу над этой книгой. Главный вопрос здесь в том, как выглядит наш мир для детей? В “Рассказах первого года” представлены такие рассказы, как “Соска”, “Ниджат и Лейли”, “Мехрибан”, “Рауф”, “Ты хорошо нашел”, “Шякяр биби”, в “Рассказах второго года” – “Рахим киши”, “Отважный женщина”, “Два ягненка”, в “Рассказах третьего года” – “Ниджат”, “Заяц”, “Фаэтончу Лейла”, “Дал слово”, “Ну, погоди”, “Папа, купи мне цветы”, “Курица Черного Насреддина”, “Заяц и медведь”, “Рассказы пятого года”, “На берегу моря” и др. очень интересны.

Ключевые слова: деятель науки, передовой деятель просвещения, ученый, профессор, писатель, отважный сын своего народа

THE LIFE OF CHILDREN IN THE WORKS OF KAMRAN DADASHOGLU

Summary

He was born on December 21, 1922 in Shusha. In 1936-38 he graduated from the Baku Pedagogical College, in 1943-45 he studied at BSU. In 1944-45, Kamran Mammadov worked as a literary editor in the ADR Broadcasting Committee, in 1945-47 – head of the Department of children's and youth publications, in 1945-51 – a graduate student, researcher, senior lecturer at the Institute of Foreign Languages of ANAS. In 1961-86, he worked in various positions at ANAS as the head of the department “Azerbaijani Literature of the XX century”. From 1986 until the end of his life he was a scientific consultant. His work was appreciated. In 1982, he was awarded the honorary titles of “Honored Scientist”, “Advanced Worker of Education”, awarded the Order of the Badge of Honor, the Patriotic War of the 2nd degree and medals.

He was a member of the Azerbaijani and Turkish Encyclopedias. Under the leadership of Dadashoglu, 12 candidate dissertations were defended, he is the official opponent of up to 70 candidate and doctoral dissertations. The outstanding scientist of Azerbaijan died on April 6, 1989. K.Mammadov is one of the authors of the three-volume textbook “History of Azerbaijani Literature” (1957-1960). He is the author of monographic studies, literary and critical articles on Azerbaijani literature of the XIX-XX centuries.

K.Mammadov, who occupied one of the peculiar places in Azerbaijani literature, possessed a beautiful, meaningful word, did not forget about children. He wrote the book “Our World through the eyes of a child”, which tells about

their lives. He spent 8 years working on this book. The main question here is what does our world look like for children? In the “Stories of the first year” there are such stories as “Nipple”, “Nijat and Leyli”, “Mehriban”, “Rauf”, “You found it well”, “Shakar bibi”, in the “Stories of the second year” – “Rahim kishi”, “Brave woman”, “Two lambs”, in “Stories of the third year” – “Nijat”, “Hare”, “Phaethonchu Leila”, “I gave the word”, “Well, wait”, “Daddy, buy me flowers”, “Chicken of Black Nasreddin”, “Hare and bear”, “Stories of the fifth year”, “On the seashore” and others are very interesting.

Key words: scientist, advanced educator, scientist, professor, writer, brave son of his people

Professor Kamran Məmmədov 21 dekabr 1922- ci ildə Şuşa şəhərində anadan olmuşdur. 1936-38-ci illərdə Bakı Pedaqoji Texnikumunu, 1938-41-ci illərdə API-nun Dil və Ədəbiyyat fakültəsini oxumuş, amma 1939-41-ci illərdə I Dünya müharibəsində iştirak etdiyi üçün təhsilini yarımçıq qoymuşdur. 1943-cü ildə yaralanmış, hospitalda müalicə almışdır. O, 1943-45-ci illərdə təhsilini BDU-da başa vurmuşdur. Kamran Məmmədov 1944-45-ci illərdə Azərbaycan Dövlət Radio Verilişləri Komitəsində ədəbi redaktor, 1945-47-ci illərdə Uşaq-gəncləşmə şöbə müdiri, 1945-51-ci illərdə AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunda aspirant, elmi işçi işləmişdir. Bu vaxtlarda, həm də Xarici Dillər İnstitutunda baş müəllim kimi fəaliyyət göstərmişdir. 1961-86-cı illərdə müxtəlif vəzifələrdə işlədiyi AMEA-da “XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı” şöbəsinin müdiri vəzifəsində çalışmışdır. 1986-cı ildən ömrünün sonuna kimi elmi məsləhətçi olmuşdur. Onun əməyi layiqincə qiymətləndirilmişdir. 1982-ci ildə “Əməkdar elm xadimi”, “Qabaqcıl maarif xadimi” kimi fəxri adlara, “Şərəf nişanı”, 2-ci

dərəcəli Vətən müharibəsi ordenləri və medalları ilə təltif olunmuşdur. O, Azərbaycan və Türkiyə Ensiklopediyalarının üzvü olmuşdur.

K.Dadaşoğlunun rəhbərliyi altında 12 namizədlik dissertasiyası müdafiə edilmiş, 70-ə qədər namizədlik və doktorluq dissertasiyalarının rəsmi opponenti olmuşdur. Azərbaycanın görkəmli elm xadimi 1989-cu il aprelin 6-da vəfat etmişdir.

K.Məmmədov üçcildlik “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” (1957-1960) adlı dərsliyin müəlliflərindən biridir. O, XIX-XX əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatına dair monoqrafik tədqiqatların, ədəbi-tənqidi məqalələrin müəllifidir. Bununla bərabər 1971-ci ildə Azərnəşrdə çap edilən Ə.Haqverdiyevin iki cildlik “Seçilmiş əsərləri”nin, 1984-cü ildə nəşr olunan Q.Zakirin “Seçilmiş əsərləri”nin tərtibçisidir. Onun “Qasım bəy Zakir”, “Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev”, “Nəcəf bəy Vəzirov”, “XIX əsr Azərbaycan şeirində satıra”, “Yusif Vəzir Çəmənəzəminli”, “XX əsr Azərbaycan gülüşü”, həyat yoldaşı, rəhmətlik D.Məmmədovanın tərtib etdiyi yeni nəşr “Nəcəf bəy Vəzirov”, “Yuxusuz illər”, “Azərbaycan yazıçılarının həyatından dəqiqələr”, “Dünyamız uşaq gözündə”, qızı, fil.e.d Leyla Məmmədovanın tərtib etdiyi və Ön söz yazdığı “Ömrün izi” və s. kitabları işıq üzü görmüşdür. K.Məmmədovun elmi və bədii yaradıcılığı haqqında yeddi internet səhifəsində, iki dəfə də qəzetlərdə yazılmışdır.

Zəngin qədim tarixə, köklü ənənələrə malik Azərbaycan ədəbiyyatının müəyyən dövrünü nurlandıran, yaratdığı əsərləri ilə dəyərli elmi fikir formalaşdıran, oxucu və tədqiqatçının daxili dünyasında yeni ovqat yaradan inciləri ilə sarsılmaz söz xəzinəmizi daha da zənginləşdirən K.Məmmədov yaradıcılığı, gənc nəslə açılmış yeni cığır, yeni istiqamətdir.

Elmi tədqiqat əsərləri ilə ədəbi dünyamızı zənginləşdirmiş K.Dadaşoğlu, bədii yaradıcılığı ilə də söz, fikir dünyamıza özünəxas xüsusiyyətləri ilə fərqli duyğu çəlengi toxumuşdur. Milli dəyərlərimizə, xalqımızın adət-ənənələrinə böyük sevgi ilə yanaşan, elə-obaya bağlı, yeniyetmə və uşaqların gələcəyini düşünən unudulmaz şəxsiyyətlərin həyat yolundan ən önəmli hadisələri, maraqlı faktlarla, yaratdığı obrazların dili ilə oxucuya çatdıran nasir, insan xarakterinin çatışmayan cəhətlərini, düşündürücü suallarını obrazların dili ilə çatdırmağa çalışmışdır. Hekayələrinin qəhrəmanları müxtəlif sahənin adamı olsa da, müsbət və ya mənfi tipi təmsil etsə də, məqsəd birdir. Hədəf insanları doğru yola, düzlüyə, sədaqətə, dostluğa cəlb etməkdir. Yaxşını yaxşı yolda, pisi də yaxşı yolda görmək arzusudur. Həyatda ciddi, məsuliyyətli, dəyanətli, möhkəm addımlarla daim inkişafda olan “Əməkdar elm xadimi”, “Şərəf nişanı ordenli” alim, yalnız yaxşılıq etmiş, xeyirxahlıq göstərmişdir.

Tədqiqat əsərləri gənc alimlərin hər zaman köməyinə çatdığı, müəyyən qədər istiqamət verdiyi və yaradıcılıq yolunun möhkəmlənməsinə təsirsiz qalmadığı kimi, bədii xarakterli əsərləri də uşaq ədəbiyyatının tədrisində əxlaqi-tərbiyəvi cəhətləri ilə hər zaman pedaqoji yolumuza nur tutur. Bu baxımdan “Ömrün izi” kitabındakı hekayələr bir daha fikirlərimizi təsdiqləyir.

“Ömrün izi” adlı hekayədə tərbiyəvi fikirlər gənclərimizə mərdliyi, məğrurluğu, düzgünlüyü öyrədir. Sadə bir insan, kassir Əbdüləli dayının dili ilə xatırlanan aşağıdakı misrələr hələ həyat yoluna yeni qədəm qoymuş neçə gəncə istiqamət və tövsiyədir:

“Keçmə namərd körpüsündən qoy aparsın sel səni,
Yatma tülkü kölgəsində qoy yesin aslan səni” (3, 17).

Bu günün hadisələri ilə üst-üstə düşdüyünə görə, daha önəmli fikirlər toplusundan ibarət olan “Qələbə günü” hekayəsində həm qələbə sevincinin təsviri, həm də valideynə qarşı gizli məhəbbət tellərinin varlığı gözəl ifadələrlə verilmişdir. Təsəvvür edək ki, Qarabağ savaşından dönan bir igidin xəstə atasına tələsməsi üzücü deyil, qürurvericidir. Hekayədə hadisələrin səmimiliyi, reallığı qələmin gücü ilə oxucunu düşündürməyə məcbur edir. “Ala təpədən kəndə gələnə qədər qaça-qaça gəlmişəm. Elə bil ürəyimə dammışdı” – (3, 26) deməsi, xüsusilə səmimi ürək çırpıntılarının təsviridir.

“Kişi papağı” hekayəsi isə insanı yeni bir baxış bucağı çərçivəsində düşündürməyə məcbur edir. Kişi papağının hər kişinin başında olmaması fikrini, kişiyə yaraşan hərəkətlər etmək, papağa kişilik simvolu kimi baxmaq məsələlərini qabartmağa çalışmışdır. Burada arıq atlı, köhnə paltarlı, buxara papaqlı kişinin qoçaqlığı, sərt kişi xarakteri ilə gənclərə dərs keçməsi, hekayənin dəyərli süjet xətti üzərində qurulmasını göstərir. Arıq kişinin “Qurban olasan yoldaşına, yoxsa başın bu ceyranın başı kimi üzüləcəkdin” deməsi, yazıçının gəncliyi tərbiyə etmək mövqeyindən irəli gəlmişdir.

Məhəbbət dolu “Ata” adlı hekayə də dərin məzmunlu, mahiyyət etibarını ilə mənalı, əxlaqi dəyərlər çərçivəsində mükəmməldir. Hekayədə evin tək oğlu olan Azərin fədakarlığından söz açılır. Müəllimin söylədiyi bir hind əfsanəsindən sonra atanın adı bir fəhlə olduğu məlum olur. Burada şirin söylədiyi “mən ildə bir şir doğuram, sən isə tülkü” deməsi, Azər kimi şir ürəkli oğullara bir işarədir.

Belə nümunələrin sayını artırmaq olar, çünki fərqli fikirlərin çərçivəsində dəyərli məsləhətlər çoxdur. Müəllif bu kimi dəyərli nəsihətləri ilə gəncliyin yolunu aydınlaşdırmış, səhv hərəkətlərdən çəkəndirməyə çalışmışdır.

Geniş yaradıcılığa malik, gözəl, mənalı söz sahibi olan K.Məmmədov, kiçik yaşlı uşaqların həyatından bəhs edən “Dünyamız uşaq gözündə” adlı kitabın da müəllifidir. Uşaq dünyasına səyahət etmək, onları duymaq, onların hissləri ilə təmasda olmaq hər bir yazıçıya, nasirə, şairə məxsus olmayan bir cəhətdir. Yalnız səmimi, uşaqları sevən insanlar bu yola səyahət edirlər. Müəllif öz uşaqlarının həyatını böyük sevgi və məhəbbətlə izləyərək kiçik, maraqlı hekayətləri qələmə almışdır. O bu kitabın üzərində 8 il əmək sərf etmişdir. Hekayələr toplusu yeddi hissədən ibarətdir. Kitab maraqlı süjet xəttinə malikdir. Hadisələr canlı həyatın məhsuludur, bütün hissələr maraqlı, saf, təmiz, uşaq qəlbinin büllur etiraflarıdır. Buradakı kiçik, maraqlı hekayələr uşaqların düşüncə tərzindən, münasibətindən, hər hansı yanaşmasından yaranan bədii lövhələrdir. K.Məmmədov qələminin gücü ilə uşaq aləminə, uşaq dünyasına uşaq gözü ilə, uşaq aləmi ilə baxmış və maraqlı hadisələri qələmə almış, oxucuları da bu dünyaya səyahətə məcbur etmişdir.

Kitab – uşaqların həyatından bəhs edən, böyüklərə aid edilən bir sənət incisidir. Hadisələr uydurma təriflərə yox, real həyat hadisələrinə söykənmişdir, gördüyü və müşahidə etdiyi hər şeyə obyektiv, şişirtmədən yanaşılmışdır. Bu kitab öyrənmək üçün yazılmışdır. Burada əsas məsələ dünyamız uşaqlara necə görünür? – fikrinə əsaslanmışdır. “Birinci ilin hekayətləri”ndə “Əmzik”, “Nicat və Leyli”, “Mehriban”, “Rauf”, “Yaxşı tapmısan”, “Şəkər bibi” kimi hekayələr maraqlı, diqqəti cəlb edən reallıqlardan bəhs edir. Hekayələrdən məlum olur ki, bu körpənin gəlişi ata-ana ilə bərabər, qohumlara, qonum-qonşuya da böyük sevinc gətirmişdi. İlk övladın gəlişi ilə bağlı, həm satirik, həm də real hekayələrdən olan “Əmzik” maraqlı sonluqla bitir, çünki alınan üç əmzik istifadəsiz qalır.

“İkinci ilin hekayətləri”ndə “Rəhim kişi”, “Qoçaq qarı”, “İki quzu”, “Xan Şuşinski və Nicat”, “Üçüncü ilin hekayətləri”ndə “Nicatın yuxusu”, “Dovşan”, “Faytonçu Leyla”, “Söz vermişəm”, “Dördüncü ilin hekayətləri”ndə “Nu, poqodi!”, “Ata, mənə gül al”, “Qara Nəsrəddinin toyuğu”, “Dovşan və ayı”, “Metamorfoza” “Beşinci ilin hekayətləri”ndə isə “Dəniz sahilində”, “Nicatım mənim”, “İki ata”, “Leyla da acarmış”, “Dəli yuxu”, “Ekran partlayacaq”, “Hikmətli sual” və s. hekayələri çox maraqlıdır.

Əslində hekayələrin baş qəhrəmanı insana səmimi münasibəti və gülüşləri ilə sevgisini bildirən Nicatdır. Üçüncü hekayətlər bölümündə Nicatın bir az böyüdüynü müşahidə edirik. “Nicatın yuxusu”nda onun yuxudan oyanması, anasını görəndən sonra sakitləşərək yatması, “Dovşan”da narahatçılığını bildirməsi, dovşana və balalarına olan qayğısı, “Söz vermişəm”də sözünün üstündə durması və s. məsələlər müsbət mənada bu ağıllı, diribaş uşaq haqqında fikir formalaşdırır. “Faytonçu Leyla”da yaddaşının gücü, iti hafizəsi diqqət mərkəzindədir.

Dördüncü ilin hekayətlərində “Nu poqodi!” hekayəsindəki maraqlı hadisələr müəyyən mənada Nicatın diqqətini cəlb edir, onun körpə qəlbində humanist, kövrək hisslərin cücərməsinə səbəb olur. Ona ünvanlanan suala belə cavab verir: “Baxıram ki, görüm dovşanı nə vaxt tutacaq. Birdən tutar. Onu gözləyirəm. Tutsa, mən də o saat canavarın başını əzəcəm” (1, 114). Bu cavab da onun gələcəkdə ürəyiyumşaq, ədalətli, haqqın tərəfində olan bir şəxs kimi böyüyəcəyinə tutarlı faktır.

Beşinci ilin hekayətləri bölümündə “Ata, mənə gül al” hekayəsindəki hadisələr çox təsirlidir. Leylaya gül almaq məqsədilə mağazaya girsələrdə, Nicatın təkidi ilə oradan çı-

xırlar. Burada qəbirüstü üçün hazırlanmış, qara lentlə bəzədilmiş əklilin üzərindəki 1922-1979 rəqəmləri Nicatın xoşuna gəlmir. Bacısının əlindən tutaraq qaçması, sanki uşağın gələcək qara xəbərə bir üsyanı idi. “Bilirsən, Ata, 1922-ci ildə anadan olanları bu cür görmək istəmirəm” deməklə fikrini tamamlayır” (1, 206).

“Bu təzə əsər mənim üçün həm romandır, həm hekayə, həm poema, həm esse, həm xatirə, həm məktub...” (1, 3). Boris Katayevin fikirlərini təsdiqləyərək, qeyd etmək istəyirəm ki, K.Dadaşoğlu istər tədqiqatçı alim kimi, istərsə də bədii söz ustası kimi Azərbaycanın söz dünyasında izi, yeri, dəyəri olan bir şəxsdir. Bunlarla bərabər Kamran Məmmədov xeyirxah, humanist, insanpərvər olmuşdur. Bu gün onu könüllərdə yaşıdan bunlardır.

ƏDƏBİYYAT

1. Dadaşoğlu K. Dünyamız uşaq gözündə. Bakı: 1984
2. Xəlilzadə F. Ömrün izləri. “Azərbaycan” qəzeti. 1 sentyabr, 2012-ci il
3. Məmmədov K. Ömrün izi. Bakı: 2022

Şəbnəm MƏMMƏDOVA

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

AMEA Folklor İnstitutu

shebnem.memmedov1981@mail.ru

XIX ƏSR AZƏRBAYCAN SATİRASİ PROFESSOR KAMRAN MƏMMƏDOVUN TƏDQİQATLARINDA

Xülasə

Təqdim olunmuş materialda biz görkəmli Azərbaycan ədəbiyyatşünası, professor Kamran Məmmədovun XIX əsrdə satira problemlərinin inkişafı ilə bağlı fikirlərini təhlil etməyə çalışmışıq. Azərbaycan satirasının tədqiqində müəyyən etdik ki, K.Məmmədov həm folklor, həm epos və həm də yazılı klassik Azərbaycan poeziyasına əsaslanaraq milli satiranın ümumiləşdirilmiş mənzərəsini, onun sırf milli xüsusiyyətlərini təqdim etməyə nail olmuşdur. Bizə elə gəlir ki, Kamran Məmmədovun bu monoqrafiyası özündən sonra Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında satirik janrı təhlil edən əsərlərin yaranmasına öz töhfəsini vermişdir.

Açar sözlər: yorulmaz alim, satirik elementlər, realistik ədəbiyyat, nəzəri-estetik baza, satira yaratmaq üçün şərait

АЗЕРБАЙДЖАНСКАЯ САТИРА XIX ВЕКА В ИССЛЕДОВАНИЯХ ПРОФЕССОРА КАМРАНА МАМЕДОВА

Резюме

В данном материале мы стремимся анализировать взгляды крупного азербайджанского ученого-литературо-

веда профессора Камрана Мамедова относительно разработки проблем сатиры XIX в. Простудирова научной подход в изучении азербайджанской сатиры, нам удалось установить, что К.Мамедов, опираясь как на фольклор и эпос, так и на письменную классическую азербайджанскую поэзию, сумел представить обобщенную картину национальной сатиры, ее сугубо национальные особенности для анализа нашей критики. Нам кажется, что данная монография Камрана Мамедова в будущем способствовала в определенной степени появлению работ, анализирующих сатирический жанр в азербайджанском литературоведении.

Ключевые слова: неустанный ученый, сатирические элементы, реалистическая литература, теоретико-эстетическая база, условия создания сатиры

AZERBAIJANI SATIRE OF THE 19TH CENTURY IN RESEARCH OF PROFESSOR KAMRAN MAMMADOV

Summary

In this material, we seek to analyze the views of a prominent Azerbaijani literary scholar, Professor Kamran Mammadov, regarding the development of the problems of satire in the 19th century. Having studied the scientific approach in the study of Azerbaijani satire, we managed to establish that K.Mammadov, relying both on folklore and epic, and on written classical Azerbaijani poetry, managed to present a generalized picture of national satire, its purely national features for the analysis of our criticism. It seems to us that this monograph by Kamran Mammadov in the future contributed to a

certain extent to the emergence of works analyzing the satirical genre in Azerbaijani literary criticism.

Key words: tireless scientist, satirical elements, realistic literature, theoretical and aesthetic base, conditions for creating satire

Bədii ədəbiyyatın, söz sənətinin yaranması lap qədim dövrlərdən təşəkkül tapıb, zamanla müqayisədə dünya ədəbiyyatı tarixində çoxdan təhlillərə cəlb edilsə də, Azərbaycanda əsasən yeni elm sahəsi olaraq XX əsrin əvvəllərindən tənqidi düşüncə müstəvisinə gətirilmiş və bundan sonrakı zaman kəsiklərində özünün uğurlu inkişaf yoluna qədəm qoymuşdur. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında bu ağır və məsuliyyətli missiyanı Məmməd Arif, Feyzulla Qasımzadə, Həmid Araslı, Mir Cəlal Paşayev, Məhəmmədhüseyn Təhmasib, Kamal Təlibzadə, Həbib Babayev və başqa bu kimi alimlər həmin ənənəni davam etdirmək uğrunda əsaslı rol oynamışlar. Qeyd etdiklərimizin sırasında aparıcı tədqiqatçılardan biri də görkəmli alim, filologiya elmləri doktoru, professor, Əməkdar elm xadimi Kamran Məmmədov olmuşdur. Kamran Məmmədov Azərbaycan ədəbiyyat tarixçiliyinin sınırlarını genişləndirən, onun nəzəri xəzinəsini zənginləşdirən, tarixiliklə müasirliyi yeni istiqamətdə birləşdirməyi bacaran dəyərli monoqrafik əsərləri ilə ədəbiyyatımızın təhlillərini məharətlə çözən alim kimi yaddaşlarda daşlaşmışdır.

Kamran Məmmədov Azərbaycan ədəbiyyatı tarixçiliyinin xeyli sahələrində məsuliyyətlə qələm işlətməmiş, daha çox isə XIX-XX əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatının çeşidli problemlərinin tədqiqində yadda qalan səhifələr yazmışdır. Onun “Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev”, “Qasım bəy Zakir”, “Nəcəf bəy Vəzirov”, “Yusif Vəzir Çəmənəminli”, “XIX əsr Azərbay-

can şeirində satira”, “XX əsr Azərbaycan gülüşü” və s. kimi monoqrafik tədqiqatları, ayrı-ayrı məqalə və materialları yeni tədqiqatların ortaya çıxması üçün zəmin yaratmışdır. Adlarını çəkdiyimiz və çəkmədiyimiz əsərlərinin mahiyyətinə daxil olmaqla bu müəllifin yaradıcılıq kredosunun ana xəttini müəyyənləşdirmək mümkündür. Odur ki, adları çəkilən əsərlərdən bəzilərinin səciyyəvi tərəflərinə nəzər salmaq olar. Məsələn, prof. Kamran Məmmədovun “XIX əsr Azərbaycan şeirində satira” adlı kitabı ilə tanış olduqda görmək olur ki, alim Azərbaycan satirası üçün mücərrəd satirik janrı və ictimai satiranın çeşidli xüsusiyyətlərini bu əsərində üzvi surətdə özündə birləşdirə bilmişdir. Qeyd edək ki, satiranın nəzəriyyəsi ilə məşğul olan tədqiqatçıların heç özləri də Kamran Məmmədova qədər onun haqqında heç də hər hansı müfəssəl fikir söyləyə bilmədiklərini qeyd edir. Adını çəkdiyimiz bu dəyərli kitabın mühüm cəhəti onda yer almış müəllif düşüncəsinin sərbəstliyidir. Bu günə kimi bir çox yazıçı və mütəfəkkir filosoflar satiraya tərifi verilməsində müxtəlif fikirlər irəli sürmüşlər. Bu fikir və mülahizələrin tədqiq edilməsinə baxmayaraq, onların çoxunun bir-birinə uyğun gəlmədiyini də görə bilərik. Eyni zamanda burada o, məsələnin kökünə vurmaq üçün rus müəllifləri Y.Elsberq (10), D.Nikolayev (11), Y.Borev (8, 363-407) və tanınmış türkiyəli satirik yazıçı Əziz Nesinə (6, 45) istinad edərək, satiranın özündə nəyi ehtiva etməsi ilə bağlı hələ də qəti fikir və anlaşımanın olmadığını göstərmişdir (5, 3).

Bundan başqa müəllifin satira ilə bağlı səsləndirdiyi digər məqamlar da maraqlıdır. Elə buradaca bildirək ki, Azərbaycan maarifçi-realizmi ədəbiyyatda və cəmiyyətdə satiranın önə çıxması ilə səciyyələnir. Azərbaycan klassik poeziyasında satirik ünsürlər xeyli hallarda dəyişsə də, satira romantik ədəbiyyat kontekstində adicə element anlayışından o yana getmə-

mişdir. Lakin XIX əsrdə maarifçiliyin təşəkkülü, köhnəliyə, cəhalətə, avamlığa, mövhumata, geriliyə qarşı tənqidi baxışların ön plana çıxması, ədəbiyyatda satirik təsvirin mövqeyini genişləndirmiş və möhkəmləndirmişdir. Ona görə də satiranı ədəbiyyatın mühüm bir istiqamətinə çevirmək üçün XIX əsr Azərbaycan maarifçi realizminin özünün öncül mövqeyə çıxarılması zəruri idi. Qasım bəy Zakir, Mirzə Fətəli Axundzadə, Seyid Əzim Şirvani, Baba bəy Şakir, Mirzə Baxış Nadim və başqalarının yaradıcılığı nümunəsində Azərbaycanda realist-satirik ədəbiyyatın əsasını qoymaq və həmin ənənələri inkişaf etdirərək formalaşdırmağa böyük ehtiyac duyulurdu.

Əslində XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatını heç də maarifçi-realizm dövrü kimi xarakterizə etmək mümkün deyildir. Eyni zamanda bu mərhələnin realist olmayan ədəbiyyatı da maarifçilik ideyaları ilə bu və ya digər şəkildə əlaqədə idi. Çünki bu dövrdə hələ də müəyyən səviyyədə davam etməkdə olan romantik lirika və klassik poeziyadan fərqli olan meyillər də inkişaf edirdi. Bununla yanaşı, XIX əsr romantiklərinin yaradıcılığında ictimai motivlər, zamanədən şikayət, geriliyə tənqidi münasibət və zamanla ayaqlaşma motivləri ilə də rastlaşırdı.

Kamran Məmmədov haqlı olaraq qeyd edir ki, ədəbiyyatımızda realizmin, o cümlədən satiranın ilk nəzəri-estetik əsaslarını M.F.Axundzadə yaratmış, bununla da o, özündən sonra gələn sənətkarlarımızın əlinə mübarizə proqramı vermişdir. Və bu da aydındır ki, ədəbiyyatşünaslıq və fəlsəfə elmində M.F.Axundzadənin ədəbi-tənqidi, etik-estetik görüşləri, sənətə münasibəti, dünyagörüşü haqqında yaxşı yazılmış kitablar, irihəcmli məqalələr və kitablarda ayrıca fəsillər də az deyildir (5, 91-92).

Rus tədqiqatçısı L.Yeršov göstərirdi ki, satira dişləri və caynaqları ilə elə işləməlidir ki, onun xışı lap dərinliklərə getməklə nəticədə orada həyatımızın taxılı cücərməli, həyatı üzdən tumarlamaq lazım deyildir. Satirik əsər elə qurulmalıdır ki, çeşidli və bir-birinə uyğun olmayan forma və məzmun, qəhrəmanın fikri və davranışı, səbəb və nəticə bir-birini tamamlasın... Kontrastlar ifşaedici priyomların köməyi ilə ortaya çıxsın (9, 59).

Odur ki, hesab etmək mümkündür ki, satirik şairlərimizin əksəriyyəti ədəbi fəaliyyətində xalq mənafeyini müdafiə etməyi və xalq ədəbiyyatının çeşidli cəhətlərini özündə birləşdirməyi zəruri hesab edirdi. Onlar satiradan kəsərli vasitə kimi istifadə etməklə vətənin və xalqın başına oyun açanları mahiyyəti ilə ifşa etməyi ön plana çəkirdilər.

Kamran Məmmədovun araşdırmaları göstərir ki, Azərbaycan satirik ədəbiyyatı yetərinə zəngin və görümlü ənənəyə malikdir. Bu ədəbi nümunələri qələmə alan müəlliflərin əsərlərində, xüsusən XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində satirik şeirimizin ünlü nümayəndələrindən biri Mirzə Ələkbər Sabirin, ondan bir neçə onillik öncə Qasım bəy Zakirin, Seyid Əzim Şirvaninin və digərlərinin xidmətlərini qeyd etməyə ehtiyac vardır. Bunu da bilir ki, satirik janr cəmiyyətin xoşagəlməz hallara qarşı mübarizəsində bütün zamanlarda əvəzsiz rola malik olmuşdur. Bu da məlumdur ki, satiranın inkişafı cəmiyyətdə olan əyintilərin, naqisliklərin aradan qaldırılmasına xidmət edir. Eyni zamanda sağlam tənqidi hədəfləyən satira tərbiyəvi səciyyə daşıyır. Tənqiddən nəticə çıxarmağı bacaranlar, heç şübhəsiz ki, özünə yeni rakursdan baxmağı da bacarırlar.

Satiranın Azərbaycan şifahi və yazılı ədəbiyyatında çoxsaylı janrlarına rast gəlmək mümkündür. Bunlar satirik

aforizmlər və idiomlar, satirik atalar sözü və məsəllər, qara-vəlli, lətifə, satirik nağıl, satirik hekayə, satirik poema, satiragit, satirik komediya və s. janrlarını çevrələməkdədir. Lakin satiranın belə çeşidli janrlarının şifahi və ədəbi düşüncənin hansı mərhələsində əmələ gəlməsindən asılı olmayaraq, həmin satirik janrları birləşdirən ümumi bir vacib detalı da qeyd etməliyik ki, bu da onun gülüş yaratmasıdır. Satira gülüşü bütün hallarda yumorist məzmununda satirik janrların canına hopdurmuşdur.

Muxtar Kazımoğlu rus tənqidçisi Y.Borevə söykənərək satirik ədəbiyyatı inkarçı ədəbiyyat adlandırmaqla və “həyat hadisələrinin estetik ideala qətiyyənlə uyğun gəlmədiyini açıb göstərməklə həmin hadisəni kəskin şəkildə tənqid edərək” (7, 83) bunu bədii gülüş növü kimi (4, 9) dəyərləndirir.

Bəzi ədəbiyyatşünaslar Azərbaycan ədəbiyyatında satiranın ideya-bədii mənbələrini və tarixi köklərini yaratmağa çalışarkən klassik şeir ənənələrini, ictimai həyatın inkişafını, həyatda istismarın və cəmiyyətdə naqisliklərin artdığını ön plana çıxarmaqla haqlı olaraq bu janrın əsas mənbələrindən biri kimi şifahi xalq yaradıcılığının müxtəlif janrlarında özünü bariz şəkildə əks etdirən xalq satirasının gücünü daha çox vurğulamışlar.

XIX əsr Azərbaycan satirasının yaranmasını şərtləndirən səbəblər bir tərəfdən ictimai-siyasi, mədəni-mənəvi hadisə və proseslərlə bağlı olmuşdursa, digər tərəfdən satiranın qidalandığı şifahi xalq yaradıcılığı və klassik ədəbiyyatdan qaynaq alaraq inkişaf etmiş, formalaşmışdır. Odur ki, şifahi və klassik ədəbiyyatdakı satiranın hansı şəkildə və necə bir təqəddirdə təzahür etdiyini bilmədən nəzərdən keçirdiyimiz XIX əsr və eləcə də XX əsr ədəbiyyatımızdakı satiranın mövqeyini düzgün və obyektiv qiymətləndirmək mümkün olmazdı (5, 3-4).

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Azərbaycan ədəbiyyatında satiranın kökləri qədim dövrlərə gedib çıxır. İstər zəngin və çoxəsrlik klassik ədəbiyyatımızda, istərsə də folklorumuzda gerçəkliyə tənqidi münasibət, feodal üsul-idarəsinin, hakim dairələrin yaramazlıqlarının ifşası, zamanın ictimai ziddiyyətlərinin tənqid edilməsi ilə bağlı meyillər daim güclü olmuşdur. Bununla belə, qədim və orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatında ictimai həyatın kəskin satirik təsviri müntəzəm və geniş vüsət almamış, satira bir janr kimi ədəbi prosesdə xüsusi mövqe qazana bilməmişdir. Lakin XIX əsrin 30-40-cı illərindən Azərbaycan ədəbiyyatında satira geniş yayılaraq, müstəqil bir cərəyan kimi təşəkkül tapmış və ədəbi prosesdə mühüm rol oynamışdır. Məhz bu inkişaf müəyyən ictimai-siyasi amillərlə bağlı olmuşdur (1, 89). Azərbaycan ədəbiyyatında satiranın formalaşmasını və inkişafını şərtləndirən cəhətlərdən biri bu zamanda mövcud olan feodal cəmiyyəti daxilində ziddiyyətlərin açıq şəkil alması, hakim dini-feodal qüvvələrin əvvəlki vəziyyətə qayıtmağı, təbəqələr ilə kütlələr arasında ictimai münasibətlərin çətinləşməsi də satiranın meydana çıxmasında və inkişafında mühüm rol oynamışdır. Ədəbi-estetik qaynaqlar baxımından isə satirik üslub klassik Azərbaycan və Şərq ədəbiyyatında, eləcə də folklorunda mövcud olan ənənələrlə bağlı olmuş, bu ənənələri yeni tarixi şəraitdə davam və inkişaf etdirmişdir (1, 90).

Tədqiqatçı XIX əsr Azərbaycan satirasını təhlil etdiyi dövrdə məsələ geniş şəkildə təhlil edilməmişdir. Bununla belə sonrakı mərhələrdə şifahi xalq yaradıcılığının qədim janrları hesab edilən atalar sözü və zərbi-məsəllər, epos (“Kitabi-Dədə Qorqud”, “Koroğlu”) və yazılı ədəbiyyat nümunələrində (H.Cavid və C.Məmmədquluzadə) və digərlərində satirik gü-

lüş və ifşanın bir sıra tərəflərinə alimlər nəzər salmışlar (2). Xalq satirasının bu janrı və eləcə də digər janrlarla bağlı ortaya qoyulmuşdur. Bununla belə bu sahəyə diqqətli münasibət sərgilədikdə görmək olur ki, Azərbaycan şifahi ədəbiyyatının digər janrlarında, o cümlədən atalar sözü və məsəllərdə satira kifayət qədər dominant mövqedə ortaya çıxır.

Xalq ədəbiyyatının qədim janrlarından olan atalar sözü və zərbi-məsəllər, İdris İbrahimovun dediyi kimi “əməkçi xalqın bir növ açıq kitabıdır; oraya hər nəsil öz istək və arzularını, ictimai-tarixi həyat mübarizəsindən doğan nəticələri qeyd edib gedir. Lakin yeni yaranan nəsil sələflərinin yaradıcılığına laqeyd qalmayaraq, bu kitabın səhifələrini yenidən işləyir, onları öz zamanəsinin dünyagörüşünə uyğun bir şəkllə salır. Beləliklə, ilk müəllifini itirmiş olan atalar sözü, özünə yeni müəllif tapır və yeni yaradıcılıq nümunəsinə çevrilir” (5, 4).

XIX əsrin birinci yarısında fəaliyyət göstərən satirik şairlərin ədəbi-tənqidi mülahizələri, sənətə münasibətləri haqqında müəyyən fikir söyləyərkən o da yaddan çıxarmamalıdır ki, onlardan heç biri şeir, sənət məsələlərinə həsr olunmuş ayrıca əsər və məqalə yazmamışdır. Lakin onların şeirləri real varlığı əks etdirən güzgü timsalında olduğu kimi, sənətə münasibətdə də fikirləri aydın görünmüşdür. Satira haqqında nəzəri fikir və mülahizələr xalqa xidmət etməyə, onu maarifləndirməyə doğru istiqamətlənir. Odur ki, belə bir qənaətə gələ bilərik ki, XIX əsr Azərbaycan satirik yazıçı və şairləri keçmişə münasibətdə öz arzu və ideallarına uyğun cəmiyyəti necə görmək istədiklərini tərrənnüm etməyə daha çox meyillənmişlər.

Beləliklə, K.Məmmədov “XIX əsr Azərbaycan şeirində satira” monoqrafik araşdırmasında belə bir ümumiləşmiş baxışlara gəlir ki, Q.Zakir, B.Şakir, A.Bakıxanov, M.Ş.Vazeh, S.Ə.Şirvani və başqalarının yaradıcılığında onların X.Şirvani, N.Gəncəvi, C.Rumi, S.Şirazi, Ə.Cami, Ə.Nəvai, Hafız, M.Füzuli və başqa bu kimi Şərqi məşhur sənətkarlarından qidalanıb, onların əsərlərinə məftun olmuşlar... Tarixə bizim gözümlə deyil, XIX əsr satiriklərimizin gözü ilə baxdıqda qarşımızda Cəmşidlər, Firudinlər, Süleymanlar, İskəndərlər, zəhmətkeş əkinçinin dostu ölkədə abadlıq və asayişin banisi hər cür zülmün qəddar düşmənləri kimi səciyyələnilər. Nəticə olaraq isə müəllif belə bir qənaətə gəlir ki, satiriklərimiz keçmişə münasibətdə də, arzu və ideallarında da yüksək məqsəd izləməyə müvəffəq ola bilmişlər.

Kamran Məmmədovun haqqında bəhs etdiyimiz monoqrafiyasında qoyulmuş problemləri ümumiləşdirdikdə görürük ki, müəllif üç bir-biri ilə üzvi surətdə bağlı olan fəsillərdə satiranın mənbələrinə (xalq satirası, klassik şeirdə satira), XIX əsrdə yaşamış Azərbaycan yazıçılarının satiraya münasibəti və bir də XIX əsr Azərbaycan şeirində satira (hakim siniflərə nifrət, çar, şah, bəy, xan, mülkədarların xalqa qarşı zülmü, şəriət məhkəmələrini ifşa edən satira, ruhanilərin əxlaq davranışlarının gülüş obyektinə çevrilməsi, məzhəb və təriqət aldadıcılarının tənqidi, Allahın varlığına ironiya, tüfeylilərin ifşası və s. kimi məqamlar) mahiyyəti etibarlı ilə sirayət etmə yer almışdır. Problemin prof. Kamran Məmmədov tərəfindən bu şəkildə təhlili göstərir ki, zamanın dəyişməsinə baxmayaraq, onun

araşdırma obyektini kimi götürdüyümüz əsəri bu gün də, fikrimizcə, tətbiqi əhəmiyyətini qoruyub saxlamaqdadır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Altı cildə. IV cild. Bakı: Elm, 2011, 860 s.
2. Kazımoğlu M. Epos. Nəsr. Problemlər. Bakı: Elm və təhsil, 2012, 164 s.
3. Kazımoğlu M. Folklorda obrazın ikiləşməsi. Bakı: Elm, 2011, 228 s.
4. Kazımoğlu M. Gülüşün arxaik kökləri. Bakı: Elm, 2005, 186 s.
5. Məmmədov K. XIX əsr Azərbaycan şeirində satira. Bakı: Elm nəşriyyatı, 1975, 274 s.
6. Nesin Ə. Nəsrəddin Xoca haqqında tədqiqat. "Azərbaycan" jurnalı, 1966, № 12
7. Боров Ю.Б. Сатира (Теория литературы). М.: 1964
8. Боров Ю. Комическое. М.: Искусство, 1970
9. Ершов А.Ф. Из истории советской сатиры. Л.: Наука, 1973, 155 с.
10. Эльсберг Я. Вопросы теории сатиры. М.: 1957
11. Николаев Д. Стих оружие сатиры. М.: 1962

XATİRƏLƏR

Əfzələddin ƏSGƏROV

Filologiya elmləri doktoru, professor

AMEA Folklor İnstitutu

efzeleddinesger@gmail.com

CİDDİ ALİM, ƏZİZ MÜƏLLİM

Mənim həyatda qarşılaşıb ünsiyyətdə olduğum ilk ədəbiyyatşünas alim Kamran müəllim olub. 1982-ci ildə AMEA-nın Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun aspiranturasına daxil olmaq üçün sənəd vermişdim. Qaydalara görə iddiaçının yazdığı referata uyğun mütəxəssis rəy verməli idi. Mən XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı ilə məşğul olmaq istəyirdim. Ədəbiyyat İnstitutunda XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsi fəaliyyət göstərirdi. Bu şöbənin müdiri fil.e.d., prof. Kamran Məmmədov idi. Elmi katib (Rauf müəllim) məni XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsinə apardı. İçəri daxil olduq. Mən qeyri-ixtiyari otağın baş tərəfinə baxdım. Orada 18-19 yaşlı qızdan başqa heç kimi görmədim. Rauf müəllim qapıdan içəri girəndə sağ tərəfə dönüb “salam əleyküm, Kamran müəllim” deməyindən anladım ki, qapının sağ tərəfində əyləşən Kamran müəllimdi. Salam alandan sonra o, məni ötəri süzüb Rauf müəllimə baxdı. Rauf müəllim Kamran müəllimə “bu cavan oğlan sizin şöbənin aspirantı olmaq istəyir, xahiş edirəm, referatına baxın, məsləhət bilsəniz, sənədlərini qəbul edərik”, – deyərək müraciət etdi. Kamran müəllim referatı alıb “sabah gəlsin”, – dedi və üzünü Ağarəfi müəllimə tutub söhbətini davam etdirdi. Biz şöbədən çıxdıq...

Növbəti gün mən şöbəyə tək getdim, içəri girib salam verdim. Kamran müəllim yenə də Ağarəfi müəllimlə söhbət edirdi. Məni görüb söhbətinə ara verdi və üzünü mənə tutub “referatı oxudum, pis deyil, müstəqil fikirlər deməyə cəhd eləyirsən”, dedi. Referatı mənə uzatdı. Mən referatı götürdüm, təşəkkür elədim, çıxmaq istəyəndə Kamran müəllim birdən “əski əlifbanı bilirsənmi, əski əlifbanı bilmədən XX əsr üzrə mütəxəssis olmaq olmaz”, – dedi. Mən əski əlifbanı bilmirdim, ancaq əski Azərbaycan əlifbasından fərqli xüsusiyyətləri olsa da, ali məktəbdə fars dili kursu keçmişdik və ərəb əlifbasını bilirdim.

Mən Kamran müəllimə “bilirəm”, – dedim. Yoxlamaq üçün şöbədə qalaq-qalaq cildlənmiş əski əlifba ilə çap olunmuş qəzetlərdən birini mənə tərəf çevirib yer göstərdi və “oxu, görüm burdan”, – dedi. Sonra üzünü Ağarəfi müəllimə çevirib ona nə isə dedi. Anlayırdım ki, o bu hərəkəti höccələyib oxumaq üçün mənə vaxt qazandırmaq üçün etdi. Mən yaradılan şəraitdən istifadə edib Qafqaz sözünü oxuya bildim. Ancaq q hərflərini g şəklində oxudum. Mənim səhvimi düzəltdi”. Eybi yoxdur, bilirsən, bir az məşğul olsan, alışarsan”, – dedi. Mən təşəkkür edib şöbədən çıxdım. Biz Kamran müəllimlə bir də imtahanda qarşılaşdıq. Mənə münasibətindən anladım ki, rəğbətini qazana bilmişəm.

Taleh mənə Kamran müəllimin aspirantı olmaq imkanı vermədi. Məni XX əsr ədəbiyyatı üzrə aspiranturaya götürmədilər və mən də məcburiyyət qarşısında folklorla gəldim...

Mənim aspiranturaya daxil olduğum ildə Kamran müəllimin 60 illik yubileyi oldu. Bu münasibətlə İnstitutun keçirdiyi tədbirdə mən də iştirak edirdim. Yubiley nitqində Kamran müəllimin söylədiyi “ədəbiyyatçı olmaq yangısı məni rahat qoymurdu” ifadəsi bu vaxta qədər qulağımda cingildəyir.

Bəli, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının tarixinə öz adını birdəfəlik həkk etmək üçün məhz yangı lazım idi və bu ciddi adamın bütün uğurlarının arxasında bu “yangı” dayanırdı. Biz XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərinə aid Azərbaycan ədəbiyyatının əhəmiyyətli hissəsini Kamran Məmmədovun monoqrafiyalarından və onun nəşrə hazırladığı ədəbi mətnlərdən öyrənmişik.

Kamran müəllim nəşrə hazırladığı əsərlərin mətninə maksimum dərəcədə sadıq qalmış, onu sovet dövrünün ideoloji yasaqlarına uyğunlaşdırmamışdır. Yadımdadır ki, hörmətli alimin nəşrə hazırladığı Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin əsərlərinin II cildində özünə yer alan “Xortdanın cəhənnəm məktubları” adlanan əsərini oxuyarkən “Veyl quyusu” və “vətən xainləri” haqqında hissədə donub qaldım. Burada vətəni qərblilərə və ruslara satan tarixi şəxsiyyətlərdən bəhs olunurdu. Bu adamlar haqqında tarix dərsliklərində oxuduqlarımızla Əbdürrəhim bəyin yazdıqları bir-birinə zidd idi və sovet dövründə onu çap etdirmək böyük cəsarət istəyirdi. Özümdən aslı olmadan dönüb kitabın nəşirinin adına təkrar nəzər saldım. “Kamran Məmmədov” yazılmışdı. Kamran müəllim belə ciddi adam idi. Qeyd etmək istərdim ki, sözügedən hissə mənim XIX əsr tariximizə münasibətimi kökündən dəyişdi. O dövrdə çap olunan əsərlərin mətnindən dövrün ideoloji yasaqlarına uyğun olmayan hissələrin çıxarılmasının adi hal olduğunu nəzərə alsaq, işə ciddi münasibətinin çəkisini anlamaq olar... Biz səndən çox şey öyrənmişik, Kamran müəllim! İşıqlı xatirən həmişə yaddaşıımızdadır, əziz müəllimimiz.

İslam SADIQ

Filologiya elmləri doktoru, şair

islamsadiq1953@yahoo.com

QIRX YEDDİ İL ÖNCƏ

1976-cı ilin yaz aylarıydı. Üçüncü kursda oxuyurdum. Özü də filologiya fakültəsində yox. Çox şeylərə maraq göstərirdim. Səməd Vurğunun bütün əsərlərini az qala əzbər bilirdim. Onları dönə-dönə oxumuşdum. Aforizmlərini seçib toplamışdım. Onu kitab halında tərtib eləyib Ön söz də yazmışdım. Çox istəyirdim ki, böyük Xalq şairinin 70 illik yubileyində bu kitab işıq üzü görsün. Ancaq hər şey insanın istədiyi kimi olmur. Bu kitab on bir il sonra, yalnız 1987-ci ildə “Azərnəşr”də nəfis tərtibatla və yüksək tirajla çapdan çıxdı.

Həmin vaxt mən ikən köməkçi feilinin sözlərə bitişik yazılma qaydası haqqında təxminən otuz makina səhifəsi həcmində bir yazı yazmışdım. Bununla bağlı araşdırmalarımı genişləndirib gələcəkdə namizədlik dissertasiyası kimi müdafiə etmək fikrindəydim. Dayım İbrahim İbrahimov aspiranturada oxuyurdu. Akademiyanın aspirantlar yataqxanasına gedib-gəlirdi, filoloqlardan tanışları varıydı. Mən bu yazı haqqında ona danışdım. O da maraqlandı və bir gün məni Vaqif Arzumanlı ilə tanış elədi. Vaqif Arzumanlı o zaman aspirantıydı. O da məni Kamran Məmmədovun yanına apardı. Kamran

Məmmədov AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda şöbə müdiri idi. Bizi çox səmimi və mehribanlıqla qarşıladı. Gelişimizin məqsədini soruşdu. Vəqif Arzumanlı məni aspirant kimi təqdim elədi. Mən də üstünü vurmadım. Tələbə olduğumu onun özü də bilmirdi. Bura niyə gəldiyimi açıqladı. Kamran Məmmədov yazını məndən aldı və dedi:

– Bir həftə sonra gələrsən.

Mən hələ üçüncü kursda oxuduğumu onların heç birinə demədim. Bir həftədən sonra Kamran Məmmədovun yanına gəldim. Özü demişdi ki, daha Vəqif Arzumanlıya əziyyət verməyim. Yazım masasının üstündəydi. Yəqin ki, oxumuşdu. Xoşuna gəlib-gəlmədiyini hələ bilmirdim. Qəmli baxışlarla üzümə baxıb dilləndi:

– Bala, yazını diqqətlə oxudum. Yaxşı yazı yazmısan. Məntiqin güclüdür, gətirdiyin misallar da ağılabatandır, söylədiyin fikirlər, ortaya atdığı yeniliklər xoşuma gəldi. Yazdıqların doğrudur. İkən köməkçi feili sözlərə bitişik yazılarkən ahəng qanunu kobud şəkildə pozulur. Bu fikirlə mən də razıyam. Ancaq bu mövzuda səni müdafiə eləməyə qoymayacaqlar.

Mən hələ də tələbə olduğumu demirdim, gözləyirdim ki, görüm bu işin axırı nə olacaq. Marağım məni çox yerlərə aparırdı, indi fikrimdən ağıma gəlməyən suallar keçirdi. Ona görə maraqla soruşdum:

– Kamran müəllim, məni müdafiə eləməyə niyə qoymayacaqlar?

Əlbəttə, mən həmin anda Kamran müəllimin gözlərinin qabağından keçən o qazandan xəbərsiziydim, onda nə qaynadığını, necə qaynadığını bilmirdim. Kamran Məmmədovun üç-dörd kəlməsindən sonra bunlar mənə aydın oldu:

– Bala, gənc olduğuna görə, cəsarətinə əhsən deyirəm. Belə cəsarətli, özünə güvənən gənclərimiz azdır. Ancaq cəsarət həmişə adama uğur qazandırmır. Sən belə şeyləri bilmirsən. Burada qılıncının dalı da, qabağı da kəsən adamlar var. Onların sözünün qabağında söz deyiləndə cin atına minirlər. Onlar indiyə qədər sənə yazdıqlarının əksini söyləyiblər. İndi bir cavan oğlanın onların fikirlərinin əksinə çıxmağıyla barışarlarmı?! Səni kürsüdən yarımçıq düşürərlər. Mən də kömək eləyə bilmərəm, işin yaxşı olmaz. Bunları hələlik gizlət. Bir vaxt özün söz yiyəsi olanda üzə çıxardarsan.

Maraq məni götürmüşdü. Qapağı örtülü qaynayan qazanlar bir-bir gözlərimin qabağından keçdi. O qazanların içində nələrin və necə qaynadığını düşünə-düşünə dedim:

– Kamran müəllim, mən hələ üçüncü kursda oxuyuram. Bu məsələ məni çox düşündürdüynə görə, o yazını yazdım. Sizin fikrinizi bilmək istəyirdim, onu da bildim. Çox sağ olun!

Kamran Məmmədov dərindən nəfəs aldı, elə bil üstündən dağ götürüldü. Üzünə azacıq təbəssüm qondu. Üzünü mənə tərəf tutub dilləndi:

– Ay saqqalı ağarmış, mən də elə bilirəm müdafiəyə hazırlşırsan. Yazını oxuyandan fikirləşirəm ki, sənə necə kömək eləyə bilərəm. Buradakıları sən tanıyırsan. Qozqara kö-

tüyü kimi kök atıblar. Onları fikirlərindən döndərmək çətin işdir. Kor tutduğunu buraxmayan kimi, onlar da öz fikirlərinin üstündə elə oturublar ki, elə bil tərپənməz daşdırlar.

İllər ötdü, namizədlik dissertasiyası müdafiə elədim. Kamran Məmmədovun neçə il öncə dediyi adamlar qozqara kötüyü kimi yolumda bitdilər. Onların boz üzlərini gördüm, ağ yalanlarıyla, böhtanlarıyla, hədə-qorxularıyla üzləşdim. Qatığa necə qara dediklərini eşidəndə quruyub qaldım. Məni kürsüdə vurmaq üçün əməlli-başlı hazırlaşmış, əlbir-dilbir olmuşdular, tədbir tökmüşdülər. Ancaq Kamran Məmmədov demişkən, onda özüm söz yiyəsiydim. Ona görə adlarını çəkmək istəmədiyim qoca qurdların mənə dişləri batmadı.

Həmin yazını isə o vaxtdan üzə çıxartmadım. Onu indi çap eləmək fikrindəyəm.

11 fevral 2023, Novxanı

Həzi HƏSƏNLİ

*Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü, şair-publisist
hezi.hesenli@gmail.com*

XATİRƏLƏRİMİN İŞİĞINDA: UNUDULMAZLIQ QAZANAN İNSAN...

Hər sözdə, söhbətdə şəiriyət aradığım çağlardan onun adı yaddaşımda iz buraxıb. Həmin vaxtdan çox illər ötüb. Qəlbimdə xoş duyğular oyadan, hər sözündə, söhbətində safliq, səmimiyyət tələqin edən nəcib bir insanı necə unutmaq olar?!

Hələ Borçalıda, Faxralı kənd orta məktəbində oxuyurdum. Gürcüstanda nəşr olunan qəzetlərdə (“Qələbə bayrağı”, “Sovet Gürcüstanı”) vaxtaşırı məqalələrim və şeirlərim dərc olunurdu. “Bir igidin toyu qaldı...” adlı məqaləm “Qələbə bayrağı” qəzetində dərc olunduqdan bir müddət sonra kəndçimiz, həkim Tahir Bayramov mənə dedi:

– Qardaşım Bayramın haqqında yazdığın məqaləni professor Kamran Məmmədov oxudu, çox bəyəndi. Sənə təşəkkür etdi...

Öz-özümə düşündüm, yəni doğrudanmı, məqaləm professorun xoşuna gəlib?! Bəlkə, həkim Tahir, rəhmətlik qardaşı Bayramın haqqında yazdığımı görə, məni ruhlandırmaq üçün xoş sözlər deyir?! Axı bu yolda ilk kövrək addımlarımı atırdım. Hər dəfə məqalələrim və şeirlərim qəzet səhifələrində işıq üzü görəndə və buna görə kimdənsə xoş sözlər eşidəndə sevincimin həddi-hüdudu olmurdu. Bu, mənim gələcəkdə jurnalist olmaq arzuma qol-qanad verirdi.

... Həkim Tahir ılıq bir təbəssümlə gülümsündü və söhbətə davam etdi:

– Qadası, qardaşım Bayram vaxtilə Pedaqoji İnstitutda (ADPI) Kamran müəllimlə birlikdə oxuyub. Onlar tələbə yoldaşı olmaqla bərabər, həm də dost idilər. İkinci Dünya müharibəsi başlananda hər ikisinin təhsili yarımçıq qalıb, cəbhəyə gediblər. Kamran müəllim müharibədə ağır yaralandıqdan sonra arxa cəbhəyə qayıdıb. Nə yazıqlar ki, Bayram müharibədən qayıtmadı, “qara kağız”ı gəldi.

Bu günlərdə Bakıda olanda Kamran müəllimlə görüşdüm. Məqalən dərc olunan qəzeti ona verdim. Sənin məqaləni böyük maraqla oxudu. Yazı üslubunu bəyəndi və dəyərləndirdi. Universitetin Jurnalistika fakültəsinə qəbul olmaq arzunu da onun nəzərinə çatdırdım. Bakıya gedəndə mütləq Kamran müəllimlə görüşərsən, səni tanımağı yaxşıdır hər halda...

Tahir həkimin bu sözlərindən sonra həyəcanım da yox oldu, sevindim. Ürəyimdə həm Kamran müəllimə, həm də Tahir həkimə minnətdarlıq duyğusu baş qaldırdı. Bu minnətdarlıq duyğusu Borçalıdan Bakıya ali təhsil almağa gələnədək məni tərk etmədi.

... Orta məktəbi əla qiymətlərlə bitirdim və Bakı Dövlət Universitetinin (Azərbaycan Dövlət Universiteti) Jurnalistika fakültəsinə qəbul olundum. Sevincim aşırı daşırdı. Universitetdən tələbə biletimi aldım. Universitetlə üzbəüzdə yerləşən Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının (AMEA) binasına getdim. AMEA-da Kamran müəllimi şəxsən görüb tanıdıqdan sonra yaddaşımda daha dərin iz buraxdı. Elə ilk görüşdən simasına yaraşan xoş bir təbəssüm qondu. Görüşümüzün sonunadək məni isti ürəklə danışdırdı. İş otağında məni çaya qonaq etdi. Utandığımı görüb dedi:

– A Faxralı balası, utanma, çayını iç. Düzdür, bizim çayımız sizin bulaqların saf suyunun yerini verməz. Bayramla söhbət edəndə o, Faxralının, mən də Şuşanın təbii gözəllikləri, suyu diş göynədən bulaqları haqda çox danışdıq... Dostum Bayram Bayramovun haqqında yazdığın məqaləni oxudum, çox xoşuma gəldi. Bax, həmin məqaləni kəsib saxlamışam. Mühəribənin ağrı-acılarını təsirli epizodlarla təsvir etmişən: “Bayramın cəbhədən yazdığı ümid, təsəlli dolu məktublar Sənəm ananın təşnə ürəyinə sanki bir sərinlik gətirirdi. Amma illər keçəndən sonra anaya son məktub gəldi. Son məktub – qara xəbər yazan məktub, düz ilqarı pozan məktub. O vaxtdan gözləri nəmli, ürəyi sitəmli qaldı Sənəm ana. O həsrət, o ağrı gözlərində yaşa döndü, ürəyində daşa döndü ananın...”

– Məqaləni şeir kimi yazmısan. Bəlkə, bir şeir oxuyasan?! – deyə Kamran müəllim qayğılı nəzərlərlə üzümə baxdı. Görkəmli ədəbiyyatşünas alimin qarşısında şeir oxumaq çətin olsa da, hər sözündə, söhbətində səmimiyyət, saflıq duyduğum üçün özümdə cəsarət tapdım. Utana-utana bu kiçik şeirimi əzbərdən söylədim:

Tablayıb gecələr alova, oda,
Aydın səhərləri səsləyib nənəm.
Cəbhəyə bir oğul göndəribse də,
Köksündə min oğul bəsləyib nənəm.

Sərt illər saçına qar ələyibdir,
Görübdür dumanı, görübdür çəni.
Gözünü yollara hey zilləyibdir,
Gözləyir ünvansız, izsiz itəni.

Gecələr gizlicə oda qalanıb,
Dağları arana gətirib özü.
Ölüm xəbərini deməyib, danıb,
O “qara kağız”ı itirib özü...

Şeirimi dinlədikdən sonra Kamran müəllimin sifətində sevinclə kədər qarışıq bir ifadə gördüm. Kövrəldiyi hiss olunurdu. Bu da səbəbsiz deyildi. Kamran müəllimin şərəfli ömür yolu qanlı-qadalı müharibənin odu-alovu içərisindən keçib gəlib. Öz ömründə “yuxusuz bir ömür” də yaşayıb. Cəbhədə həlak olan əziz dostlarının xatirəsinə ithaf etdiyi kitabını ona görə “Yuxusuz illər” adlandırıb. Həmin kitabını öz avtoqrafı ilə mənə bağışladı. O kitabda Kamran müəllimin tələbə yoldaşı, kəndimizin yetirməsi Bayram Bayramov haqqında da bir neçə epizod var. Həmin epizodlardan biri: “ ... Xoş bir təsadüf Bayramla mənə cəbhədə görüşdü... Qucaqlaşdıq. Sevincdən hər ikimizin gözləri yaşardı.

Ordan-burdan söhbət etdik. Vaxt az olduğu üçün bir-birimizə ünvan verib tez də ayrıldıq. O getdi. Bayramın arxasınca xeyli baxdım. İnstitut həyatı ani olaraq gözlərim önünə gəldi...”

Universitetdə oxuduğum illər ərzində, özünün məsləhəti ilə Kamran müəllimlə bir neçə dəfə görüşməli oldum. Onun məsləhətləri də xeyirxah niyyətlərindən irəli gəlirdi. Hər dəfə mehriban və nəzakətli rəftarı qəlbimi isindirirdi. Dərslərimlə və yeni yazılarımla maraqlanırdı. Növbəti dəfə Kamran müəllimin iş otağında olanda telefonda professor Qulu Xəlilovla danışdı. Qulu müəllimə mənim haqqımda da xoş sözlər söylədi. O xoş sözləri eşitdikcə həm utanırdım, həm də fərəhlənirdim.

İndi o vaxtdan çox illər ötüb, amma unudulmaz Kamran müəllimlə hər görüşüm acılı-şirinli xatirəyə dönüb...

Azərbaycan elminin inkişafında Kamran müəllimin xidmətləri böyükdür. Onun Azərbaycan ədəbiyyatına dair monoqrafik tədqiqatları və bir çox ədəbi-tənqidi məqalələri vardır. Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin ikicildlik “Seçilmiş əsərləri”nin, Qasım bəy Zakirin “Seçilmiş əsərləri”nin tərtibçisi, üçcildlik “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi”nin müəlliflərindəndir. Bunu elmi ictimaiyyət daha yaxşı bilir.

Ötən il AMEA-nın Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunda görkəmli ədəbiyyatşünas alim, Əməkdar elm xadimi, professor Kamran Məmmədovun anadan olmasının 100 illik yubileyinə həsr olunan konfransda bunun bir daha şahidi olduq.

AMEA-nın prezidenti, akademik İsa Həbibbəyli də onun XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının tədqiqində, ədəbiyyatşünaslığın inkişafında xüsusi və önəmli yeri olan vətənpərvər ziyalılardan biri kimi unudulmazlıq qazandığını bildirdi.

Kamran Məmmədov həm də istedadlı yazıçı idi. Neçə-neçə nəsr, xatirə və publisistikaya aid əsərlərin müəllifidir. “Kamran Dadaşoğlu” imzası ilə bir neçə kitabı nəşr olunub. Kitablara maraqla oxunur. Əsərlərinin dili sadə və duyumludur, oxucu ilə müəllif arasında səmimi münasibət yaradır.

Bu günlərdə qızı Leyla xanım Kamran müəllimin bir neçə kitabını mənə bağışladı. Bu kitablar kimi, Kamran müəllimin böyük ziyalı və nəcib insani sifətləri də AMEA-nın Folklor İnstitutunun Folklor və yazılı ədəbiyyat şöbəsinin müdiri olan qızı, filologiya elmləri doktoru Leyla Məmmədova üçün ən qiymətli irsdir.

Kamran müəllimin nüfuz qazanmasının səbəbi təkcə elmi və yaradıcı fəaliyyəti ilə bağlı deyildi. Onun şəxsiyyətinin sirri insani keyfiyyətləri ilə ölçülürdü. O, saflığına, səmimiyyətinə, xeyirxahlığına görə daha yaxşı tanınırdı və sevilirdi. Çevrəsindəki insanlara və özündən sonra gələn nəsillərə yaxşı örnek idi, böyük şəxsiyyət və ziyalı idi. Ömrü boyu yaxşı işlər gördüyünə, yaxşı insan olduğuna görə yada düşür, adı xatirələrdə yaşayır. Onun haqqında yazdıqlarım da mənim xatirə yaddaşımdan bir ərməğandır.

Kamran müəllim Vətənimizin dilbər guşəsi Şuşada doğulub boya-başa çatmışdı. Ona görə də sözündən, söhbətindən cənnət Qarabağ keçirdi. Gözündən-könlündən cənnət “Qarabağımızın paytaxtı” Şuşa boylanırdı, Cıdır düzü hoylanırdı. Ürəyi Qarabağ dərindən, Şuşanın işğalına dözmədi, çox heyif! Bəlkə də, Qarabağ hadisələri, Şuşanın işğalı olmasaydı, Kamran müəllim daha uzun ömür sürərdi... Şuşa işğaldan azad olundu. Kamran müəllim bu günü görməsə də, düşünürəm ki, indi ruhu Şuşanı dolaşır. Allah ona rəhmət eləsin, ruhu şad olsun!..

Mustafa ÇƏMƏNLİ

*Əməkdar mədəniyyət işçisi, nasir, publisist
Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü
mustafa.cemenli@gmail.com*

NƏCİB İNSAN

Mən, ədəbiyyatşünas alim, nasir, professor Kamran Məmmədovla şəxsi tanışlıqdan əvvəl onun Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Yusif Vəzir Çəmənizəminli, Nəcəf bəy Vəzirov haqqında yazdığı bioqrafik monoqrafiyalarını, yazıçılıq istedadından xəbər verən “Yuxusuz illər, narahat gecələr” povestini, söz sənətinin 62 görkəmli nümayəndəsinin həyatının ayrı-ayrı anlarından bəhs edən “Azərbaycan yazıçılarının həyatından dəqiqələr”, ən nəhayət, “Dünyamız uşaq gözündə” adlı hekayələr kitabı ilə tanış olmuşdum. Kamran Məmmədov təkcə görkəmli yazıçılar haqqında yazdığı bioqrafik monoqrafiyalarla vəzifəsini bitmiş hesab etmirdi, o həm də dünyamızı çoxdan tərk etmiş şair və yazıçılarımızın əsərlərini tərtib edir, Ön söz və izahlar yazaraq nəşr etdirirdi. Şəxsən mən Qasım bəy Zakirin, Nəcəf bəy Vəzirovun, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin əsərlərini Kamran müəllimin tərtib edib çap etdirdiyi “Seçilmiş əsərləri”ndən oxumuşam. Kamran müəllimin tərtibində adını çəkdiyim bu klassiklərin nəşr olunmuş əsərləri bu gün də mənim şəxsi kitabxanamda öz mötəbər yerindədir.

Kamran Məmmədovla şəxsi tanışlığım 1984-cü ilə təsadüf edir. O zaman mən “Yazıçı” nəşriyyatında Klassik ədəbiyyat və folklor şöbəsinin müdiri vəzifəsində işləyirdim. Kamran müəllim Qasım bəy Zakirin anadan olmasının 200 ildə münasibəti ilə şairin “Seçilmiş əsərləri”ni tərtib etmişdi:

Q.Zakirin “Seçilmiş əsərləri” nəşriyyatın 1984-cü ildə nəzərdə tutulmuş çap qrafikasında idi. Buna görə də Kamran müəllim vaxtaşırı bizim şöbəyə gəlir, kitabın korrekturasını, yazdığı Ön sözü oxuyurdu ki, yanlışlığa yol verilməsin.

Söhbət əsnasında əsərlərini çox sevdiyim Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev haqqında Kamran müəllimə çoxlu suallar verərdim, o da məmnuniyyətlə cavab verərdi. Bir gün nəşriyyata gələndə 1981-ci ildə “Elm” nəşriyyatında çap etdirdiyi “Yusif Vəzir Cəmənzəminli” kitabının titul səhifəsinə belə bir avtoqraf yazaraq mənə hədiyyə etmişdi: “Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin möhkəm azarkeşi, istedadlı jurnalist Mustafa Cəmənliyə kiçik hədiyyə”.

Aradan illər keçdi. Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin şəxsiyyətinə və yaradıcılığına məhəbbətim azalmadı. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin “Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin 150 illik yubileyinin qeyd edilməsi haqqında” 31 yanvar 2020-ci il tarixli Sərəncamı ilə tanış olarkən görkəmli dramaturq, yazıçı, pedaqoq, diplomat haqqında albom-kitab tərtib etmək fikrinə düşdüm. Təbii ki, bu işdə mənə bələdçilik edən yenə də Kamran Məmmədovun “Ə.Haqverdiyev” monoqrafiyası və görkəmli ədibin onun tərtibçiliyi ilə nəşr olunmuş ikicildlik “Seçilmiş əsərləri” oldu. Mən 2022-ci ildə Əbdürrəhim bəyə həsr etdiyim “Əbədiyyət yolçusu” albom-kitabını Yazıçılar Birliyinin Natəvan klubunda təqdimatını keçirəndə orada iştirak etmək Kamran müəllimə qismət olmasa da, qızı, filologiya elmləri doktoru Leyla xanım iştirak edib ürək sözlərini söylədi.

Kitab tərtib etmək və onu oxuculara çatdırmaq özü də nəcib və məsuliyyətli bir işdir. Bu nəcib iş də adamdan səbir və səriştə tələb edir. Kamran müəllim bu sahədə də səriştəli bir alim idi. Onun sayəsində Qasım bəy Zakirin “Seçilmiş

əsərləri”ni bir daha oxudum. Çar Rusiyasının ölkədə yüz hoqqadan çıxdığını, müsəlmanlardan çox, Avanesə, Sərkisə, Semyona, Xandəmirova, Tarxan Mauravova inandığını, etibar etdiyini görən Qasım bəy Zakir onları şeirlərində kəskin tənqid etmişdir.

Kamran Məmmədovun kitablarını maraqla oxumaq olurdu. Çünki onun həm də yazıçılıq istedadı vardı. 1984-cü ildə onun “Kamran Dadaşoğlu” imzası ilə “Gənclik” nəşriyyatında “Dünyamız uşaq gözündə” adlı kitabı nəşr olunmuşdu. Bu kitab, özünün yazdığı kimi, səkkiz ilin məhsulu idi. Kitabda Kamran müəllim dünyaya göz açan uşağın anadan olduğu gündən ikinci sinfə qədərki dövrünü ardıcıl surətdə izləyərək qələmə almışdı. Tədrisən dil açan, günbəgün, ilbəl böyüyən uşağın hərəkətini izləmək, həyata baxışını müşahidə edib qələmə almaq elə də asan məsələ deyildir. Bu işin öhdəsindən elə Kamran müəllim kimi səbirli insan gələ bilərdi.

Qarabağ hadisələri Şuşada doğulub boya-başa çatmış Kamran müəllimə də rahatlıq vermirdi. Elə bu narahatlıqla da 6 aprel 1989-cu ildə dünyasını dəyişdi.

Mən Kamran müəllimə sağlığında heç nə vəd etməsəm də, “Gənclik” nəşriyyatında baş redaktor vəzifəsində işləyəndə (1992-2006) onun “Dünyamız uşaq gözündə” kitabını xatırladım. Kitabın ilk nəşrindən səkkiz il keçmişdi. Kamran müəllimin əziz xatirəsinə ehtiram olaraq onun uşaqlar üçün yazdığı bu kitabı nəşriyyatın planına saldım. Kitab 1993-cü ildə nəşr olundu. Kitabın signal nüsxəsini onun ömür-gün yoldaşı Dilarə xanıma təqdim edəndə məmnunluq hissi duydum. İstər-istəməz Aleksandr Radişşevin məşhur bir fikrini xatırladım: “Təmiz olan – təkə ürəkdən gələn arzulardır”.

7 fevral 2023-cü il

ƏMİM HAQQINDA DÜŞÜNCƏLƏRİM

Kamran əmim haqqında yazmaq mənim üçün həm böyük məsuliyyətdir, həm də fəxr və şərəf... Həyatım belə gətirib ki, uşaqlıq illərimin böyük hissəsi onun yanında keçib. 1960-cı illərin əvvəllərində (onda Kamran əmim subay idi və iki bacısı, Ruxsanə və Dilruba ilə birlikdə qalırdı) yaşadıkları ev Vidadi küçəsində yerləşirdi. Mənzil iç-içə 2 balaca otaqdan ibarət idi, kommunal şəraiti isə qonşularla ümumi idi. Bina 3 mərtəbəli idi, əmimgilin mənzili 2-ci mərtəbədə yerləşirdi. 3-cü mərtəbə isə bütünlüklə məşhur həkim Kajlayevlərin ailəsinə məxsus idi. Oğlanları Murat Kajlayev Rusiyada ad çıxarmış məşhur bəstəkar idi.

Sonralar əmim A.Şaiq küçəsindəki mənzilə köçəndə həmin evi hörmətli şairimiz Xəlil Rzaya verdilər. A.Şaiq küçəsindəki mənzildə əmimgildən əvvəl Nəbi Xəzri yaşamışdı. Əmim rəhmətə gedəndən sonra həmin mənzili Abdulla Şaiqin ev muzeyinə çevirdilər. Belə ki, Nəbi Xəzridən əvvəl o mənzil məhz Abdulla Şaiqin ailəsinə mənsub olub. Deyim ki, həmin mənzil 3 otaqlı olsa da, orada da kommunal şərait ürəkəçən deyildi. Həmin mənzildə təmir vaxtı, Kamran əmim, böyük otaqda bütün divar boyu kitab rəfi yığdırmışdı. Təsəvvür edin ki, ev qədim tikili idi və otaqların hündürlüyü 5 metrə yaxın idi. Rəfin üst mərtəbələrinə çıxmaq üçün nərdivan olsa da, Kamran əmim ora alpinistlər kimi ayaqla dırmaşardı. Bəstəboy, lakin çox qoçaq idi. Təbii ki, faşistlərə qarşı müharibədə qəhrəmanlıqla vuruşmuş, bir neçə dəfə yaralanmış insan

qoçaq olmalı idi. Bir məsələni qeyd edim ki, Kamran əmim 1941-1945-ci illər müharibəsinin iştirakçısı kimi ona düşən imtiyazlardan bir dəfə də olsun istifadə etmədi. Etmiş olsaydı yəqin ki, ən azından yaşayış şəraiti daha rahat olardı...

Əmim çox qonaqpərvər insan idi. Demək olar ki, hər gün axşamlar evə dostları, iş yoldaşlarından kimsə gələr, ədəbi söhbətlərlə davam edən məclislər qurulardı. Mən onun stolunun yuxarı başında Əziz Mirəhmədovu, Bəkir Nəbiyevi, Qulu Xəlilovu, Rüstəm Əliyevi, Kamal Talıbzadəni, Abbas Zamanovu, Qasım Qasımzadəni görmüşəm. Yaşar Qarayev də aspirant olduğu vaxtlar demək olar ki, evin bir üzvü idi. Hacı Zeybalabdin Tağıyevin qızı Sara xanımın gəlişinə isə evdə xüsusi hazırlıq görülərdi, Sara xanım ayda bir dəfə, konkret gündə gələrdi (təəssüflər ki, həmin tarixi unutmuşam). Onun üçün məxsusi stol açılar, ən dadlı təamlar süfrədən əskik olmazdı. Balaca bibim Dilruba balıq hisləmə zavodunda laboratoriya müdiri işlədiyindən balıqların cürbəcür növü stolun yaraşığı idi.

Kamran əmim məni uşaq vaxtı tez-tez şəhərə, ən çox da dənizkənarı bulvara gəzməyə aparardı. Arada Sumqayıt bulvarına da gedərdik, özü də vertolyot ilə. 60-cı illərdə Bakıdan, indiki Azadlıq meydanının qarşısından Sumqayıta gündə 2 dəfə vertolyot marşrutu var idi. Bu cür səfərlər daha maraqlı olurdu, uçuş təxminən 35-40 dəqiqə çəkərdi və həyəcanlı anlarla, xüsusən hava boşluğuna düşəndə, daha çox yadda qalırdı. Vertolyotun Sumqayıtdakı düşəcəyi yer şəhər stadionu idi və ora da dəniz qırağında yerləşirdi. Sumqayıtda, Bakıdan fərqli olaraq, dəniz qırağında günorta vaxtı adam az olardı. Bu da təbii idi. Sumqayıtda xeyli sayda zavod və fabriklər fəaliyyət göstərirdi və əhalinin də əksər hissəsi həmin vaxt işdə olurdu. Bakı bulvarında isə tanış-biliş əlindən rahat gəzmək

mümkün deyildi. Bir şeyi vurğulayım ki, Kamran əmim istər Bakıda, istərsə də Sumqayıtda dənizə baxmağı çox xoşlayırdı. Həmin anlar ona müraciət edəndə də o dəqiqə cavab vermir, sanki qəlbində kiminləsə apardığı söhbəti yarımçıq qoymaq istəmirdi. Cavab verəndə də hiss edirdim ki, xəyallarından ayırmışam. İndi fikirləşirəm ki, bəlkə də, həmin anlar yaradacağı gələcək əsərin qəhrəmanları ilə, qiyabi də olsa, söhbət edirmiş. Məlumdur ki, onun Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli şəxsiyyətləri haqqında monoqrafik tədqiqatları olub – Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Qasım bəy Zakir, Nəcəf bəy Vəzirov, Yusif Vəzir Cəmənzəminli, Mirzə Ələkbər Sabir... Kamran Dadaşoğlu adlarını çəkdiyim görkəmli şəxsiyyətləri ədəbiyyat tariximizə sanki yenidən tanıtdı, onların həyat və yaradıcılığı barədə bilmədiyimiz məqamlarla bizləri məlumatlandırdı. Onun yazdığı “Azərbaycan yazıçılarının həyatından dəqiqələr” kitabı isə uzun illərin əziyyətli axtarışlarının bəhrəsi idi. O kitab dövrünün bestsellerinə çevrilmiş və bir neçə dəfə çap olunmuşdu.

Kamran əmimlə yay aylarındakı Şuşa səfərləri də çox maraqlı idi. İstirahətə Kamran əmim ailəsi ilə, mən də atam ilə gedərdik. İstirahət evinin müdiri Əhəd müəllim bizim üçün ən yaxşı otaqları hazırladardı. Əmimin ən yaxın dostu professor Nazim Axundov da ailəsi ilə həmişə orada dincələrdi. Adətən axşamlar bu iki alimin ədəbi söhbətlərinə qulaq asmaq üçün ətrafa xeyli adam yığışardı.

Əmimgil Şuşada doğulsalar da, 1932-ci ildə çətin dolanışq səbəbindən ataları, babam Dadaş kişi külfətini də götürüb Bakıya köçmüşdü. Daha doğrusu, buna məcbur idi. 8 uşağı – 4 oğlan və 4 qızı müəllim maaşı ilə Şuşada dolandırmaq ağır iş idi. Əmimin yazdığı “Yuxusuz illər” avtobioqrafik kita-

bında ailənin həmin illərdə çəkdiyi bütün əzab və məşəqqətlər öz əksini dolğunluğu ilə tapıb.

Şuşada yaşadıkları evi 1935-ci ildə şəhər kommunal idarəsi “yiyəsiz ev” kimi öz balansına keçirmiş və orada 5 ailəni yerləşdirmişdi. Yadımdadır ki, sonralar, 70-ci illərin ortalarında, əmimlə atam həmin evi geri qaytarmağa çox cəhd etmişdilər, müxtəlif idarə və arxivlərə xeyli müraciətlər ünvanlamışdılar. Şuşa şəhərinin o vaxtkı rəhbərliyi evin babama məxsus olduğunu təsdiqləsə də, lakin orada yaşayan ailələri başqa yerlərə köçürə bilməmişdi. Problem onları yerləşdirmək üçün şəhərdə boş evlərin olmaması idi. Əvəzində əmimə Şuşaya yaxın başqa ərazidə torpaq təklif etmişdilər. Kamran əmim isə bu təkliflə razılaşmamışdı.

Əmimə Şuşa əhalisi tərəfindən xüsusi hörmət var idi. Bu, təsadüfi deyildi. Kamran əmim filologiya üzrə Şuşadan çıxmış ilk elmlər doktoru idi. Hələ sağlığında Şuşa şəhər Tarix-diyarşünaslıq muzeyində onun həyat və yaradıcılığı haqqında guşə yaradılmışdı. Mən, 1971-ci ildə o guşənin açılışında iştirak etmişdim. Ümumiyyətlə, günün hansı vaxtı şəhərə gəzməyə çıxanda, Şuşa camaatı onunla əl verib görüşmək üçün az qala növbəyə durardılar. Qeyd edirəm ki, Kamran əmim doktorluq elmi işini müdafiə edəndə 40 yaşı təzə olmuşdu. 60-cı illərin əvvəllərində, özü də müharibədə iştirakdan sonar o yaşda müdafiə etmək çətin iş idi. Yadıma həmin müdafiə günü düşür. Axşamüstü evdə məclis təşkil olunmuşdu. Gərək ki, 1964-cü il idi. Həmin məclisə ədəbiyyatımızın qaymaqları yığılmışdılar. Ağsaqqallığı da rəhmətlik Şıxəli Qurbanov edirdi. Əmim onunla həm bir yerdə işləmiş, həm də yaxın dost idilər. O vaxtlar (üstündən 60 ilə yaxın vaxt keçsə də) mən, 7-8 yaşlı uşaq, kənardan onlara baxır və əmimlə fəxr edirdim.

Bir faktı deyim ki, mənə kitaba həvəsi məhz Kamran əmim aşılamışdı. Hələ məktəbə getməmişdən əvvəl oxumağı bacarır, dünya və öz klassik yazıçılarımız haqqında azda olsa təsəvvürüm var idi. Amma Kamran əmim sonralar mən məktəbi qurtarandan sonra ədəbiyyat üzrə ali təhsil almağıma qəti razı olmadı. Mən də onun məsləhəti ilə iqtisadiyyat sahəsini seçdim. Di gəl, illər sonra yenə taleyimi ədəbiyyatla, daha doğrusu, kitabla bağlamalı oldum. “Azərkitab” da işlədiyim dövrlər bəzən mənə bu və ya digər kitabı tapmağı tapşıranda özümü dünyanın ən xoşbəxt adamı sayardım. Təbii ki, istənilən kitabı tapmaq imkanım var idi. Yalnız bir dəfə dediyi kitabı tapmağıma peşman oldum. Zori Balayanın “Oçaq” kitabını... onu oxuyandan sonra çox əsəb sarsıntıları keçirmişdi. Mən bunu əmim rəhmətə gedəndən sonra həmin kitabı təsadüfən vərəqləyəndə gördüm. Kitabın səhifələri nifrət dolu qeydləri ilə dolu idi.

Həmin vaxtlar, 1980-ci illərin axırında ermənilər artıq torpaq iddialarını açıq səsləndirirdilər və bu təbii ki, ürəyi daima Şuşayla döyünən Kamran əmimə çox pis təsir etmişdi.

Əmim rəhmətə gedəndə o vaxtlar Mərkəzi Komitədə şöbə müdiri işləyən hörmətli Teymur Əliyevin çox böyük köməyi dəydi. Teymur müəllimin özü də ədəbiyyat adamı idi, Teymur Elçin adı ilə gözəl şeirlər yazırdı. Məhz onun təşəbbüsü ilə əmimin cənazəsi Yazıçılar Birliyinin binasından götürüldü. Əmim vəsiyyəet etmişdi ki, onu kaman ustası Həbil Əliyevin çaldığı musiqi sədaları altında dəfn edək. Yadımdadı, gecə ilə Həbil Əliyevin çalğısı olan kasseti çətinliklə də olsa tapdım və səhəri günü Yazıçılar Birliyinin akt zalında, maqnitofonda aramsız səslənən Həbilin kamançasının səsi sanki əmimin ruhunu oxşayırdı...

Rüstəm KAMAL

*Filologiya elmləri doktoru, professor
Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti
kamalrustam@mail.ru*

KAMRAN MƏMMƏDOV: ÖMÜR HEKAYƏ KİMİ

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının klassiki, professor Kamran Məmmədovu mən görməmişəm. Deməli, xatirələr yazmaq imkanım məhduddur. Yalnız bircə xoş xatirəm var: Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun aspiranturasına hazırlaşdım. Rusiyada filoloji təhsil almış bir gənc üçün bir-iki ayın içində Azərbaycan ədəbiyyatından imtahan verməyin nə olduğunu təsəvvür etmək çətin deyil. Onda Milli Kitabxanada K.Məmmədovun araşdırmaları ilə tanış oldum, xüsusən, Azərbaycan nəsrinin və dramaturgiyasının görkəmli nümayəndələri Ə.Haqqverdiyevin, N.Vəzirovun, Y.V.Çəmənza-minlinin həyat və yaradıcılığına həsr olunmuş monoqrafiyalarını su kimi içdim. Tədqiqat dili səlis və aydın idi, terminlər anlaşılmaz, qəliz sözlər kimi deyil, ümumişlək leksik vahidlər kimi işləndirdi. Yazıçıların yaradıcılığını da onların həyatının, yaşamağının ayrılmaz hissəsi kimi oxuyurdum. Kamran Məmmədovda yaradıcılıq faktları da hekayətə çevrilirdi. Monoqrafiyalar, hekayələr Kamran Məmmədovun avtobioqrafik diskursunun janrlarıdır – hamısında öz həyatının bir parçasını danışır, “həyatından dəqiqələri” yazıya alır. Ümumiyyətlə, “həyat” anlayışı (müasir humanitar fikirdə dəbdə olan “konsept” terminini də işlətmək olar) Kamran müəllimin elmi və bədii yaradıcılığının süjet və mənayaradıcı elementidir.

Həyat situasiyaları, insanların müəyyən situasiyalarda davranışı onun elmi və bədii ümumiləşdirmələrinin əsasıdır.

Onun gözündən detallar yayınmır, Ə.Haqqverdiyev, Y.V.Çəmənzmənlı nəsrını təhlil edərkən daha çox detallar üzərində dayanır. Onların hekayələrinin sanki “həmmüəllifdir”, təsvir olunan əhvalatların bilavasitə müşahidəçisi və ya iştirakçısı özü olub.

Kamran Məmmədovun nəsr təcrübəsi maraq doğurur. Milli hekayəçilik ənənəsinə sadiqlik onun nəsr təcrübəsinin təməlidir.

Qarabağ (Şuşa) nəsr ənənəsinə xas olan yumor, avtobioqrafizm, lirizm, personajların bədii portretlərinə, xüsusən geyim elementlərinə yer verilməsi Kamran Dadaşoğlu hekayələrinin də səciyyəvi cəhətləridir. Təhkiyə üslubu, cümlələrin sintaksisi belə ənənənin qrammatikasıdan gəlir. “Bağlı qapı”nı, “Ömrün izi”ni, “Şeyx Sənan”, “Qoca tarzən” hekayələrinin havasını yaşayırsan.

Gündəlik yaşam situasiyalarını, eşidib gördüyü hadisələri yığcam ibrətamiz hekayələr, pritçalara çevirməsi klassik nəsrimizdən gələn ənənədir (“Zaman nə tez keçir”, “Ömrün izi”, “Mən niyə xəstələndim”, “Ata” və s.)

Kamran Dadaşoğlunun hekayələrində müəllif “mən”i funksionallığı ilə seçilir, yəni həm avtobioqrafik personajdır, həm də təhkiyəçi müəllifdir. Bu üsulun bir üstünlüyü də ondadır ki, elə ilk abzasdan hadisələrin gerçəkliyinə oxucunu inandırır. Məsələn: “Şuşada, istirahət evində dincəldirdim. Bir otaqda dörd nəfər olurduq: fəhlə, mühəndis, həkim, bir də mən” (“Ata”); “Əlimdə iki hekayə vardı. Çoxdan yazmışdım. Amma ürək eləmərdim redaksiyalara aparmağa” (Hekayə barədə hekayət); “Azərbaycan Tarixi Muzeyinə getmişdim. Böyük Vətən müharibəsini əks etdirən salonları yavaş-yavaş

gəzirdim. Birdən şüşə vitrində gözümə bir qızıl üzük sataşdı” (“Qızıl üzük”) və s.

Hekayələrdə folklor təfəkkürünün izləri özündə şifahi nitqin stixiyasını da əks etdirir. Ən mürəkkəb mətləblərin, uzun əhvalatların qısa, yığcam şəkildə nəql etmək, “birdən” sözünün süjetqurmada fəallığı, söhbətə birbaşa başlanılması folklor təhkiyə modelləridir. Fikrimizin təsdiqi üçün bir-iki nümunə gətirmək istərdim: “Maşınımız Tovuzda dayandı. Avtobusa nazik, şivərək bir kişi mindi, qırx yaşı olardı. Geyimi çox köhnə, amma başındakı papaq Buxara dərisindən, diqqəti cəlb edəcək dərəcədə gözəl idi” (“Kişi papağı”); “Ərlə arvad həmişə olduğu kimi bu gün də səhər tezdən işə getmək üçün bərabər həyəətə endilər, özlərinin xüsusi “Volqa”sına oturdular. Arvad – Əntiqə adəti üzrə dal tərəfdə əyləşdi, nəzərləri ilə maşının içini, səliqəsini yoxladı və birdən ayağı nəyəsə toxundu...” (“Qadın papağı”); “Salonun qapısı açıldı. Dəstənin üzvlərindən biri, usta Hikmət pörtmüş halda, qalın dodaqları titrəyə-titrəyə ortaya yeridi, əllərini royala çırpdı...” (“Sür təsbeh”).

Hekayələrdə musiqi motivləri Qarabağ nəsr təcrübəsindən gəlir. (Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, İlyas Əfəndiyev). Qarabağlı yazıçının təhtəşüurunda mütləq xalq mahnıları, muğam səslənməlidir: “Sarı köynək”, “Cib saati”, “Habil ifa edir” və s.

Kamran Dadaşoğlunun bədii (və elmi!) düşüncəsində “hekayə” və “hekayət” fərqli anlayışlardır. Hekayə həyat hekayətlərinin bədii obrazlı ifadəsidir, yazıçı tərəfindən “seleksiyasıdır”.

Kamran Məmmədovun ömür hekayəti davam edir. Biz sadəcə bu hekayətlərinin birini söyləmək istədik.

MÜNDƏRİCAT

Konfransın açılış məruzələri

Muxtar Kazımoğlu-İmanov. Ədəbiyyatşünaslıq tariximizdə xüsusi yeri olan alim	5
Leyla Məmmədova. Kamran Dadaşoğlu (Məmmədov) nəsrində müharibə mövzusu	9
Mətanət Abbasova. Kamran Məmmədov və klassik Azərbaycan dramaturgiyası (N.Vəzirov yaradıcılığı əsasında) ...	19
Gülнар Osmanova. Professor Kamran Məmmədovun tədqiqatında Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev bədii irsinə folklor prizmasından baxış	33

Məruzələr

Atif İslamzadə. Kamran Məmmədovun bədii irsinə folklor prizmasından baxış	44
Aytac Abbasova. Kamran Məmmədovun hekayələrində folklorizm (“Ömrün izi” kitabı əsasında)	60
Əpoş Vəliyev. Qasım bəy Zakir professor Kamran Məmmədovun tədqiqatında.....	68
Xəyalə Ağayeva. Yusif Vəzir Cəmənzəminli yaradıcılığı Kamran Məmmədovun araşdırmalarında	77
Gülнар İsmayılova. Kamran Məmmədov və Azərbaycan ədəbiyyatı məsələləri	84
Gülsümxanım Həslova. Kamran Dadaşoğlu (Məmmədov) nəsrində xalq ədəbiyyatından bəhrələnmə	94

Mahir Cavadov. Kamran Məmmədovun tədqiqatında Qasım bəy Zakir yaradıcılığının tarixi aspektləri	108
Sevinc Əliyeva. Professor Kamran Məmmədova həsr olunmuş “Ruhum da Şuşadan nigaran qalıb” kitabı haqqında...118	
Səməngül Qafarova. Uşaqların həyatı Kamran Dadaşoğlu-nun yaradıcılığında	127
Şəbnəm Məmmədova. XIX əsr Azərbaycan satirası profes-sor Kamran Məmmədovun tədqiqatında	137

Xatirələr

Əfzələddin Əsgərov. Ciddi alim, əziz müəllim	148
İslam Sadıq. Qırx yeddi il öncə	151
Həzi Həsənli. Xatirələrimin işığında: Unudulmazlıq qaza-nan insan	155
Mustafa Çəmənli. Nəcib insan	161
Rauf Məmmədzadə. Əmim haqqında düşüncələrim	164
Rüstəm Kamal. Kamran Məmmədov: Ömür hekayə kimi	169
Şəkillər	176

Kamran Məmmədov – 100
“Şifahi və yazılı ədəbiyyatımızın görkəmli tədqiqatçısı
mövzusunda” elmi konfransın materialları.
Bakı, Elm və təhsil, 2023

**Mətnləri toplayan və
kompüterdə yığan:**
Aysel Cəfərova

Dizayner:
Ləman Abduxalıqova

Korrektor:
Fil.ü.f.d. Gülnar Osmanova

“Elm və təhsil” nəşriyyatının direktoru:
İNAL MƏMMƏDLİ

Kağız formatı: 60/84 1/16

Mətbəə kağızı: №1

Həcmi: 184 səh.

Tirajı: 150

Kitab Azərbaycan MEA Folklor İnstitutunun
Kompüter Mərkəzində yığılmış, səhifələnmiş,
“Elm və təhsil” NPM-də ofset üsulu ilə
hazır deopozitivlərdən çap olunmuşdur.

E-mail: elm.ve.tehsil@mail.ru

Tel: 497-16-32; 050-311-41-89

Ünvan: Bakı, İçərişəhər, 3-cü Maqomayev 8 /4

Kamran Məmmədov şöbə əməkdaşları ilə (soldan: R.Sadiqov,
H.İsrafilov, D.Məmmədova, N.Vəlixanov, Ə.Məmmədov,
Ə.İbadoğlu) (1968)

Kamran Məmmədov şöbə əməkdaşları ilə (1983)

Kamran Məmmədov akademik İsa Həbibbəyli ilə

Kamran Məmmədov həyat yoldaşı Dilarə xanım,
oğlu Nicat və qızı Leyla ilə (1983)

Kamran Məmmədovun elmi və bədii əsərləri

Akad. Muxtar İmanov “Şifahi və yazılı ədəbiyyatımızın görkəmli tədqiqatçısı” mövzusunda elmi konfransda çıxış edərək
(24 yanvar 2023)

“Şifahi və yazılı ədəbiyyatımızın görkəmli tədqiqatçısı” mövzusunda
elmi konfransdan (24 yanvar 2023)

Akad. Muxtar İmanov, fil.e.d., dos. Leyla Məmmədova
və fil.e.d., dos. Mətanət Abbasova. “Şifahi və yazılı ədəbiyyatımızın
görməli tədqiqatçısı” mövzusunda elmi konfransdan (24 yanvar 2023)

Fil.e.d., prof. Əfzələddin Əsgərov “Şifahi və yazılı ədəbiyyatımızın görkəmli tədqiqatçısı” mövzusunda elmi konfransda çıxış edərkən (24 yanvar 2023)

Fil.e.d., dos. Leyla Məmmədova “Şifahi və yazılı ədəbiyyatımızın görkəmli tədqiqatçısı” mövzusunda elmi konfransda çıxış edərkən (24 yanvar 2023)

Fil.e.d., dos. Mətanət Abbasova “Şifahi və yazılı ədəbiyyatımızın
görməli tədqiqatçısı” mövzusunda elmi konfransda
çıxış edərkən (24 yanvar 2023)

“Şifahi və yazılı ədəbiyyatımızın görməli tədqiqatçısı”
mövzusunda elmi konfransdan (24 yanvar 2023)

“Şifahi və yazılı ədəbiyyatımızın görkəmli tədqiqatçısı”
mövzusunda elmi konfransın bölmə iclaslarından
(24 yanvar 2023)

